

Orosz István

Danse macabre

Ez a gyökerhullámos járdák völgye, guávaszaga van a szélnek,
a parkoló autók alatt különböző színű szemű macskák élnek.
Éjszaka van mindig, a meszelt törzsekre neonkigyók csavarodnak,
osonsz a kéken villogó esőben, ahogy a graffitifestők szoktak.
Felköhögött sók, elfeledett szigetek és eltűnt repülőgépek;
ínyeden érzed, épp ez az évszak a perce a végső száműzetésnek.
Az otthoni idő szerint kelsz, és az itteni idő szerint fekszel,
járod a néptelen utcát, amit a névtelen folyó medre metsz el.
Áll a halál egy üres kirakatban, és lassan táncolja a tangót,
nem emlékszel rá, vajon azelőtt, vagy, hogy már akkor ugyanitt volt.
(Nincs is itt, csak danse macabre, valami lassú, méla versben,
észre sem venne, tán te sem őt, ha egyszer erre járnál ébren.)
Rálelsz az apró szállodára, arra, amelyben egykor laktál,
megvan a hallban a pálma, ugyanaz, s nagyjából ugyanott áll.
A portás új, tán nem is ért meg, de engedi, hogy fényképezzél,
tesz-vesz a pulton, olykor rád néz, jelezni akarja azt, hogy nem fél.
Elfelejtetted a szobaszámot, de az ajtót úgyis megtalálod,
fönt van a másodikon, ahol a tapéta narancsvirágszínűbe váltott.
Lassan tempózol át az egymásnak fordított tükrök táblái között,
hajakon, fűvel bevetett arcokon, melyeken a só kiütkezött,
úszol a suttagó örvénylésben, ránt magával a mágnesesség,
nyitva az ajtó, lépj be, beléphetsz, nem mondhatja már senki se: tessék.
Ott fekszel, ugyanott, kiterítve, s kanyargó karcsú gyöngyfonálon
száll ki a szádon a lélek, s iramlik az álom, az álom, az álom.

DEMME JÓZSEF

Szlovák nemesekből magyar írók*

A Vachott-család turóci származása²

A felső-magyarországi vármegyék társadalmának elitrétegéről, a szlovák anyanyelvű, de magyar nemesi tudatú nemességről az utóbbi időben viszonylag sok tanulmány vagy monográfia készült.³ Ismerjük ezt a világot a modern nacionalizmus megjelenése előtti időszakban, amikor e premodern identitás keretein belül még harmonikusan megfér egymással az egyén szlovák anyanyelve és hungarus nemesi identitása. Tudjuk azt is, hogy a 19. század közepén milyen politikai tényezők vezettek oda, hogy ez

* A folyóirat számban közölt hat tanulmány előadás formájában elhangzott 2018. december 11-én a Vachott Sándor 200. születésnapja alkalmából az MTA BTK Történettudományi Intézetében a Familiáris kapcsolatok és társadalmi hálózatok a 19. századi Magyarország intézményesülő irodalmában című konferencián. A tanácskozás szervezője Völgyesi Orsolya volt. (A szerkesztő megjegyzése)

² Ez a munka az Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-14-0644 - Kontinuity a diskontinuity politických a spoločenských elit na Slovensku v 19. a 20. storočí (A politikai és társadalmi elitek kontinuitása és diszkontinuitása Szlovákiában a 19. és a 20. században) keretében készült.

³ A teljesség igénye nélkül lásd pl. Roman HOLEC – PÁL Judit, *Aristokrat v službách štátu. Gróf Emanuel Péchy*, Bratislava, Kalligram, 2006. – *Zemianstvo na Slovensku v novoveku. Časť I. Postavenie a majetky zemianskych rodov*. Zost.: Miloš KOVAČKA, Eva AUGUSTÍNOVÁ, Maroš MAČUHA, Martin, Slovenská národná knižnica, 2009. – *Studia historico-bibliographica Turociensia – zväzok 1. Zemianstvo na Slovensku v novoveku. Časť II. Duchovná a hmotná kultúra*, zost.: Miloš KOVAČKA, Eva AUGUSTÍNOVÁ, Maroš MAČUHA. Martin, Slovenská národná knižnica, 2009. – *Studia historico-bibliographica Turociensia – zväzok 2. Rod Révai v slovenských dejinách. Zborník prác z interdisciplinárnej konferencie, ktorá sa konala 16.-17. septembra 2008 v Martine*, zost.: Miloš KOVAČKA, Eva AUGUSTÍNOVÁ, Maroš MAČUHA. Martin, Slovenská národná knižnica, Národný bibliografický ústav, 2010. – *Studia historico-bibliographica Turociensia – zväzok 3. Memorialis – historický spis slovenských stolíc. Zborník prác z medzinár. vedeckej konferencie, ktorá sa konala pri príležitosti 300. výr. tragických udalostí na počesť turčianskych martýrov Melchiora Rakovského a Krištofa Okoličaniho*. Frederik FEDERMAYER a kol., *Magnátske rody v našich dejinách 1526–1948*, Almanach Slovenskej genealogicko-heraldickej spoločnosti 2012. Martin, 2012. – Viliam ČIČAJ, *Šľachta – staronový problém slovenskej historiografie = Česko-slovenská historická ročenka*, Brno, 2005, 11–18. – DEMMEL József, *Pánszlávok a kastélyban. Justh József és a szlovák nyelvű magyar nemesség elfeledett története*, Pozsony, Kalligram, 2014. – DEMMEL József, „nem alispán, hanem barát”. *A szlovák anyanyelvű magyar nemesség és a szlovák nemzeti politika reprezentációjának lehetősége = Varietas Europica centralis. Tanulmányok a 70 éves Kiss Gy. Csaba tiszteletére*, szerk. Ifj. BERTÉNYI Iván, GÉRA Eleonóra, MÉSZÁROS Andor. Bp., ELTE BTK, 2015, 115–126. – David PINDUR, Martin TURÓCI, *Šľachta na Kysuciach a jej susedia*, Čadca: Kysucké múzeum v Čadci, 2012. – PONGRÁCZ, Denis – RAGAČOVÁ, Júlia, *Šľachta Bratislavskej stolice*, Bratislava, Luigi, 2004. – Eva AUGUSTÍNOVÁ, *Šľachta stredného Slovenska a jej vplyv na kultúrny rozvoj regiónu: zborník príspevkov*, Banská Bystrica, Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici, 2015. – Danka MAJERČÍKOVÁ, *Zemianske rody v Žiline*. Čadca, Kysucké múzeum v Čadci, 2016.

a többes identitás értelmezhetetlenné vált mind a magyar, mind a szlovák társadalmi nyilvánosságban, és azt is, hogy ezek a folyamatok hogyan vezettek e rétegnek ha nem is a gyors asszimilációjához, de legalábbis láthatatlanná válásához, hogy a nemesek szlovák anyanyelve hogyan vált a nemesi kúriák falai közé rejtett, nyíltan immár fel nem vállalható tényezővé. Arról viszont csak igen keveset tudunk, hogy mi történik egy ilyen szlovák anyanyelvű nemesi családdal nem politikai-közéleti, hanem családi és egyéni szinten, amikor bekövetkezik az asszimiláció. Hogy marad fenn a kapcsolat egy ilyen nemes család esetében a család magyar és szlovák fele között? (Hiszen ne feledjük, hogy itt sokszor közeli rokonokról, testvérekről, apákról és fiúkról, nagybácsikról és unokaöccsökről van szó, akik sokszor szó szerint elvesztették a közös nyelvet.) Hogy reagáltak erre a helyzetre? És hogyan reagált a nyelvváltásra a környezetük? Ezen kérdések körbejárására ad jó lehetőséget a Turóc vármegyéből származó Vachot család.

Írásomban először röviden bemutatom a szlovák anyanyelvű nemesség világát, majd megpróbálom egymás mellé rendezni a Vachot család nyelvváltásáról szóló, igencsak töredékes forrásokat. Végül arra a kérdésre keresem a választ, hogy egyrészt Vachott Sándor és Vahot Imre hogyan viszonyult a saját rokonságához, szlovák származásukhoz, illetve, hogy hogyan reagált erre a nyelvváltásra a magyar és a szlovák nyilvánosság?

1. Szlovák nemesek Magyarországon

Sokáig tartotta magát az a meggyőződés, hogy az 1920 előtti Magyarországnak, ha voltak is nem magyar lakosai, a nemesi rétege szinte kizárólag magyar volt,⁴ ezzel szemben a nemzetiségek, köztük a szlovákság, egy csonka, nemesség nélküli társadalmat képeztek.⁵ Ezt így tanították és tanítják a magyar és a szlovák iskolákban, de a történeti szakirodalomban is hosszú ideig szerepelt ez az állítás. Valójában azonban sokáig, legalább a 19. század végéig létezett szlovák anyanyelvű nemesség, amelynek emléke azonban, elsősorban asszimilációjának körülményei miatt, teljesen feledésbe merült mind a magyar, mind a szlovák oldalon. A nemzeteszme elkötelezett híveit ugyanis mind magyar, mind szlovák részről zavarta e réteg többes identitása, asszimilációjuk után ezért maguknak az érintett családoknak sem volt érdekük e többes kötődés emlékének a fenntartása.⁶

⁴ SZIKLAY László, *Egy Liptó megyei családi emlékkönyv a XIX. század elejéről* = *Uő, Együttélés és többnyelvűség az irodalomban*, Bp., Gondolat, 1987, 118–119. – GOGOLÁK Lajos, *A szlovák és a ruszin nemzetiség története = A magyarság és a szlávok*, szerk. SZEKFŰ Gyula Bp., 1942, 257–258. – TÓTH István, *Szlovákok a megmaradás és a beolvadás válaszútján 1900–1948. A trianoni határokon belülré vetítve*, Szeged, Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 6, 2003.

⁵ GERGELY András, *Magyarország történelme a 19. században*, Bp., Osiris, 2003, 81–83.

⁶ DEMMEL, *Pánszlávok...*, i. m., 17–21.

Mindennek ellenére azonban ez egy igen komoly, meghatározó társadalmi réteg volt a 19. század utolsó harmadáig a felső-magyarországi vármegyékben. Ezt néhány adattal érdemes érzékeltetni. Elsőként a nem magyarok iránt pozitív elfogultsággal aligha vádolható Fényes Eleket érdemes idézni. Ő az 1847-es, *Magyarország leírása* című művében mindenhol megadta vármegyékre lebontva, hogy hány magyar, illetve hány nemes élt az adott vármegyében. Értelemszerűen, ahol a nemesek száma nagyobb, mint a magyaroké, ott Fényes szerint is a fennmaradó nemesek nem magyar anyanyelvűek voltak. A szlovák–magyar nyelvhatártól északra öt ilyen megye volt: Árvában 2456 nemes, de csak 300 magyar volt, Liptóban 4910 nemes és 500 magyar, Trencsénben 9813 nemes és 1500 magyar, Turócbán 4800 nemes és 200 magyar, míg Zólyomban 2152 nemes és 200 magyar élt Fényes adatai szerint. E vármegyékben tehát a nemesség száma mindenütt jócskán meghaladta a magyarok számát, azaz az öt megye 24 131 főnyi nemességéből Fényes Elek szerint is legalább 21 431 (89%) nem magyar, tehát feltehetően döntő részben szlovák volt. Ennek az adatnak a jelentőségét növeli, hogy tudjuk, hogy Fényes adatai nemzetiségi szempontból nem feltétlenül megbízhatóak, mivel lehetőség szerint munkáiban túlbecsülte a magyarok számát.⁷ Azt is érdemes ehhez hozzátenni, hogy még ezek a jól láthatóan hasraütésszerűen leírt, szép, kerek számok (200, 300, 500 magyar) valójában nagy többségében szlovák anyanyelvű, de a magyar liberális politikát helyben reprezentáló és a közvélemény felé magyarosodást mutató, a közéletben demonstratív módon magyarul kommunikáló, magánéletükben azonban feltehetően döntően nem ezt a nyelvet használó csoportot takarnak.⁸

Néhány látványos példát érdemes erre hozni. Turóc megyében az 1840-es évektől az 1870-es évekig a megye politikai életét hol másodalispánként, hol országgyűlési képviselőként uralta Justh József és köre. Az ő vezetésével a megye a liberális magyar reformnemesség egyik fontos oszlopa volt a régióban, 1867 után pedig Justh a kormányzó Deák-párt vezetője (tulajdonképpen: frakcióvezetője) volt. Emellett azonban az ő közreműködésével, sőt hatékony támogatásával jöhetett létre Turócszentmártonban

⁷ Ahogy a szlovák kortárs, Ludovít Štúr írta: „Fényes azonban magyar, és már csak ezért is hajlamos népe számát a lehető legmagasabbra becsülni. Csakhogy nála mindenki magyarnak minősül, aki beszél a nyelvüket, vagy épp csak gagyog rajta valamit; igen, a fiatal nemzedéket, amely a jelenlegi előírások szerint magyar nyelvű oktatásban részesül az iskolákban, feltételezve, hogy magát már a magyarokhoz sorolja [...], mint rövid időn belül teljesen magyarrá válókat jeleníti meg” Ludovít ŠTÚR, *A nyelvi harc Magyarországon. Egy szláv tollából*, = Uő, *A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások*, szerk. DEMMEL József, Pozsony, Kalligram, 2012, 109. FÖLDES Zsuzsanna fordítása. De érdemes idézni Fényes önvallo-mását is (az ebből a szempontból kifejezetten beszédes című munkájában, *A magyar elem s elleneseiben*): „mi magyarok épen nem haragszunk a statisztikára, sőt épen ebből mutathatjuk meg, hogy a magyar elem a szent korona területén mind anyagi mind szellemi szempontból véve nevezetes túlsúllyal bír” FÉNYES Elek, *A magyar elem s ellenesei*, Pest, Wodianer, 1860, 9. Fényes statisztikai műveinek forrásairól általánosságban lásd: BENDA Gyula, *Fényes Elek forrásai* = Uő, *Társadalomtörténeti tanulmányok*, Bp., Osiris, 2006, 113–129.

⁸ DEMMEL, *Pánszlávok...*, i. m., 53–60.

a modern szlovák nemzeteszmé infrastruktúrája: a szlovák nemzeti bank, a szlovák nyomda, a szlovák tannyelvű gimnáziumok és a Matica slovenská.⁹

De beszédes adat az is, hogy a szlovák politikai reprezentáció ellen a leglátványosabban fellépő Zólyom megye két legfontosabb politikusa, Radvánszky Antal és Beniczky Alajos is szlovák anyanyelvű volt.¹⁰ Beniczkynél erre az utal, hogy amikor 1865-ban eltűnt Pest-Budán, az utána való nyomozás során egy személyleírást készítettek róla, amelyben az szerepelt, hogy mind németül, mind magyarul erősen szlávossal kiejtéssel beszélt.¹¹ De 1848-as magyar kormánybiztosként írott jelentéseiben is jól látszik ez. Magyarul ugyanis mindig jól érthetően és helyes grammatikával írt, de ha sietve kellett papírra vetni a sorait, akkor gyakran keverte az í és é, ü és ö, a és á hangokat.¹² Ami Radvánszkyt illeti: nemcsak a szlovák kortársak írták róla, hogy szlovák az anyanyelve,¹³ de ő maga is írt arról, hogy amikor sokat időzik Pesten „a magyarok közt”, akkor utána megszállja valami szlovák szellem, és a radványi kastély magányában elkezd szlovák verseket írni. Azt már utólag tehetjük hozzá, hogy olyan színvonalon írta meg ezeket a verseket, hogy a legrangosabb szlovák szépirodalmi folyóirat, a *Slovenské pohľady* is közölt belőle egy bő válogatást.¹⁴

Végül érdemes még egy példát hozni, ismét Turóc megyéből. A Vachotokkal is rokonságban álló Kossuth családnak ugyanis a Kossuth családi levéltárban fennmaradt a családülési jegyzőkönyve, amely Kossuth Lajos közeli rokonainak (nagybátyjainak, unokatestvéreinek stb.) a hivatalos családi találkozóiról készült, ahol megvitatták a közös birtokok igazgatásának a kérdését és más családi ügyeket. Ezt a jegyzőkönyvet néhány latin nyelvű bejegyzéstől eltekintve még 1850-ben is szlovák nyelven vezették.¹⁵

De e kiragadott példákon túl érdemes néhány általános jellemzőjét is megragadni ennek a rétegnek. A szlovák nemesség világa tehát egy premodern világ volt, a tagjai elsősorban a *natio hungarica* részének tekintették magukat, vagyis mindenekelőtt magyar nemesnek – a tény, hogy emellett szlovák volt az anyanyelvük, még sokáig

⁹ DEMMEL, *Pánszlávok...*, i. m., 207–214.

¹⁰ Július BOTTO, *Dejiny Matice slovenskej 1863–1875*, Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská, 1923, 69. – DEÁK Farkas, *Báró Radvánszky Antal emlékezete (sz. 1807. † 1882.)*, Századok, 17(1883), 4. sz., 319. Jozef Miloslav HURBAN, *Ludovít Štúr*, Bratislava, SVKL, 1959, 713.

¹¹ Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédeztársasági elnök visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. Életrajzát eredeti levéltári okmányok alapján írta, a visszaemlékezéseket és jelentéseket sajtó alá rendezte STEIER Lajos, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1924, 121.

¹² Pl. „utasétását” „némellkor”, „botsaityák” (bocsájtják) „cemeztessenek” (címeztessenek) Beniczky Lajos bányavidéki..., i. m., 591–592.

¹³ *Pesti Napló*, 1861. február 12.

¹⁴ A versek és a levél kézírata a Szlovák Nemzeti Könyvtárban található: Slovenská národná knižnica, Archív literatúry a umenia, sign.: B 305. Nyomtatásban közölte: Rehor URAM, *Zemianské veršovničky slovenské. Z veršov Varšianskeho (Baróna Antona Radvánskeho)*, Slovenské pohľady, 1895, 315–320.

¹⁵ MNL OL, P 439 – a Kossuth család iratai. 2. csomó. 1800–1851. A Kossuth Család családülési jegyzőkönyve. Prothocollon Incllytae Familiae Kossuth de Udvard.

belefért a korban elfogadott identitásstruktúrák normái közé. A szlovák kulturális identitásnak fontos hordozója volt az evangélikus vallás is, hiszen liturgikus nyelvként egy erősen szlovákizált cseh nyelvet használtak – ennek egy még inkább szlovákizált változata pedig a hétköznapi életben is használatban volt írott nyelvként. Ezt a pre-modern nemesi világot a legnagyobb kihívás elé a magyar nemzeti mozgalom állította: a magyar hivatalos nyelv terjedése ugyanis azt jelentette, hogy veszélybe került az addig megszokott életviláguk – el kellett volna kezdeniük magyarul megtanulni, de felmerült az adómentesség és más nemesi előjogok elvesztésének a lehetősége is. Ez főleg a kevésbé képzett, idősebb, magyarul az iskolában egyáltalán nem vagy csak nagyon régen tanuló, kevésbé tehető kisnemesi tömegek számára jelentett óriási kihívást.¹⁶ Hatalmas botrányok voltak az 1840-es években ezeknek a vármegyéknek a megyegyűlésein (amelyről persze a magyar sajtó csak nagyon ritkán adott hírt), mert a megjelent kisnemesi tömegek azt követelték, hogy vagy latinul, vagy szlovákul, de magyarázzák el nekik, hogy miről is szavaznak épp, mert magyarul nem értették.¹⁷ Épp ezért, amikor az 1848-as áprilisi törvények kategorikusan megtiltották, hogy a magyaron kívül más nyelvet is használjon bárki a megyei közéletben, az óriási felháborodást váltott ki az északi vármegyékben, és Turócban előbb politikai, majd katonai szervezkedés indult a törvény megváltoztatására.¹⁸

A fiatalabb generációk előtérbe kerülésével, a többes identitásstruktúrák háttérbe szorulásával, illetve a kifejezetten a szlovák nemesség integrációját segítő 1868-as nemzetiségi törvénnyel azonban lassan kikopott a szlovák nemesség ügye a közéletből.¹⁹

2. „páni Vachott Sándor a Imre” – a Vachott család szlováksága

Lássuk ezek után, hogy mi az, ami a Vachott család szlovákságáról a forrásokból kiderül. Nagyon kevés az ezzel kapcsolatos adat, ezért a legfontosabb háttérinformáció ebből a szempontból az, hogy Vachotték esetében egy Turóc megyei szegény kisnemesi családról van szó: az előbb elmondottak és a turóci nemesi társadalommal kapcsolatos ismereteink alapján már források nélkül is viszonylag magabiztosan kijelenthető lenne, hogy a turóci Vachottoknak szlovák volt az anyanyelvük – szabályt erősítő kivétel lett volna, ha nem így lett volna. De szerencsére azért néhány forrás is akad, amelyik ezt erősíti.

Először lássuk az apa, idősebb Vachott Imre életútját. A Vachot testvérek apja előtt (ahogy más, szegény, turóci nemesi családból származó ambíciózusabb fiatal előtt)

¹⁶ DEMMEL, *Pánszlávok...*, i. m., 76.

¹⁷ Pl. *Slovenskije národnje novini*, 1845. október 21., 24. szám. 94. *Listy Ludovíta Štúra 1. 1834–1843*, pre tlač pripravil a poznámky napísal dr. Jozef AMBRUŠ. Bratislava, SAV, 1954. 322. Ludovít Štúr Stanko Vraznak 1842. szeptember 13-án.

¹⁸ DEMMEL József, *Utváranie miestnych mocenských centier a slovensko-maďarské vzťahy v roku 1848. Prípád Turčianskej stolice*, Forum Historiae, 2018, 1. sz. 31–43.

¹⁹ DEMMEL, *Pánszlávok...*, i. m., 192–197.

kétféle életstratégia állhatott. Az egyik, hogy Turóc megyében marad az ősi birtokon, és ott próbál megélni, alighanem folyamatosan konfliktusban állva rokonaival a szűkös földekért és legelőkért. A másik lehetőség az volt, hogy elhagyja a megyét, továbbtanul és hivatalnok-nemesi életpályát befutva biztosítja megélhetését. Példaként/párhuzamként itt ismét a Kossuthokat, Kossuth Lajos apját és nagybátyját lehet említeni. Kossuth György a turóci Kossuthfalván maradt, és ott próbálta biztosítani a megélhetését, sokszor fizikai összetűzésbe is keveredve rokonaival a birtokok miatt,²⁰ míg testvére, Kossuth Lajos apja, Kossuth László továbbtanult, elhagyta a megyét, Zemplénben telepedett le, és Monokon lett uradalmi ügyész.²¹

Kossuth Lászlóhoz nagyon hasonló pályát futott be idősebb Vachott Imre is: ügyvédnek tanult, majd Gyöngyösön, Heves megyében lett az Esterházyak uradalmi ügyésze.²² Szlovák anyanyelvére egy adat utal: 1825-ben előfizetett az első szlovák–magyar szótárra.²³ Ismerve a család származását, gyakorlatilag kizárható az a felvetés, hogy Vachottnak azért lett volna szüksége az egyébként magyar városban, Gyöngyösön a szótárra, mert magyar anyanyelvű lett volna, és a szlovák tudását akarta tökéletesíteni. Szinte bizonyos, hogy a Vachott testvérek apja ekkor a nyelvváltás azon szakaszában volt, amikor ha nem is feltétlenül a hétköznapi életben, de talán Esterházy Miklós uradalmi ügyészeként végzett hivatali munkája során szüksége volt még a szlovák–magyar szótár által nyújtott segítségre.²⁴ Erre a nyelvváltásra tulajdonképpen fia, Vahot Imre emlékirata is utal, eszerint apját a nagyapja tudatosan küldte jogot tanulni a „legmagyarabb városba”, Debrecenbe, ami arra utalhat, hogy idősebb Vachott Imrének szüksége volt arra, hogy tökéletesítse magyar nyelvtudását.²⁵

Ami a turóci rokonságot illeti, Vahot Imre meglehetősen gúnyosan beszél róluk, mondván, hogy szegények voltak, apjának könyörögtek pénzért, és Turócból a jóízű magyar ételekért cserébe csak túrót és borovicskát hoztak. Ugyanakkor az is szerepel a szövegben, hogy a turóci és zólyomi rokonok nem értettek magyarul, ezért latinul és németül beszéltek a gyöngyösi Vachot családdal.²⁶ Ez az adat ugyan elvileg gyengítene az apa szlovákságáról szóló elméletet, hiszen ha idősebb Vachot Imre és rokonai mind szlovák anyanyelvűek lettek volna, nehezen lenne érthető, hogy miért kellett volna latinul és németül beszélniük egymással? Ám a kettő alapvetően azért nem zárja

²⁰ MNL OL, P 439 – a Kossuth család iratai. 2. csomó. 1800–1851.

²¹ KOSÁRY Domokos, *Kossuth Lajos a reformkorban*, Bp., Osiris, 2001, 26.

²² VAHOT Imre *Emlékiratai*, Bp, 1881, 23.

²³ „Perill. D Vachotfalva Emericus, Bonorum Celsissimi Principis Eszterházy Fiscalis” Anton BERNOLÁK, *Slowár Slowenski, česko, latinsko, nemecko, uherski seu lexicon slavicum bohemicum, latino, germanico, ungaricum*, 5., Buda, 1825, 44–46.

²⁴ A korban egyébként is az volt a jellemző, hogy a szlovák–magyar szótárakat a szlovák anyanyelvűek veszik magyar tudásuk javítására, és nem fordítva. DEMMEL József, *Štefan Jančovič a prvý slovensko-maďarský slovník = Slovenský jazyk a kultúra v menšinovom prostredí*, eds.: Anna KOVÁČOVÁ, Alžbeta UHRINOVÁ, Békešská Čaba, VUSM, 2013, 283–287.

²⁵ VAHOT, *Emlékiratai*, i. m., 23.

²⁶ Uo., 40.

ki egymást (szlovák anyanyelvük ellenére beszélhettek ezen a két nyelven is, ez nem volt idegen ettől az egyébként szlovák anyanyelvű közegetől). Ennél azonban a szempontunkból fontosabb, hogy ha apja beszélt volna is szlovákul a rokonaival, azt ifjabb Vahot Imre bizonyosan nem írja le nyilvános megjelenésre szánt emlékirataiba. Hogy miért volt ez így, az hamarosan kiderül. Előbb azonban a Vachott testvérek lehetséges szlovák nyelvtudásáról is beszélnünk kell.

Arra, hogy a Vachott testvérek gyerekkorukban, Gyöngyösön megtanultak volna szlovákul, semmilyen forrás nem utal. Vachott Sándornak például fennmaradt 9 éves korából, 1827-ből egy magyar nyelvű levele, amely ugyan teli van durva helyesírási hibákkal, de ezek közül egyik sem utal arra, hogy szlovák anyanyelve miatt tévesztett volna.²⁷ Az viszont igencsak valószínűtlennek tűnik, hogy eperjesi diákéveikben sem tanultak volna meg szlovákul. Hiszen ne feledjük, hogy az eperjesi evangélikus kollégiumban Vahoték idején a magyar mellett²⁸ volt egy nagyon erős szlovák diáktársaság is, és bár Vahoték egyértelműen a magyar diáktársaságba tartoztak, sok jel utal arra, hogy a két közösség között sokkal szorosabb volt a kapcsolat és nagyobb az átjárás, mint ahogy az utólag tűnik. Csak egy példa, hogy a szlovák gyökerekkel egyáltalán nem rendelkező Sárosi Gyula is szlovák verseket, épp a pesti lelkész és költő Ján Kollár *Sláwy dcéráját* fordította magyarra.²⁹ Ennél is fontosabb számunkra azonban Haan Lajos esete. Haan a Vahotokkal együtt járt az eperjesi kollégiumba az 1830-as években. Az 1870-es években írt emlékirataiban hosszan kitér erre az időszakra, de kizárólag a magyar diáktársaságról, a magyar irodalmi kapcsolatokról beszél, és épphogy csak megemlíti, hogy volt ott egy szlovák diáktársaság is.³⁰ Mindez azért érdekes csak, mert egykorú forrásokból tudjuk, hogy Haan eperjesi diákként még a szlovák nemzeti gondolat elkötelezett híve volt, szoros kapcsolatban állt a korabeli szlovák entuziaszták legjelesebb képviselőivel, például Ludovít Štúrral és Ján Kollárral is – utóbbi a szlovák fiatalság számára példaként állította Haan tevékenységét.³¹ Mindez azért fontos, mert jól jelzi: ha a Vachott testvéreknek voltak is szlovák nyelvi kötődéseik Eperjesen, az az 1870-es évek után készült visszaemlékezésekben már bizonyosan nem látható.

Egyetlen jel azonban mégis van, amely arra enged következtetni, hogy a szlovák lakosságú iskolavárosban a Vachott testvéreknek is kialakulhattak szlovák kapcsolataik. Erre utal legalábbis, hogy Vachott Sándor még 1845-ben is szoros kapcsolatban, jó barátságban volt egy Hrobony Sámuel nevű illetővel,³² aki feltehetően azonos

²⁷ OSZK Kézirattár, Fond 20/8 Vachott Sándor nagybátyjának, Lajosnak (Herzsuth)

²⁸ Erről lásd: BODOLAY Géza, *Irodalmi diáktársaságok. 1785–1848*, Bp., Akadémiai, 1963. 722–724.

²⁹ *Haan Lajos emlékiratai és levelezése*, szerk. KATONA Csaba és DEMMEL József, Békéscsaba–Bp., Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történeti Intézet, 2017, 23.

³⁰ *Haan Lajos emlékiratai... i. m.*, 19–29.

³¹ *Haan Lajos emlékiratai... i. m.*, 58, 215–216, 381.

³² Vachott Sándor Erdélyi Jánoshoz 1839. június 20-án; 1841. július 25-én. ERDÉLYI János *Levelezése*, I–II. kötet, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai, 1960 (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 2–3.),

azzal a Samuel Hroboňnyal, aki a korabeli szlovák entuziaszták egyik kiemelkedő képviselője volt.³³ Külön figyelmet érdemel, hogy Vachott úgy volt kapcsolatban Hrobonnyal, hogy utóbbi nem is járt Eperjesre (és tudomásunk szerint más városban sem tanultak együtt). Ami viszont Hroboňt mégis Eperjeshez kötötte, az éppen az ottani szlovák diáktársaság volt, amellyel szoros kapcsolatban állt. Épp Hroboňhoz írta például Haan Lajos azt a szlovák nyelvű levelet 1838-ban, amelyből egyértelművé válik szlovák elkötelezettsége.³⁴

3. Az ősi fészek és akik belepiszkítottak

A Vachott testvérek nem szakadtak el egyébként teljesen Turóctól sem. Mind Sándor, mind Imre tartotta a kapcsolatot apai nagybátyjukkal, Vachott Györggyel. Igaz, Imre és a nagybátyja viszonya hamar elmérgesedhetett. Erre nemcsak az utal, hogy emlékirataiban nem is említi, de az is, hogy az idős rokon halálakor azt írta sógorának, Erdélyi Jánosnak, hogy „az öreg Vachot meghalt (és így családomat Vachot falva kitárt karokkal várja)”.³⁵ Vachott Sándor viszont szoros, jó kapcsolatban lehetett „György úrral”. Többször is elutazott az ősi birtokra, ahol rendszerint heteket töltött. Felesége később így emlékezett erre: „A nyár közeledtével ősei csendes fészkebe, Vachotfalvára vágyott, hol akkor még élt az általa sokszor megénekelte jó öreg nagybátyja, Vachott György, ki szép pusztai birtokán patriarchális egyszerűségben töltte egész életét, nem keresve, nem is kerülve az embereket. Az öreg György úrnak ünnepnapjai voltak azok mindig, melyek alatt szeretett Sándor öcsce ott időzött, s könyhullatás nélkül soha nem válhaték meg tőle.”³⁶ Ha ehhez hozzáolvassuk Vachott Sándor leveleit és az ősi kúriáról, illetve Vachott Györgyről írott verseit,³⁷ alátámaszthatjuk felesége elbeszélését, ezek alapján úgy tűnik, tényleg szívesen időzött Vachotfalván.³⁸

1844 őszén azonban meghalt az idős rokon, a két testvér pedig elutazott Turóc vármegyébe, hogy az örökség kapcsán szerződést kössenek György úr özvegyével. Ez az út és maga a szerződés nagyon is sokat elmond számunkra a Vachott testvérek identitásának szlovák rétegeiről. A szerződés ugyanis fennmaradt a családi iratok közt, szerepel rajta a Vachott testvérek aláírása – és elejétől a végéig szlovák nyelvű (az evangélikus hagyományoknak megfelelően azonban erős cseh hatások-

---

60, 384.

³³ Legújabbán lásd róla: Lubica SOMOLAYOVÁ, *Mystická misia S. B. Hroboňa*, Bratislava, Ars Poetica, 2008. Samo Bohdan HROBOŇ, *Listy Sama Bohdana Hroboňa*, Martin, Matica slovenská, 1991.

³⁴ Haan Lajos emlékiratai... i. m., 215–216.

³⁵ Vachot Imre Erdélyi Jánosnak, Pest, 1844. november 5. = ERDÉLYI, *Levelezése, i. m.*, I. kötet 233.

³⁶ VACHOTT Sándorné, *Rajzok a múltból XV. Válságos napok*, Figyelő, 23. évfolyam 1886, 366–367.

³⁷ Vachott Sándor Erdélyi Jánoshoz 1841. június 18-án. ERDÉLYI, *Levelezése, i. m.* 169–170. – VACHOTT Sándor *Összes költeményei*, Pest, 1856, 24–32.

³⁸ FÉNYES Elek, *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leíratik*, Pest, Kozma Vazul, 1851.

kal). Persze az 1840-es években Turóc megyében magától értetődő dolog volt, hogy egy nemes családon belüli jogi ügylet hivatalos dokumentuma szlovák nyelven készüljön – újra visszautalva a Kossuth családra, az ő fondjukban is tucatnyi ilyen irat olvasható.³⁹ Vachotték esetében ugyanakkor érdemes feltenni a kérdést, hogy miért készült szlovákul az irat, ha Vachott György özvegye mellett két, Pest-Budán élő magyar író volt a szerződés aláírója? Mivel két jogot végzett emberről van szó, aligha tarthatjuk valószínűnek, hogy aláírtak volna egy szerződést, amelyből egy szót sem értettek. Maguk az aláírások sem segítenek tisztázni a képet: a szlovák szövegben magyar névvel szerepelnek a testvérek („páni Vachott Sándor a Imre”, vagyis „Vachott Sándor és Imre urak”), míg maguk Vahoték a szerződést latinul írták alá, Alexander Vachottként és Emericus Vachottként.⁴⁰ Mindent összevetve a szerződés alapján elég valószínűtlennek tűnik, hogy legalább egyikük ne tudott volna szlovákul.

Persze, ha belelapozunk Vahot Imre emlékirataiba, ennek a kötődésnek nyomát sem találjuk, sőt inkább igyekszik hangsúlyozni, hogy ő már nem az ősi sasfészekben, Turócban született, hanem Heves megyében.⁴¹ Vahot azonban nem véletlenül volt ilyen óvatos emlékiratai megfogalmazásakor, és ez feltehetően kapcsolódik az említett szlovák nyelvű szerződéshez. Miután ugyanis elutaztak Turócba Sándorral, hogy aláírják a szerződést, Vahot Imre megírta és megjelentette úti élményeit a *Pesti Divatlapban*.⁴² Ez a szöveg egyébként az egyik legjobb korabeli leírás Turóc megyéről és a Turóc megyei szlovák nemességről, annak ellenére, hogy Vahot már itt is látványosan jelezte, hogy nem érez közösséget a turóci szlovák nemesekkel. Az is igaz azonban, hogy írását úgy kezdte, hogy ezek közé az általa kigúnyolt, lenézett szlovák nemesek közé ő maga családi ügyeket intézni érkezett...

Talán épp emiatt hiába emelte ki a cikkben, hogy ő „magyar emberként” érkezett Turócba, pár hónappal később, egy színházzal kapcsolatos vitában az *Életképekben* mégis kigúnyolták vitapartnerei szlovák származása miatt, kifejezetten turóci gyökereire utalva: „hiszen ő [azaz Vahot], ha jól vagyunk értesülve, T[uróc]. megyei fi, tehát azon atyafiak egyike, kik e’ hon birtoka felett elsőégi jogaikat máig is keresik a vezérek előtti históriában”.⁴³ Ezzel a megjegyzéssel tehát gyakorlatilag „pánszlávnak” jellemezték a magyar szerkesztőt. Vahot válasza nem is maradt el: felháborodottan utasította vissza a vádakát, azzal érvelve, hogy ő már a legmagyarabb vármegyében, Hevesben született, és „tótul nem is tud”.⁴⁴ Erre a lap szerkesztői egy igencsak zavarbaejtő írásban visszakoztak, kijelentvén, hogy látták a keresztlevelét, és tényleg

³⁹ MNL OL, P 439 – a Kossuth család iratai. 2. csomó. 1800–1851.

⁴⁰ OSZK Kézirattár, Fond 20/15. A Vachott család történetére vonatkozó iratok.

⁴¹ ВАНОТ *Emlékiratai, i. m.*, 13.

⁴² ВАНОТ Imre, *Úti emlények. Pómáz – Esztergam – Bars Szentbenedek – Körmöcz – Turócz, és a Turóczy élet*, Pesti Divatlap, 1845. őszhó 9-e.

⁴³ *Életképek*, 1847. november 28., 22. sz. 704–705.

⁴⁴ Pesti Divatlap, 1847. december 9., 50. sz. 1594.

Hevesben született.⁴⁵ Hogy ez csak gúnyolódás volt, vagy Vahot tényleg annyira fontosnak tartotta ezt bizonygatni, hogy bement az *Életképek* szerkesztőségébe a keresztlevelét lobogtatva, azt már sosem tudjuk meg, mindenestre, ha így történt volna, az azért igencsak sokat elárul nemcsak Vahot jelleméről, de görcsösnek tűnő igyekezetéről is azzal kapcsolatban, hogy igaz magyarnak tűnjön fel a közéletben.

Némileg mellékszál, mégis idekapcsolódik, hogy nemcsak a magyar kortársak tudtak Vahot szlovák származásáról, de a már többször említett pesti szlovák evangélikus lelkész, Ján Kollár is. Leghíresebb költői művében, a *Sláwy dcérában* ugyanis számba veszi a szlávok ellenségeit. Az ötödik énekben, amely a szláv poklot mutatja be, szerepel a „tót nem ember” szólás ismeretlen kitalálója, Anonymus, Thuróczy János vagy épp Dugonics András, és ide került az elmagyarosodott szlovák nemesek képviselőjében Kossuth Lajos és Vahot Imre is:

a saját fészükbe piszkító madarak;
az elmagyarosodott szlovák nemesek,
különösen földijeid, Košut, Vachot⁴⁶

Nem véletlen, hogy épp ők ketten szerepelnek itt: Kollár ugyanis, ahogy a vers is utal rá, valószínűleg nem Pesten találkozott először sem a Kossuth, sem a Vahot névvel. Hiszen a mosóci születésű lelkész szintén Turócban nőtt fel, és feltehetően gyerekkora óta pontos ismeretei voltak a Vachottok és Kossuthok szlovák anyanyelvéről.⁴⁷

***

Összefoglalva elmondható, hogy Vachott Sándor és Vahot Imre generációjában a szlovák identitásrétegek már nem lehettek túlságosan jelentősek. Az is látszik azonban, hogy ha másutt nem is, a rokoni kapcsolatokban tovább élhetett a szlovák származás emléke, és ha szükség volt rá, a más nyelvi közegben élő rokonok is megtalálhatták egymással a közös nyelvet – és vannak arra utaló jelek, hogy még az is előfordulhatott, hogy alkalomadtán ez épp a szlovák volt. Vahot Imre itt

⁴⁵ *Életképek*, 1847. december 12., 24. sz. 769–770.

⁴⁶ Ján KOLLÁR, *Sláwy dcera. Lyricko epická báseň w pěti zpěwjch od Jana Kollára. W Pešti, 1832. Sláwy dcera. Báseň lyricko-epická w pěti zpěwích od Jana Kollára. S přídawkem básní drobnějších. Wydání obnovené a rozmnožené*, We Wídni, 1852. A szlovák nemesség toposzaként ez a fészükébe piszkító madár képe jelenik meg Kossuthról Jozef Miloslav Hurban 1848-as röpiratában is: „Košut az a madár, amelyik saját szlovák fészükébe a legnagyobbat piszkította” Bobrovec, Slavomil [Jozef Miloslav HURBAN], *Z Prahy na Slovensko = Daniel RAPANT, Slovenské povstanie roku 1848–49. Dejiny a dokumenty. 2. Povstanie septembrové. Dokumenty*, Martin, Matica slovenská, 1948, 16.

⁴⁷ Ján KOLLÁR, *Pamäti z mladších rokov života*, Bratislava, Tatran, 1972. Bár csak felületesen tartozik ide, nem Vahot Imre az egyetlen a családból, aki szerepel szlovák szépirodalmi szövegben. Terézia Vansová *Kliatba* című, Zólyomban, a 19. század legelején játszódó regényében megjelenik Vahot nagyapja, mint városbíró. Terézia VANSOVÁ, *Kliatba*, Bratislava, Tatran, 1968. https://zlatyfond.sme.sk/dielo/625/Vansova_Kliatba/8#ixzz5ihPqGgdg (utolsó megtekintés: 2019. május 23.) (Tegyük hozzá, maga Vahot Imre is zólyomi városbíróként említette nagyapját. VAHOT, *Emlékiratai, i. m.*, 13.)

bemutatott konfliktusa azonban arra is rámutatott, hogy a környezet még az esetleges nyelvvesztés ellenére is számon tarthatta a szlovák származást (és konfliktus esetén ezt a tudást elő is lehetett hívni). Ez pedig talán magyarázatot adhat arra is, hogy Vahot Imre miért igyekezett kitűnni látványosan erőltetett magyarkodásával⁴⁸ még egy olyan korszakban is, amelytől a nemzeti közösség iránti kötődések patetikus kinyilvánítása nem volt idegen.⁴⁹

---

⁴⁸ *A magyar sajtó története I. 1705–1848*, szerk. KÓKAY György, Bp., Akadémiai, 1985, 598–599.

⁴⁹ Talán erre utal Vahot Imre névváltoztatása is, amely eltüntette a nevéből (a *sima h* hangnál valamivel erősebben ejtett) szlovák *ch* hangot.

Az eperjesi kollégiumtól az elmeógyógyintézetig

Vachott Sándor irodalmi kapcsolatrendszerének rétegei

Az alábbi tanulmányban azt, a Vachott Sándor (1818–1861) életpályáját és írói működését meghatározó, többrétegű és fokozatosan kiépülő kapcsolati hálót szeretném vázlatosan bemutatni, amely az 1830-as évek végétől mind személyes boldogulása, mind írói karrierje szempontjából valódi erőforrásként, a szabadságharc leverését követő válságos időszakban pedig egyfajta társadalmi védőhálóként működött Vachott és családja életében.¹ Ez a kísérlet pedig óhatatlanul együtt kell, hogy járjon a Vachott és nemzedéktársai írói és közéleti szocializációja szempontjából legfontosabb közegek (formális, valamint informális intézmények) és történések számbavételével, továbbá azon tényezők felmutatásával, amelyek ennek a generációnak alapélményévé és közös tapasztalatává váltak.

Vachott Sándor irodalmi kapcsolatrendszerének első rétege az 1830-as évek derekán, az eperjesi evangélikus kollégiumban töltött diákévek alatt alakult ki. Az 1827 óta Greguss Mihály, Székács József, majd Vandrák András védőszárnyai alatt működő eperjesi Magyar Társaság, hasonlóan az ország többi oktatási intézményében lévő önképzőkörhöz, olvasóegylethez, a magyar nyelv és irodalom iránt érdeklődő fiatalokat tömörítette. Ennek a társaságának volt tagja Pulszky Ferenc, Henszlmann Imre, majd a Vachott testvérek, az Alföldről érkező Reök István, Sárosi Gyula és Szakál Lajos, utóbbiak egyébként unokatestvérek voltak, mindkettőjük édesanyja a dabasi Halász családból származott (és ebbe a családba nősült be aztán a szintén íróvá váló eperjesi diák, Lisznyai Kálmán is). Néhány évvel a Vachott testvérek után kezdte meg tanulmányait az említett Lisznyai, a fiatalon elhunyt Eördögh István, valamint Irányi Dániel és Kerényi Frigyes.² Vachotték iskolatársa volt még Fest Imre, aki az önképzőkör munkájában nem vett részt, és úgy tűnik, az irodalom sem érdekelté különösebben, de később komoly politikai karriert futott be: 1867 és 1872 között az ipar és kereskedelmi minisztériumban lett államtitkár. Míg Vachotték kapcsolatrendszerében mindig is meghatározóak maradtak az eperjesi ismeretségek és a kollégiumi évek, addig Fest Imre emlékiratai arról tanúskodnak, hogy az egykori iskolatársak közül csupán egyetlen emberrel tartott fenn szorosabb baráti kapcsolatot.³

¹ E megközelítés a Vachott család esetében nem előzmény nélküli. Demmel József egy korábbi dolgozatában Vachott Sándor testvéréről, Vahot Imréről szólva így fogalmazott: „a Vahot-pályakép irodalomtörténeti relevanciáját 1840-es évekbeli kapcsolathálója adja” DEMMEL József, *Az irodalom (szociális) hálójára. Közéltetések Vahot Imréhez*, Sic itur ad astra, 20(2009), 59. sz., 253–268. Az idézet helye: 253.

² BODOLAY Géza, *Irodalmi diáktársaságok: 1785–1848*, Bp., Akadémiai, 1963, 172. skk.

³ FEST Imre, *Emlékirataim*, fordította V. WINDISCH Éva, s. a. r. KOROMPAY Bertalanné, KOROMPAY H. János, Bp., Universitas, 1999, 25–30.

Még 1836-ban adták ki Eperjesen Kovács Sámuel szerkesztésében a *Jácint* című zsebkönyvet, amely hasonló próbálkozás volt, mint a sárospataki Magyar Nyelvművelő Társaság *Partheonja* vagy a debreceni kollégiumban a Péczely József által szerkesztett *Lant* című diákalmanach. A Vachott testvérek nem írtak a kiadványba, de Reök, Sárosi és Szakál több verssel is képviseltette magát. Ezekben az években a később írói és közéleti pályára lépő fiatalemberek meghatározó élményévé váltak az ország különböző tanintézeiben (Sopronban, Pápán, Pozsonyban, Debrecenben, Eperjesen) működő irodalmi társaságok és önképzőkörök, amelyek nemcsak a magyar nyelvű irodalom megismerését tették lehetővé, de teret adtak az írással próbálkozó diákok szárnypróbálgatásainak is.

Tanulmányaik befejezése után a Vachott testvérek és Sárosi még egy ideig Eperjesen maradtak. Pulszky Ferenc emlékirataiban így jellemezte ezt az időszakot:

Midőn Eötvös ismét Eperjesre jött, fölkerestük azon kis írói kört, mely ez időben itt keletkezett. Kapy István, a megye főjegyzője érezte, hogy a latinság helyére lépő magyar irály követelményeinek a megyei aljegyzők alig felelnek meg, s azért írnokul fölfogadta Sárosi Gyulát, Vachott Sándort és Imrét, kik éppen ekkor végezték el jogi tanulmányikat az eperjesi kollégiumban. Mind a hárman a vármegyeházán laktak, hol őket a náluk fiatalabb Kerényi Frigyes szokta fölkeresni. Nekem is sokszor fölolvasták költeményeiket, ismertem tehetségeket, s bevezettem őket Eötvöshöz, ki csakhamar kieszközölte, hogy atyja, a főispán, az első üresség betöltésénél Sárosi Gyulát másod aljegyzőnek nevezte ki.⁴

Eötvös az eperjesi kerületi tábla tiszteletbeli ülnökeként ez idő tájt valóban megfordult Sáros megye központjában, így tehát már az eperjesi évekre datálható Vachott Sándor és a fiatal báró ismeretsége, amely majd a későbbiekben meghatározó lesz nemcsak Vachott irodalmi pályájának az alakulásában, de a család, elsősorban Vachott feleségének, Csapó Máriának az életében is.⁵

A joggyakorlatát Nógrád megyében végző Vachott Sándor 1838-tól több verset és egy értekezést is publikált (*A színihatás mint drámai becsmérték* címen) az egy évvel korábban megindult *Athenaeum* című folyóiratban, időnként pedig Pesten is megfordult. Nógrádi időszakáról, gondolatairól és már akkor jelentkező érzelmi hullámzásairól egy, alighanem Sükey Károlyhoz írt levele tanúskodik:

Én édes Károly szinte szinte megöszültem a sok szerelmi kalandoktól, táncztól 's olly sok mindennemű vegyeseektől mióta nem láttalak [...] Mi lelkesítsen bennünket? A' pesti új épület? Németajkú szépeink? vagy lelketlen ifjaink végtelen sora? [...] Becsületes szívet átokul ada nekünk az ég. Lehető – boldogabb honban nem utolsó talán jelesebb férjfiak közé számíthatnánk vala, lehető – könyeket is látunk vala csillogni, hála könyét egy nemes népnek jótékony intézeteink, erényeink jutalmául, de mi ezen örömet honunk jelen állásából ítélve – hiú reményeknél nem fognának egyebek lenni, ha reménylenünk szabadna.⁶

⁴ PULSZKY Ferenc, *Életem és korom*, I. kötet, s. a. r. OLTVÁNYI Ambrus, Bp., Szépirodalmi, 1958 (Magyar századok), 146.

⁵ Erről lásd Deák Ágnes és Török Zsuzsa tanulmányát e számban.

⁶ Vachott Sándor Sükey Károlynak (?), Keszeg, 1838. febr. 7. OSZK Kt. Levelestár.

Vachott tehát a vele egykorú fiatal emberek látszólag gondtalan életét élte, de elégetlenséggel szemlélte a közállapotokat, és mint ahogy a levél egy későbbi részében kifejtette, egyedül Vörösmarty, Bajza és Toldy elismerése töltötte el örömmel. A levélben a hazai viszonyok egyik szomorú szimbólumaként jelenik meg az Újépület, amely csaknem másfél évtized múltán személyes sorsában is végzetes fordulatot hoz.

Az ez években megjelent lapok közül legtalpraesettebb és legtudományosabb volt a Bajza, Vörösmarty és Schedel (most Toldy) által szerkesztett Athenaeum, melybe gyakran és rendszeresen dolgoztam. [...] Akkori írotársaim között legkedvesebb barátom és legelméesebb egyéniség volt Kazinczy Gábor, kinek társaságába központosult az akkori fiatal írók nagyobb és munkásabb része. Ezek közül megemlítenédeknek vélem Vahot Sándort, Kuthy Lajost, Erdélyi Jánost, Pap Endrét, az elhunyt Vajda Pétert, Szigligetit és kikkel együtt igen sok jó és vidám órában részesültünk. Leggyakrabban jöttünk össze özv. Fáy Ferenczné asszonyánál, kinek leányával Emmával már akkor Kazinczy Gábor jegyben volt.

Így emlékezett vissza ezekre az évekre önéletírásában a komáromi származású író, Beöthy Zsigmond, aki diákként a pozsonyi Magyar Társaságban alapozta meg a magyar irodalommal kapcsolatos ismereteit.⁷ A pozsonyi diáktársaság vezetője 1834-től a fentebb már említett, addig Eperjesen működő Greguss Mihály volt, aki arról volt nevezetes, hogy ő volt az első, aki a bölcsészetet magyarul adta elő.⁸

Ezen fiatal írók köréhez tartozott tehát Vachott Sándor is, aki kezdetben elsősorban Kazinczy Gábornak köszönhetően bővítette irodalmi kapcsolatrendszerét: így Erdélyi Jánost, későbbi sógorát és Tóth Lőrincet is rajta keresztül ismerte meg, mint ahogy ez Tóth Lőrincnek a Vachott fölött 1862-ben, a Kisfaludy Társaság ülésén elmondott emlékbeszédéből kiderül. Kazinczy és Erdélyi még Sárospatakról ismerte egymást, de csak később kötöttek barátságot. Az Erdélyi-levelezésből rekonstruálható, hogy Erdélyi János 1837-ben egykori pataki diáktársától, az Eperjesen tartózkodó Mecsey Mihálytól hallott először Vachott Sándorról, majd 1838 januárjában Kazinczy számolt be neki arról, hogy Vachott személyében egy nagyreményű ifjúval ismerkedett meg. „Verseiben én *genie* bélyeget látom” – írta Kazinczy Erdélyinek.⁹ Egy hónappal később Vachottnak a *Magyartalan hölgyhöz* című verséből küldött el egy részletet.

Ha bűn bánat fog el, leány
Egy csendes reggelen,
És gyónni mégysz, hogy kis szived
Ismét nyugodt legyen:

⁷ BEÖTHY Zsigmond, *Életemből*, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, 1526 utáni gyűjtemény, Naplók (R 31) 13. folió. A kézirat megjelenés előtt áll a Kalligram Kiadónál.

⁸ Greguss és az önképzőkör tevékenysége 1835-ben a kormányzat figyelmét is felkeltette. Lásd VÖLGYESI Orsolya, *Szalay László nemzedéke Kőlcsey vonzásában = Uő, Rendi nyilvánosság és rendi politika a reformkorban: Tanulmányok*, Bp., Ráció, 2016, 134–135.

⁹ Kazinczy Gábor Erdélyi Jánosnak, [Pest, 1838. jan. 1.] = ERDÉLYI János *Levelezése*, I. kötet, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Budapest, Akadémiai, 1960 (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 2.) [a továbbiakban: ErdélyiLev I.], 29.

Súgd büneidhez, o, leány
Fájdalmas hangokon:
Hogy nem hevíti kebledet
Anyád, a drága hon.¹⁰

Ugyanezt korábban már Tóth Lőrinchez is eljuttatta, aki Kazinczy szerint a következőképpen reagált: „Legszebb tán minden apróságok közt, írja Tóth, melyeket literaturánk mutathat. Azóta legalább százszor elmondtam, s minden leánnyal ezzel köszöntök, ha előmbbe kerül.”¹¹ Úgy tűnik (legalábbis Kazinczynak egy Erdélyihez írt levele erről tanúskodik), az *Athenaeum* szerkesztői, Vörösmarty, Bajza és Schedel kedvelték Vachott Sándort, és szívesen egyengették pályájának alakulását, miközben Kazinczy és a triász között komoly feszültség keletkezett.

Miután tehát az 1830-as évek végén Kazinczy Gábor eltávolodott az *Athenaeum* körétől, új nemzedéki alapon szerveződő orgánumot akart indítani, eredetileg *Literatúrai táborozások* címen. Később a címet megváltoztatta, és így 1839 elejére állt össze a *Népbarát* című kiadvány, amelynek kinyomtatását a cenzúra megakadályozta. Kazinczy tovább próbálkozott, és előbb Erdélyi Jánost, majd annak tudta nélkül Kuthy Lajost kérte fel szerkesztőtársnak, hogy *Ellenőr*, illetve *Őr*, majd pedig *Holmi* címen adjon ki egy füzetet. Az Anton Ottmayer által készített cenzori jelentésből, a fennmaradt kéziratokból, illetve az 1839 elején a *Figyelmezőben* közzétett tartalomjegyzékből következtethetünk a soha meg nem jelent kötetek tartalomára és a szerzőgárdára. Többek között Erdélyi János, Vachott Sándor, Vahot Imre, Riskó Ignác, Sárosi Gyula, Tóth Lőrinc adott írást a vállalkozásba.

A szlovák íróként is működő Ottmayer, aki 1832/33-ban a pesti jogi kar dékánja volt, és Jan Kollár egyik legközelebbi barátjaként tartották számon, kifogásolta például az *Ellenőr*, majd *Őr* címen benyújtott összeállítás mottóját: („Wir singen, wie der Vogel singt / wenn er im Käfig sitzt”), valamint azt, hogy a kiadandó kötetet Kazinczy Ferenc hamvainak ajánlották. Felhívta a figyelmet a prózai művekben és a költeményekben egyaránt megjelenő veszedelmes és üldözendő eszmékre, amelyeket „a tapasztalatlan és szertelen lelkesedéstől fűtött ifjakkal kívánják bevételni, mérgezett készítmény gyanánt”. Sárosi Gyula *Rab dala* című költeményét pedig azért tartotta különösen veszélyesnek, mert az – véleménye szerint – a bebörtönzött országgyűlési ifjakra utalt:

A legalázatosabban alulírott cenzor úgy véli, hogy ezek az írások a veszedelmes irányzatosság gyanúját meghaladják – és nem sokban tér el az igazságtól, ha ezt a dalt és ezeket a panaszokat az elítélt és az állam közbörtöneibe zárt ifjakkal kapcsolatban levőknek gyanítja. VII. Ugyanezen okból gyanúsnak látszik a 42. lapon Vachott Sándorhoz Télhó 12d. 1838 c. dalnak az értelme is, valamint a másik, a 44. lapon található Egy sír c. dalé is.¹²

¹⁰ Kazinczy Gábor Erdélyi Jánosnak, [Pest, 1838. febr.] = Erdélyi Lev I. 31.

¹¹ Kazinczy Gábor Erdélyi Jánosnak, [Pest, 1838. febr.] = Erdélyi Lev I. 32.

¹² T. ERDÉLYI Ilona, *Az Ifjú Magyarország és Kazinczy Gábor*, Bp., Akadémiai, 1965 (Irodalomtörténeti füzetek 48.), 128–133.

Az előbbi Sárosi, az utóbbi Szánky Károly verse volt, Szánkyé kéziratban maradt, Sárosié pedig csak 1861-ben látott napvilágot a *Trombita* című lapban. Már ekkor, vagyis az 1830-as évek végén tetten érhető tehát, hogy az 1836 májusában letartóztatott és bebörtönzött Lovassy László sorsa többeket megihletett: Sárosin és Szánky Károlyon kívül Erdélyi Jánost is, akinek verse *A kárhozott* címet kapta, egykorúan azonban ez sem jelent meg, sőt tudomásunk szerint Erdélyi kísérletet sem tett annak megjelentetésére. A kézirat viszont datálva van, a költemény kelte: „Beréte, 1837. nov. 22.” A vers végén ez a megjegyzés áll: „Ezt nem így kell vala kidolgozni, Lovasy Laczira gondoltam.”¹³ Egy bizonytalan hitelességű, pontosan nem datálható titkosjelentés szerint (amelyet Tábori Kornél közléséből ismerünk) az ügyvédi vizsgától politikai okok miatt eltiltott Kuthy Lajos is írt a témáról, a műről azonban ennél a híradásnál többet nem tudunk:

Körülbelül július havában történt, hogy ez a Kuthy Lajos egy szép kötésű könyvet adott át Beöthy Lászlónak. Az általa írt mese (das Hajmorthal) volt a könyvben és Lovassy verse (Klagelied), amelyet a börtönben írt. [...] A költői mese hosszasan írja le, hogyan cipelnek el egy Hajmor nevű fiatalembert durva zsoldosok az éjszaka a szüleitől. Zokogó beteg édesanyjának a következő frázist mondja, ami alól kilátszik a lóláb: „trauere nicht Mutter, denn es lebt noch ein Gott, es lebt noch ein Vaterland.” [...] A „vizsgálat” megállapította, hogy Kuthy műve hazaáruló tartalmú és tele van „demagóg célzatossággal”. Hajmor völgye, a szerb mese, nem egyéb, mint „maszkírozva” Lovassy elfogatása, pöre és elítéltetése. A leplezés, vagy a hatás fokozása céljából, Kuthy Hajmor-ja a vérpadon pusztul el. [...] Kiderült még, hogy a diákok titokban sokszor lemásolták Kuthy művét és több példányt küldtek Erdélybe, Kolozsvárra, Nagyszebenbe, Enyedre is.¹⁴

Lovassy László személyének néhány év múlva még fontos szerepe lesz Vachott irodalmi pályafutásában és személyes sorsának alakulásában is.

Vachott Sándor és testvére mint jurátusok érkeztek meg az 1839/40-es országgyűlés helyszínére, Pozsonyba. Az ügyvédi vizsgát majd csak a diéta befejezése után tették le, Vachott Sándor ügyvédi diplomáját 1840. december 18-án állították ki.¹⁵ Az országgyűlés időszakában Vahot Imre nevezetes megjegyzése szerint: „[i]tt az ifjú literátorok mind politicusoká lettek”.¹⁶ Ugyanakkor a diéta helyszínén megjelent nagyszámú országgyűlési ifúságról összességében nem volt túl jó véleménnyel:

Természetes hogy mi pestiek vagyuk színe a fiatalságnak; az ex partibus [!] emberei közt tömegtelen betyár és tudatlan ökör található, kiknek minden liberalismusok a pusztja jó szívből, vagy falusi szájkasdásból áll. Jó iskola lesz rájuk nézve az országgyűlés. A nyilvános

¹³ Vö. ERDÉLYI JÁNOS *Összes költeményei*, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, IVANCSICS Evelin, VÁRADI Eszter, utószó T. ERDÉLYI Ilona, Piliscsaba, PPKÉ BTK, 2007 (Kötelező ritkaságok), 561–562.

¹⁴ TÁBORI Kornél, *Titkosrendőrség és kamarilla: akták – adatok, akták a bécsi titkos udvari és rendőrségi levéltárból*, bevezető MARCZALI Henrik, Bp., Athenaeum, 1921, 30–31.

¹⁵ A hagyatékban megőrzött oklevél szerint Vachott „dicséretes” minősítést kapott. A vizsgabizottság elnöke báró Vay Miklós volt, a tagok pedig Pogány Albert rozsnyói kanonok és Ürményi József (OSZK Kt Fond 20/17).

¹⁶ Vahot Imre Erdélyi Jánosnak, [Pozsony, 1839. jún. 8.] = Erdélyi Lev I. 57.

intézetek között legjelesebb az Apponyi-könyvtár, mely minden olvasó számára – tárva áll. Vajha a készületlen ifjuság, mely iskoláiból minden alapos tanulmány nélkül került ki, szabad óráiban az annyira megszokott kávé- és bordélyházak helyett. néha néha ezen szellemi éldeletet is használná.¹⁷

Vachott Sándor Erdélyi Jánoshoz írt első levelében a tekintélyesebb országgyűlési követek közül Deák Ferencről, Felsőbüki Nagy Pálról és Palóczy Lászlóról szólt ismerően. Deákról és Nagy Pálról a következőket írta: „Deák Ferencz gondolataiban rendszeresebb, logicaibb irányú; előadásában szebb nyelvezetű Nagy Pálnál; az ellenben fölragyogó gondolatokban dúsabb, s a tárgy ösmeretlen oldalai kimutatásában leleményesebb amannál. Nagy Pál lángabb ész, Deák Ferencz világítóbb.”¹⁸ Nem hagyta szó nélkül a régi eperjesi ismerős, Pulszky Ferenc országgyűlési szereplését sem, aki első ízben képviselte Sáros megyét Pozsonyban. Vachott tudósítása szerint Pulszky első felszólalása csalódást okozott, a következő alkalommal azonban „igen szép és tudományteljes beszédet tarta, jobban kidolgozottat, mint elmondottat. Most még habzásban van és gyakorlatlanságot árul el”.¹⁹ Már első levelében arról számolt be, hogy jól érzi magát, sokat tanult, és sokat tapasztalt. Elragadtatással írt a pozsonyi élet egyik központjáról, a ligetről, amely „gyűlhelye a legjelesb férjfiaknak és legszebb nőknek”,²⁰ és sajnálkozott azon, hogy Pesten ilyen hely nincs. Vachott és testvére számára tehát megkönnyítette a beilleszkedést, hogy számos, az irodalom terén működő régi ismerőssel együtt tartózkodtak a diéta helyszínén: „Pozsonban sok jó embert, miért ne barátot? találtam a régiekből. Risko e nap estve jó ízű magyar étkekkel szívesen látott szállásán. Pulszkyt kétszer látogattam meg. Jelenleg nagy becsületben van, követtársai szeretik, Deák különösen, valamint Szechenyi.”²¹ Riskó Ignác ezt megelőzően valószínűleg Kölcsey mellett dolgozott Szatmár megyében a jegyzői hivatalban, a patvaria teljesítését azonban Csupka András kerületi táblai ügyvéd, az eperjesi evangélikus kollégium jogtanára állította ki számára.²² Szintén Kölcsey közvetlen környezetéből érkezett Pozsonyba az íróként is nevet szerzett Pap Endre, de ott volt az egykori eperjesi iskolatárs, Szakál Lajos és a pesti irodalmi életből már ismert Tóth Lőrinc, Szontagh Pál és Beöthy Zsigmond is (ez utóbbi id. Pázmándy Dénes Komárom megyei követ kancellistájaként). Szintén jurátusként volt jelen az eperjesi kollégiumi barát, Arday Károly is, aki majd mint a Telekiek jószágkormányzója 1849/50 fordulóján

¹⁷ Vahot Imre Erdélyi Jánosnak, [Pozsony, 1839. jún. 8.] = ErdélyiLev I. 56.

¹⁸ Vachott Sándor Erdélyi Jánosnak, Pozsony, 1839. jún. 20. = ErdélyiLev I. 59–60.

¹⁹ Uo. 60.

²⁰ Uo.

²¹ Vachott Sándor Erdélyi Jánosnak, Pozsony, 1840. ápr. 10. = ErdélyiLev I. 107.

²² Riskó Ignác 1840 márciusában vagy áprilisában tehetett le a jurátusi esküt, ügyvédi diplomát azonban nem szerzett. Később Petőfivel is baráti viszonyba került, ő mutatta be a költőt Szendrey Juliának. 1848 júniusában a nagykarolyi kerület képviselője lett. Lásd PAJKOSSY Gábor, *Kölcsey patvaristái = Testimonio litterarum: Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére*, szerk. DÁNÉ Veronka, LUPESCUNÉ MAKÓ Mária, SÍPOS Gábor, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2016, 299–306.

nyújt komoly anyagi segítséget és erkölcsi támaszt Vachott Sándornak és családjának. A Vachott testvérek rokonságban álltak az elítélt és ekkor még börtönbüntetését töltő Kossuth Lajossal is. (Anyai nagyanyjuk Kossuth Lajos apjának, Kossuth Lászlónak volt a testvére, Vachott Kornélia férjhez menetele előtt két évig Kossuth anyjánál lakott). Így nem lehet véletlen, hogy mikor Vahot Imre 1839 nyarán Pozsonyból Bécsen keresztül Gräfenbergbe utazott gyógykezelésre, ingébe varrva vitte Deák Ferenc és mások levelét báró Wesselényi Miklósnak.²³ S mikor a következő év tavaszán-nyarán Vachott Sándor tartózkodott a gyógyfürdőben, Kossuth a szabadulása után történekről írt levelét unokaöccsén keresztül juttatta el a bárónak. Vachott Sándor egyik leveléből úgy tűnik: a fiatalembernek ekkor nem elsősorban testi, sokkal inkább levertséggel járó hangulati problémái lehettek: „Napjaim gond nélkül telnek. Levertségem mindinkább felemelkedik. – Ittmulatásom idejét szembetűnő javulásom határozandja meg. Még nem kívánkozom máshová e tájról, mivel tudom, csak pillanatokra érzeném máshol magamat jól. Itt máris, egész napokon, eleven vidorság foglal el.”²⁴

Az országgyűlés időszakában és annak helyszínén – mint ahogy ez az Erdélyi-levelezésből is rekonstruálható – többen (Szakál Lajos, Riskó Ignác, Pap Endre, Vahot Imre és Vachott Sándor) is a *Nemzeti Almanach* számára dolgoztak kézírataikon. A részvénytársaság formájában működő Almanach-Társaság az 1830-as évek végén jött létre Erdélyi János, Vahot Imre és Vajda Péter kezdeményezésére. A pénzügyi nehézségek és a lassan beérkező kéziratok miatt a Vajda által szerkesztett *Nemzeti Almanach* első kötete másfél éves készülődés után látott csak napvilágot. Erdélyi egy 1840 márciusi levelében így írt Csengery Imrének a már nyomtatás alatt lévő kötettről: „Sok új és nem hallott ifju jövend fel benne, olyan is ki nem hamar szálland le, csak isten is ugy akarja. Az *Auróra* régibb írói közül egy sem ir benne. De ifjak annál többen.”²⁵ Erdélyi szerint tehát egy új, részben még ismeretlen vagy kevésbé ismert alkotókból álló írói csoport lép az olvasóközönség elé az Almanach-Társaság első kiadványában. A már ismert nevek között találjuk Jósika Miklóst, Kuthy Lajost, Nagy Ignácot, Vajda Pétert, de Garay János, Erdélyi János, Pap Endre, Riskó Ignác, Vachott Sándor is képviseltette magát a kötetben. Két fiatalon meghalt író: Eördögh István és Lukács Lajos elbeszélései is helyt kaptak az almanachban, amelyről Vörösmarty a *Figyelmezőben* megjelent bírálatában a következőket írta összegzőképpen: „Kitetszik az átnézetből, hogy Nemzeti Almanachunk’ első évfolyama némi középszerűt is ad sok jeles mellett, de alig valami kivetendőt, ’s hogy az egyesület így indulva, jövő évekre reménydús aratást ígér.”²⁶ Ugyanakkor Vörösmarty úgy vélte, némi szigorúság és a kritikai szempontok következetesebb érvényesítése mindenképpen szükséges lenne ahhoz, hogy a következő kötet tökéletesen megérdemelje a *Nemzeti Almanach* címet.

²³ Vahot Imre Erdélyi Jánosnak, [Pozsony, 1839. júl. 23.] = ErdélyiLev I. 70.

²⁴ Vachott Sándor Erdélyi Jánosnak, Freywaldau, 1840. máj 26. = ErdélyiLev I. 111.

²⁵ Erdélyi János Csengery Imrének, Pest, 1840. márc. 12. = ErdélyiLev I. 103.

²⁶ VÖRÖSMARTY Mihály, *Almanachok = Uő., Vegyes prózai dolgozatok (1826–1841)*, s. a. r. BODOLAY Géza – HORVÁTH Károly, Bp., Akadémiai, 2000 (Vörösmarty Mihály Összes Művei 15.), 193.

Vachott Sándort az ún. almanachlára egyik jelentős képviselőjeként szokták számon tartani.²⁷ Jelentek meg költeményei az 1840-es évek népszerű divatlapjaiban, a *Nemzeti Almanach* első kötetében, valamint 1840 és 1843 között a Heckenast Gusztáv által kiadott *Emlényben*, továbbá az *Országgyűlési Emlék – Politikai történeti, szépirodalmi Almanachban*, amelyet Vahot Imre állított össze. Részt vett a kifejezetten emberbaráti, jótékonyági célok érdekében megszülető irodalmi vállalkozásokban is, így az Eötvös József szerkesztette *Árvízkönyvben*, a Császár Ferenc által 1844-ben kiadott *Aradi Vészlapokban*, majd pedig 1851-ben a szintén Vahot Imre szerkesztésében megjelenő *Losonczy Phönixben*. Még az 1840-es évek közepén felkérést kapott a *Book of Beauty* mintájára tervezett, de végül soha el nem készülő *Szépek könyve* című kiadványban való részvétellel is. Degré Alajos azt is feljegyezte, hogy 1842-ben az ifjúság fáklyászenével üdvözölte névnapján Kossuthot, és pályázatot írtak ki az üdvözlő beszéd megírására. A bíráló bizottság tagjai Erdélyi, Garay és Vachott Sándor voltak.²⁸ 1842 januárjában a Kisfaludy Társaság tagja lett (ugyanabban az évben nyert felvételt Erdélyi János, Vajda Péter, Garay János, Gaal József, Lukács Móríc és Kiss Károly). Székfoglalója a *Külföld rabja* című költemény volt. Végül 1843. október 7-én a Magyar Tudós Társaságba választották be levelező tagnak Kuthy Lajossal, gróf Dessewffy Emillel, Gorove Istvánnal és báró Kemény Zsigmonddal együtt, de abban szabályszerű előadással soha helyet nem foglalt.

Vachott tagja volt a Pesti Magyar Színház 1837-es megnyitása körül létrejövő Kör nevű művészeti egyesületnek, amely 1843-ban a Nemzeti Kör nevet vette fel. Az írókat, művészeket tömörítő társaság erős szálakkal kapcsolódott az ellenzéki mozgalmakhoz is. Székhelye először a Magyar utcában lévő Lamacs-féle vendéglő volt, majd hamarosan a Sebestyén tér és Lakatos utca sarkán álló Csiga vendéglőbe költözött. Az 1842-ben megjelent tagnévsor szerint Vachott Sándor mellett tagja volt Vörösmarty, Henszlmann Imre, Szontagh Pál, Egressy Gábor, Garay János, Frankenburg Adolf, Erdélyi János, Kuthy Lajos, Lendvay Márton, Vahot Imre, Bajza József, Barabás Miklós, Erkel Ferenc, Bártfay László, Fényes Elek, Pulszky Ferenc, Nagy Ignác, Kossuth Lajos, Tóth Lőrinc, Eötvös József, Trefort Ágoston, Teleki László – már befutott és pályakezdő írók, művészek, fiatal jogászok.²⁹

A Kisfaludy Sándor hetvenedik névnapja alkalmából Eötvös József kezdeményezésére rendezett „dalünnep” az intézményesült irodalom keretein kívül eső szerveződés volt. Az eseményre eredetileg a Magyar Tudós Társaságnak a Trattner-Károlyi-féle ház bérelt termeiben került volna sor 1843 márciusában, de a nagy érdeklődésre való tekintettel a helyszínt áttették a pesti vármegye házára. Az ott fellépő Eötvös, Garay János, Gorove István, Kuthy Lajos, Vajda Péter, Tóth Lőrinc és Vachott Sándor saját műveiket

²⁷ PÉNZES Balduin, *Az úgynevezett „Almanachlára”, Pannonhalma, 1937* (Pannonhalmi füzetek 19.), 4–5, 29–30, 86–91.

²⁸ DEGRÉ Alajos, *Visszaemlékezéseim*, s. a. r. UGRIN Aranka, Bp., Szépirodalmi, 1983 (Magyar századok), 16.

²⁹ Vö. VÖLGYESI Orsolya, *Bérczy Károly pályafutása = Uő., Írók, szerepek, stratégiák*, Bp., Ráció, 2010, 99.

adták elő, Erdélyi János Kisfaludy Sándor *Csobánc* című regéjét, Székács József pedig Garay üdvözlő versét olvasta fel. A kezdeményezés nem volt példa nélküli, hiszen Tóth Lőrinc a *Honderüben* megjelent írásában maga jelölte meg előzményként az immár többéves hagyománnyal rendelkező és intézményes keretek között működő irodalmi ünnepséget, amelynek az volt a feladata, hogy az 1830-ban elhunyt Kisfaludy Károly emlékét ápolja. Ennek a kezdeményezésnek a folytatójaként lépett a nyilvánosság elé Eötvös szellemi irányításával az az írói egyesület, amely immár a Kisfaludy Társaságtól függetlenül, a még élő Kisfaludy Sándor tiszteletére rendezett irodalmi ünnepet.³⁰ Tóth Lőrinc értelmezésében Kisfaludy Sándor a valódi nemzeti költők sorába tartozik, azok közé, „kiknek homlokára a' nemzetiség Istené' áldó kezekkel tűzte föl az égi sugárt kiknek hangja tömegeket ragad, kik az örök igazságnak s a kor' nagy eszméinek föl-kent és bátor apostolai. S ezek sorába tartozik a német Schiller, a lengyel Mickievitz, a magyar Vörösmarty s Kisfaludyak”.³¹ Tóth Lőrinc szerint Kisfaludy személyében az ünneplő közönség a haza legnépszerűbb költőjét köszönti, olyan költőt, akinek verseit mindenki ismeri, művei immár közkincsé váltak (a két testvérházában, Erdélyben és Magyarországon egyaránt), hiszen azok nemcsak magyar nyelven íródtak, de szellemükben is magyarok. Tóth Lőrinc szavaival egyébként összecsengenek Eötvös szavai, aki úgy vélte: „Kisfaludy nem irt egy sort, mellynek minden szava nem volna magyar; mert művei között vannak dicsők 's gyengébbek, fenségesek 's kevesbbé sikerültek talán, de olyan, melly nem e' hazának földjéből termett volna, melly minden gondolatában és érzelmében nem volna honi, – nem találtatható közöttök.”³² A Dalünnep nemcsak az irodalmi kultuszteremtés, de egy új írógeneráció megszerveződésének, önreprezentációjának is egyik fontos állomása volt az 1840-es években. Ebben a kontextusban hangzott el tehát Vachott Sándor *Kisfaludy Sándorhoz* című költeménye, amelynek záró sorai a hagyományteremtés igényét és egy új nemzedék fellépését jelentették be:

Üdv, hála zengjen, ősz költő, neked!
A' hű anyáknak forró keblein
Új nemzedék, a honnak új remény
Virula föl. Lánglelkü ifjuság,
Melly szebb jövőhez fűzi gondjait
'S közjóra fejlőd vágaktól hevül.
S e nemzedék nem lesz méltánytalan,
Hű lesz, becsülni mindig a jelest.
Szent érzelemmel fog gondolni rád,
'S üdv, hálaszót zeng, ősz költő, neked!³³

³⁰ Bővebben lásd VÖLGYESI Orsolya, *Egy siker kudarca: Kuthy Lajos pályafutása*, Bp., Argumentum, 2007 (Irodalomtörténeti füzetek 163), 129–134.

³¹ Idézi VÖLGYESI, *Egy siker kudarca...*, i. m., 130.

³² Idézi VÖLGYESI, *Egy siker kudarca...*, i. m., 130.

³³ VACHOTT Sándor, *Kisfaludy Sándorhoz* = VACHOTT Sándor *Versei*, Pest, Beimel, Pest, [1846], 121.

Ugyanakkor Tóth Lőrincnek a *Honderüben* megjelent írása szerint a Kisfaludy tiszteletére rendezett dalünnep azt is demonstrálta, hogy a különböző politikai táborokhoz tartozó és eltérő nézeteket képviselő megjelentek abban egyetértéssel, hogy „a nemzeti nyelv haladásunk’ sőt fönmaradásunk’ egyik föltétele, s ennek művelői méltó tisztelés’ tárgyai minden elnemfogult előtt.”³⁴ Így Kisfaludy Sándor köszöntése nem egyszerűen a költészet ünnepeként és egy új írói csoportosulás megmutatkozásaként értelmezhető, de az érdekegyeztető politika lehetséges színtereként is, ahol felmutathatók voltak a „nemzetiség” jövője szempontjából meghatározó, konszenzust teremtő alapértékek is. Tóth Lőrinc a rendezvény másik örömdetes eredményét abban látta, hogy a nemzeti nyelv ápolásában kitüntetett szereppel bíró női nem szép számmal képviseltette magát az ünnepségen. Vachott Sándor menyasszonya, Csapó Mária anyjával, Csajághy Erzsébettel és két nagynénjével: a későbbi Vörösmartyéval és Bajzánéval volt jelen az ünnepségen.³⁵ Úgy tűnik, a legnagyobb hatást rá vőlegényén kívül Eötvös tette:

Eötvöst életemben először ekkor láttam s hallám beszélni. A holdkirály — gondolám meglepetten, mert megpillantva őt, gyermekkori mesehősöm jutott élenken eszembe. Épen ilyenek képzeltem a halvány, átlátszó arcszínű holdkirályt, éjsötét hajával s merengő barna szemével, melyek életet és fényt, a csillagoktól nyertek. [...] Mintha a holdkirályt s égi kedvencét, a dalnokot látnám egymás mellett — gondolám, midőn Eötvös és Vachott Sándor egymással kezét fogva, álltak az emelvényen, ismét mese világomba tévedtetten.³⁶

Visszaemlékezése szerint ő is erős benyomást tehetett Eötvösre: „Oltárra lehetne állítani, valóságos kis madonna – mondá Erdélyihez, mint ez másnap s még igen sok más alkalommal, nekem s jegyesemnek beszélte.”³⁷

Vachott Sándor 1843-ban vette el Csapó Máriát. Csapóék Borz (ma Nyáry Pál) utcai otthona irodalmi szalonként működött az 1830-as, 1840-es években. Az édesanya, Csajághy Erzsébet révén a család rokonságban állt Bajza Józseffel, Csajághy Erzsébet egyik testvére, Júlia 1838-ban lett Bajza felesége. Másik testvére, Laura pedig 1843 májusában a nála huszonöt évvel idősebb Vörösmarty Mihállyal kötötte össze életét. A család nemcsak az irodalmi és színházi élet jeles személyeit látta vendégül otthonában, de szoros kapcsolatot ápoltak Pest vármegye politikai elitjével is: Vachott Sándor és Csapó Mária esküvőjén Dubraviczky Simon első alispán és Fáy András író, korábbi országgyűlési követek voltak a tanúk. Az édesapa, Csapó János királyi táblai ügyvéd (aki magát nemesembernek vallotta, és az ecsedi előnevet viselte, ám nemesi származása kétséges volt) legalább hét darab hamis váltót állított ki 1843. december 25. és 1844. április 27. között összesen 17 ezer pengőforint értékben. Közvetlenül az ügy kipattanása előtt, 1844. április 30-án Csapó búcsút vett családjától, és többé

³⁴ Idézi VÖLGYESI, *Egy siker kudarca...*, i. m., 133.

³⁵ CSAPÓ Mária, *Rajzok a multból. XIX. Dalünnep*, Figyelő, XXII. kötet (1887), 101.

³⁶ CSAPÓ, i. m., 101–102.

³⁷ Uo., 102.

senki nem látta őt.³⁸ Ez pedig azt is jelentette, hogy a későbbiekben Vachott Sándorra hárult a Csapó család magára maradt nőtagjainak a támogatása is. Csapó Mária testvérének, Etelkének 1845 januárjában bekövetkezett váratlan halála ihlette meg Petőfi Sándort, és így keletkezett a *Cipruslombok Etelke sírjáról* című versciklus. A Vachott testvérek még Pozsonyban, az 1843/44-es diéta idején ismerkedtek meg a pályája elején járó költővel, mikor is a fiatalabb fivér, Imre a *Pesti Hírlap* tudósítójaként volt jelen az országgyűlésen. Ekkor került Petőfi bensőséges barátságba Vachott Sándorral.

A Csapó családot sújtó tragédiák is hozzájárultak ahhoz, hogy Vachott az 1840-es évek közepén a vidéki életformát választotta, és leköltözött Tápiósápra. Innentől kezdve a család a körülmények alakulásától függően hol a fővárosban, hol attól távol próbálta berendezni életét. Az 1848-as változásokat követően Vachott ismét Pestre költözött, és hivatalt vállalt: még ez év őszén a Pénzügyminisztérium fogalmazója lett, innen került az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz a pénzügyi tárgyak elintézésére. 1848. december 1-től országos honvédelmi bizottmányi titkár, 1849. május 31-én pedig kinevezték a kormányzói hivatal polgári osztályának titkárává.³⁹ Vachott író- és nemzedéktársai közül többen is az újonnan megalakuló minisztériumokban kaptak állást, mint például Beöthy Zsigmond, Kuthy Lajos, Nagy Ignác, Papp Endre, Pulszky Ferenc, Reök István, Tóth Lőrinc és mindenekelőtt a tárcavezetéssel megbízott Eötvös. Farkas Gyula A „*Fiatal Magyarország*” kora című munkájában az 1830-as években színre lépő írógenerációról azt mondta: „1848-ban, a felelős minisztérium megalakításakor, mely e nemzedék politikai diadalát jelenti, majdnem mindnyájukkal találkoztunk: a kormány soraiban, minisztériumi vezető állásokban vagy fontos külföldi missziókban”⁴⁰ A népképviselői országgyűlés tagja lett az ifjúkori barátok közül Kazinczy Gábor és Riskó Ignác. Garay Jánost Eötvös nevezte ki a magyar királyi egyetem magyar nyelv és irodalom tanárává, Erdélyi pedig 1848 júniusában vette át Bajzától a Nemzeti Színház aligazgatói posztját. Szakál Lajos ekkor Békés megye főjegyzői tisztségét viselte, unokatestvére, Sárosi Gyula 1848-ban a felsőbb váltótörvényszék előadó bírója, majd 1849-től elnöke és végül kormánybiztos lett. Vachott nemzedéktársai tehát szinte kivétel nélkül pozícióhoz jutottak e rövid, ám annál meghatározóbb időszakban.

A szabadságharc utolsó hónapjaiban családjá, majd ő maga is Arday Károly segítségével Pesten és Pomázon húzódott meg. 1849 szeptemberében született meg fia, akit Arday iránt érzett hálájából Károlynak nevezett el. A szabadságharc alatti tevékenységéért Vachottot nem vonták felelősségre, így 1850 áprilisában Gyöngyösre mentek, és még 1847-ben vásárolt gyöngyöshalászi földjein gazdálkodott, amelyeket azonban

³⁸ Bővebben lásd KERÉNYI FERENC, *Biedermeier váltóhamisítás, a háttérben költészettel: A Csapó-ügy = Uő., Színek, terek, emberek: Irodalom és színház a 18–19. században*, szerk. SZILÁGYI MÁRTON, SCHEIBNER TAMÁS, Bp., Ráció, 2010 (Ligatura), 127–133.

³⁹ F. KISS ERZSÉBET, *Az 1848–1849-es magyar minisztériumok*, Bp., Akadémiai, 1987 (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III.), 610.

⁴⁰ FARKAS GYULA, A „*Fiatal Magyarország*” kora, Bp., Magyar Szemle Társaság, 1932. 42.

kénytelen volt rövid idő múltán eladni.⁴¹ Vachotték – csakúgy mint ekkor a legtöbb író – komoly anyagi, egzisztenciális problémákkal küzdöttek: „April elején visszatesszük lakásunkat Gyöngyösre, halászi birtokocskám közelébe. Ott fogunk csendes-szegényül éldégléni. Tudod, ki megszokta, nem igen fél a szegénységtől, de még is nyomasztó, illy nagy családdal mint az enyém nem lenni gazdagabbnak. S jobb szeretném másra használni napjaimat, mint örökös finanszialis operatiókra. No de így van barátom jelenleg majd minden jobb magyar család.”⁴² Vachottot 1852 novemberében tartóztatták le, és mint ahogy ezt Deák Ágnes egy tanulmányában bebizonyította, erre nem a bujkáló jóbarát, Sárosi Gyula rejtegetése, hanem egy házkutatás során lefoglalt, veszéyes tartalmúnak ítélt verskéziratok miatt került sor.⁴³ A pesti Újépületben (amely már egy korábban idézett, 1838-as levelében is feltűnt) a magánzárkában eltöltött néhány hónapos vizsgálati fogság következtében elméje elborult, 1861 áprilisában Schwartzter Ferenc elmeógyógyintézetében halt meg. Az OSZK kéziratárában őrzött, 1854 novemberében, Nagyrédén papírra vetett zaklatott hangvételű írása, a *Némi felvilágosítás sorsom felől* arról tanúskodik: Vachottot súlyos kényszerképzetek gyötörték. A börtönben kifejlődött kedélybetegségének okát abban látta, „hogy egy éjjel kábító füstölők, magneticus tükrök ’s falonáti suttogások azt adák tudtomra, miszerint a’ magyar kormányt szolgálván veszemre törekszenek.” Ezekből a suttogásokból – állítása szerint – az is kiderült: rendőrségi titkos ágensek által (akik olykor zsidók voltak) eddig is nehezítették életét, hátráltatták gazdálkodását, adóságokba kényszerítették, szegénységre juttatták, és lakhelyén továbbra is mérgezik kábító szerekkel.⁴⁴

Mint már arról korábban szó esett, az 1830-as évek végén többeket is meghihletett a Spielbergben raboskodó Lovassy László sorsa. Vahot Imre emlékirataiban közölte egy, még 1867. szeptember 8-i, Vandrák Andrásnak címzett levelét, amelyben leírta, hogy egykori professzoruk volt az egyetlen, aki évtizedekkel korábban határozottan kiállt a várfogságra vetett Lovassy László előtt fáklás zenével tisztelgő eperjesi tanulóifjúság mellett.⁴⁵ A Vachott testvérek tehát kollégiumi társaikkal együtt demonstratív módon fejezték ki szolidaritásukat Lovassyékkal. Még inkább megrázhatta azonban

⁴¹ Az adásvételi szerződés, amely szerint a két tagosított, egykori úrbéres telket Pongrácz Bonó vásárolta meg, 1850. aug. 10-én kelt: OSZK Kt. Fond 20/15.

⁴² Vachott Sándor Erdélyi Jánosnak, Pomáz, 1850. március 28. = ERDÉLYI János *Levelezése*, II. kötet, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai, 1960 (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 3.), 16.

⁴³ DEÁK Ágnes, *Vachott Sándor elfogatásának körülményei és dokumentumai, 1852*, Irodalomismeret, 2016, 2. sz., 40–49.

⁴⁴ OSZK Kt. Fond 20/16.

⁴⁵ „Hogy Ön tanítványából nem csak értelmes, jellemes embereket, hanem szabadelvű, jó hazafiakat is akart növelni, azt már csak azon tény is tanúsítja, miszerint utóbb Északamerikába kivándorolt s megtelepedett polgártársunk, Ujházy László lelkes beszédet tartván akkoron a várfogságra elítélt Lovassy László ügyében a tanuló ifjúság az én vezetésem alatt, fáklás zenével tisztelte őt meg, s az ezért az iskolai törvényszék büntetni akart bennünket, de mi nem érezvén magunkat bűnösöknek, ellenök szegültünk, s az akkori tanárok közül egyedül Ön pártolta ügyünket határozottan” VAHOT Imre *Emlékiratai*, Budapest, Aigner, 1881 (Nemzeti Könyvtár), 138–139.

a hazai közvéleményt, amikor az szembesülni kényszerült a börtönből 1840-ben szabaduló Lovassy fizikai és elmeállapotával.⁴⁶ Degré Alajos visszaemlékezésében a következőképpen írta le a Nagyváradon átutazó Lovassy köszöntését: „Eget rázó éljenre többek kíséretében a kaszinóépületből kilépett egy barna, halovány s megtörött, ifjú agg. Szacsvey megható beszédet tartott, Lovassy László érzéstől s gyengeségtől elfátyolozott hangon kezdett válaszolni, de beszédét nem fejezhette be, mert ereje elhagyta végképp, s csak úgy vezették vissza a terembe. E jelenet annyira hatott ránk, hogy képesek lettünk volna, ha Bécs valahol a szomszédságban esik, azonnal ostromlására indulni. [...] Szegény Lovassy László, nemsokára megőrült.”⁴⁷ Csengery Imre pedig egy, Erdélyinek írt levelében számolt be Lovassy állapotáról: „Lovassy László honn van Szalontán, de csak testileg; a szellem kiaszott. Lassú melancholicus észbetegséget hoza börtönéből. Egyedül társaságban van jobban, de ő azt kerüli, s magányt keres.”⁴⁸ Csapó Mária is megörökítette *Rajzok a múltból* című emlékirataiban a börtönből szabadult fiatalemberrel való megismerkedését, és úgy fogalmazott, a *Külföld rabja* című költeményt megíró Vachott Sándor Lovassy sorsában valamiképpen saját sorsának előképét látta meg:

Lovassy sorsa, még mielőtt én valaha láttam volna őt, mintha saját jövődjét érezte volna, Vachott Sándort mélyen, nagyon mélyen megrendíté. — Kedélye fellázadt, mint beszélé nekem, s oly fájdalom vett erőt szívéen, melyet akarta vagy nem, ki kelle öntenie. — És tollat vön, és írt, mert írnia kelle, s Lovassy szenvedéseit megörökíté s mintha végzete, önnön gyászos jövődjének halvány szelleme sugallotta volna a rímeket tolla alá, oly művet teremté az akkor alig huszonhárom éves költő, mely az egész hazában visszhangzott, s melynek megjelenése után őt a tudományos akadémia s Kisfaludy társaság, egyhangúlag megválasztá tagjai közé. — Eötvös József báró, Byroni műnek mondá e költeményt, mely költőjét egymaga halhatlanná tette, mely, szerinte a nagy angol lángész Childe Harold-ját is felül szárnyalta, egyszerű, de mély szépségeivel, s alig érkezik ez időben Deák Ferenc Pestre, fölkereste a »Kört«, hol Vachott Sándor az estéket tölteni szokta, s bemutatattá magának »A külföld rabja« című költői beszély nagyreményű íróját. Magasztalva emlegetni én is hallám Vörösmarty és Bajzától, még mielőtt Vachott Sándort személyesen ismertem, e költeményt, de magam még ekkor nem olvastam.⁴⁹

Vachott költeménye 1842-ben hangzott el a Kisfaludy Társaság ülésén, és a Társaság 1844-ben megjelent évlapjaiban látott először napvilágot, majd rövidesen megjelent

⁴⁶ „A király s Metternich herceg személyesen jöttek le az országgyűlés bezárására, s az országgyűlési ifjúság még a herceget is őszinte éljenrivalgással üdvözölte. De az örömpohárba mégis belevegyült egy ürömcsepp, amint az országházból kijöttünk, a cukrászboltban a sétatér szegletén megismertük Lovassy Lacit, ki a Spielbergből visszakérült, és csakhamar észrevettük, hogy a börtönben megőrült” PULSZKY, *i. m.*, 174.

⁴⁷ DEGRÉ, *i. m.*, 59.

⁴⁸ Csengery Imre Erdélyi Jánosnak, Nagyvárad, 1840. jún. 25. = Erdélyi Lev I. 120. Lovassy esetéről lásd még KÖVÉR György, *Hős – zavarban: Lovassy László megőrülése és szabadulása = História mezején: A 19. század emlékezete (Tanulmányok Pajkossy Gábor tiszteletére)*, szerk. DEÁK Ágnes, VÖLGYESI Orsolya, Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2011, 127–140.

⁴⁹ CSAPÓ Mária, *Rajzok a múltból. XX. A külföld rabja*, Figyelő, XXII. kötet (1887), 100.

a költő 1846-ban, Beimel Józsefnél megjelent kötetének záródarabjaként. Csapó Mária visszaemlékezése alapján feltételezhetjük, hogy a költemény már a megjelenése előtt ismertté válhatott kéziratos formában is egy szűkebb nyilvánosság előtt. Ugyanakkor látható, hogy az 1830-as évek végéhez képest változtak a cenzúraviszonyok, hiszen egy Lovassyval foglalkozó költemény immár minden gond nélkül nyomtatásban is megjelenhetett. Sőt Tatay István 1847-ben középiskolások számára megjelent segédkönyvében Vachott Sándor összesen húsz verssel szerepelt, a *Külföld rabja* Vachott három másik költeményével együtt az elégia (másképpen „szenvének”) műfaját reprezentálta, többek között Vörösmarty *A magyar költő*, *Kisgyermek halálára*, Kisfaludy Károly *Mohács*, Berzsenyi *Búcsú Kemenesaljától* című műveinek társaságában.⁵⁰ Ugyanebben a kötetben Petőfi tizenhét verse, Kossuthnak pedig négy beszéde olvasható, 1847-ben tehát olyan válogatás került a tanulóifjúság kezébe, amely klasszikussá váló szerzők mellett a kortárs irodalom legjavát is tartalmazta.

Mikor aztán 1853 elején egy Gyöngyösről származó névtelen feljelentés alapján Darvas Lajos, Domján Pál ügyvéd és Kaszap János pásztói földbirtokosnál házkutatást tartott a csendőrség, Darvasnál több más vers kéziratával együtt a *Külföld rabja* című verset is felfogták.⁵¹ Vachott verse így vált egy gyanús politikai szervezkedés lehetséges bizonyítékává – hiszen eredeti jelentése ekkorra elhomályosult, és így a megtorlások után alkalmassá válhatott arra, hogy a hatalom számára veszélyes, az aktuális politikai helyzetre vonatkoztatható tartalmat hordozzon. Ezáltal pedig sorsa összekapcsolódott írójának sorsával, akit két hónappal korábban, 1852 végén ugyancsak veszélyesnek ítélt verskéziratok rejtegetése miatt vettek őrizetbe.

---

⁵⁰ TATAY István, *Költészeti és szónoklati remek*, magyar prosodiával, metrikával, s a költői és szónoki beszédnek és fajok rövid elméleti fölvilágosításával, *Szónokköltészeti és bölcsészeti osztályú tanulók... használatára*, Pest, Kilián, 1847, 131–137.

⁵¹ DEÁK Ágnes, „Forradalmi tartalmú költemény”: A Szózat tiltás és tűrés határmezsgyéjén az 1850–1860-as években = *Tiltva, tűrve, imádkozva, énekelve: Tanulmányok a Szózatról*, szerk. SZALISZNYÓ Lilla, reciti, Bp., 2017 (Hagyományfrissítés 5), 117.

SZILÁGYI MÁRTON

Vahot Imre, az irodalmi vállalkozó

Dalidók az 1850-es, 1860-as években*

A magyar irodalomtörténetírás egyik adóssága, hogy elhanyagolta Vahot Imre irodalomszervezői, szerkesztői tevékenységének részletes vizsgálatát. Hiszen Vahot nélkül aligha lehet megérteni a magyar sajtó és a magyar irodalmi intézményrendszer 1840-es évektől induló periódusát. Az alábbiakban annak a szerteágazó tevékenységnek, amely Vahot Imrét jellemezte, csupán egyetlen vonulatát kívánom kiemelni: ez pedig az író-szerkesztő irodalmi estek szervezőjeként való megjelenése – a leginkább az 1850-es, 1860-as években, de korábbi jelenségeket is figyelembe véve.

Arra jó másfél évtizede vállalkoztam, hogy az 1850-es évek végének egyik fontos irodalomszociológiai jelenségét, az utólag többnyire „dalidó”-ként emlegetett jelenséget Lisznyai Kálmán személye köré rendezve elemezzem.¹ A centrum kiválasztása nem volt véletlen vagy esetleges: valóban Lisznyai Kálmán volt ezeknek a sajátos, cigányzene és irodalmi felolvasás váltakozására épülő „happening”-eknek a meghatározó figurája. Csakhogy az is kétségbevonhatatlan, hogy a szervezés és a koncepció kialakítása Vahot Imre nevéhez köthető, mondhatni, ő találta ki ennek a műsортípusnak az alapformáját. Érdemes tehát áthelyezni a vizsgálat fókuszát: más összefüggések válnak ugyanis érzékelhetővé, ha Vahot Imrét állítjuk a középpontba, és ha a másfél évtizeddel korábbi áttekintéshez képest nagyobb forrásbázis felhasználásával az ő személye köré épül ki az értelmező leírás.

Azt, hogy mi is a dalidó, inkább tudni véljük, mintsem valóban tudjuk, hiszen már a szó eredete és szemantikai változásai is meglehetősen szerteágazóak. A továbbiakban egy igen pontosan körülhatárolható időszak ünnepségtípusának leírására kívánom használni ezt a szót – annak ellenére, hogy bizonyosnak látszik: a kifejezés eredendően és kizárólag nem azt a Lisznyai Kálmán nevéhez kötődő, tágabb értelemben 1858 és 1863 közé datálható szavalmi darabokból és zenés betétekből összeálló műsorfajttát jelentette, amelyhez a későbbi irodalomtörténeti szakirodalom kapcsolni szokta, és a műsортípus egészére sem mindig ezt a szót alkalmazták a kortársak: Vahot Imre például egy közelebbről nem datált, 1857 és 1860 közé tehető, Egressy

---

* A tanulmány az MTA – DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport programja keretében készült (vezető: Debreczeni Attila).

¹ SZILÁGYI Márton, *Lisznyai Kálmán: Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai*, Bp., Argumentum, 2001 (Irodalomtörténeti füzetek 149), 96–118.

Gábornak címzett meghívó levelében egy, az otthonában tartott baráti összejövetelt is „dalidó”-nak nevezett.²

Hézagosak azok a forrásaink, amelyeket ennek a jelenségnek a megragadására föl lehet használni. Sajnálatos módon teljes egészében nélkülöznünk kell például az estélyekről készített titkosrendőri jelentéseket – ezeket még a 19. században kiselejtezték.³ Ám ami van, az sem kevés, és ráadásul inkább Vahot Imréhez kötődik: rendelkezésünkre áll két, a programot is tartalmazó nyomtatott meghívó (Lisznyai Kálmán hagyatékából), néhány egykorú magánlevél utalása, ezenkívül több, a továbbiakban részletesen kiaknázott egykorú, hírlapi tudósítás, valamint Vahot Imre nyomtatott visszaemlékezése az első fellépés megszervezésének a körülményeiről, amely érdekes kontrasztot alkot a dalidókról írott, egykorúan megjelent cikkeivel.

A történet nem az 1850-es években indult, gyökerei mélyebbre nyúlnak vissza. Az már az 1840-es években fölmerült, hogy cigánybandákat utaztassanak külföldre a siker reményében. Veszter Sándor táncmester győri cigányzenészekkel már 1839–40-ben megjárta Párizst, és 1842-ben Dobozy Károly azt tervezte, hogy ugyanezzel a társasággal megpróbál Londonba is eljutni. Elutazásuk előtt fölléptek a pesti Nemzeti Színházban, Pozsonyban, majd Bécsig és Bécsújhelyig jutottak, ahol több fellépésük is volt. Utána azonban viszály tört ki a tagok között, és a banda kettévált: az egyik fele szétszéledt, a másik meg Pozsonyba, az országgyűlés helyszínére ment. Itt pedig csatlakoztak Sárközy Ferenc bandájához.⁴ Ez volt az a cigánybanda, amellyel Vahot Imre szerződést kötött (Egressy Gábor és Egressy Béni társaságában) egy reménybeli közös külföldi turné reményében.⁵ A szerződés Vahotot és a két Egressy fivért „igazgató”-nak nevezte, és feladataikat nem írta pontosan körül, illetve csak felügyeleti és irányítói munkát rendelt hozzájuk. A szerződésbe foglalt nevek mindazonáltal egy olyan műsorkoncepció irányába mutatnak, amelyben szavaltat és hangszeres cigányzene egymás mellett szerepelt volna (Egressy Gábor nevét már a Dobozy-féle vállalkozás alkalmával szóba hozta a pozsonyi Hírnök, ott a „társaság titoknoka”-ként szerepelt volna, ami egy kissé homályos megfogalmazás, míg Vahotnál alighanem már színészi

² OSZK Kt Levelestár, Vahot Imre levele Egressy Gábornak. A levél a következő szövegösszefüggésben említi a szót: „egy kis magyaros estélylyel, – dalidóval kívánnám megünnepelni [ti. az alkalmat – Sz. M.]”. Az adatra Szalisznyó Lilla figyelmeztetett. A „dalidó” szó eredetéről és szemantikai változásairól lásd bővebben SZILÁGYI, *Lisznyai...*, i. m., 96–98.

³ MNL MOL Abszolútizmuskori levéltár (D 44) 42. kötet. Az akták sajnos nincsenek meg, csak a mutatókönyv.

⁴ Az egykorú sajtó tudósításai alapján összefoglalólag lásd SZÍJJÁRTÓ Csaba, *A cigány útra ment...: Cigányzenekaraink, valamint népzenei és néptáncársaságok külföldjárása a kezdetektől a kiegyezésig (Korabeli sajtódokumentumok alapján)*, [Bp.], Masszi, 2002, 28–43.

⁵ „Irrjátok a mi tollatokra jön”: *Egressy Gábor családi levelezése*, I–II. kötet, s. a. r. SZALISZNYÓ Lilla, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017 (Csokonai Könyvtár. Források 19). Az ezt említő levél: I. 35–37. A szerződés szövege: II. 618–619. Megjegyzendő: Szíjjártó nem ismerte ezt a szerződést, és Vahotot meg sem említette az 1840-es évek kapcsán. S igazából később sem. Bár kétségtelen, hogy a külföldi turnék szempontjából Vahotnál a későbbiekben nem is kellett számolnia.

képességei számítottak inkább).⁶ A Vahot-féle szerződés úgy értelmezhető, hogy a szavalatokhoz kellett volna a korszak legjelentősebb férfiszínésze, Egressy Gábor, a zenéhez pedig a cigányzenészek (a Sárközy-testvérek és zenekaruk), és az ő irányításukra pedig a zeneszerző Egressy Béni, egyébként a színész Egressy testvére. A szerződés részletekbe menően szabályozta a megállapodást Vahot és a zenészek között (egészen odáig, hogy az utazásra készített magyaros fellépőruhát a cigányok majd megtarthatják),⁷ ám a turnéból mégsem lett semmi. Ez a korábbi kudarcos vállalkozás fényében persze nem meglepő. Az egyébként homályban maradt, hogy a tervezett londoni fellépés alkalmával az óhatatlanul jelentkező nyelvi-kommunikációs problémákat hogyan hidalták volna át, azaz miképpen lehetett volna hatásos a magyar költészet Egressy Gábor előadásában, angol nyelvi környezetben (bár hozzá kell ehhez tenni, hogy mivel a szerződés egyáltalán nem beszél Egressy Gábor feladatköréről, nem tudhatjuk, Vahot elképzelése szerint vajon milyen szerepet kapott volna a szavalat ebben a műsorrendben, ha kapott volna egyáltalán). Egressy ekkortájt elkezdett angolul tanulni: legalábbis erre utalnak azok a feljegyzései, amelyek az angol nyelvtan bizonyos elemeit és egyes angol szavak kiejtését tartalmazzák.⁸ Ez persze stabil nyelvtudásnak aligha minősíthető. Egy azonban biztos: Vahot már 1843-ra kidolgozott tervvel rendelkezhetett a cigányzene menedzseléséről. S noha ennek voltak másoktól származó előzményei, az irodalom népszerűsítésének összekapcsolása a cigányzenével Vahot ötletének látszik. Igaz, ezekből a tervekből ekkor még nem lett semmi.

Ebben valószínűleg az is közrejátszott, hogy 1844-ben Vahot előtt új és nagy lehetőség nyílt meg. A nyugat-európai útra induló Erdélyi János, aki nem sokkal ezelőtt vette át a korábbi szerkesztőtől, Garay Jánostól egy divatlap szerkesztését, addigi segédét (és egyben sógorát) bízta meg a szerkesztői feladatokkal. A *Pesti Divatlap* szerkesztőjévé váló Vahot ezek után segédszerkesztőként szerződött Petőfi Sándort, és őt rögtön irodalmi sztárként kezelte (és ilyen módon használta ki) – jól érzékelve azt, hogy a fiatal költő már addig is megkülönböztetett érdeklődést keltett maga iránt. Ezért olyan szerződést kötött vele, amely nem kizárólag a lap korrigálásának mechanikus feladatát tartalmazta, hanem Petőfit állandó szerzőként meghatározott mennyiségű vers publikálására kötelezte (heti egy verset kellett adnia a folyóiratnak).⁹ Ő rendelte meg Petőfi arcképének az elkészítését (nem akárkitől, hanem a korszak legjelentősebb portrérajzolójától, Barabás Miklóstól), a portré készülését háromszor hirdette a *Pesti*

⁶ SZÍJJÁRTÓ, *i. m.*, 30.

⁷ A szerződés azért fontos dokumentum, mert a csak sajtóhíradásokból dolgozó Szíjjártó Csaba is tud ugyan írásbeli megállapodásokról (hiszen ezek létét emlegette az egykorú sajtó is), említi, hogy már a Dobozy-féle vállalkozások is szerződéses alapon működtek, de tartalmukat nem ismeri és ismerteti. Uo., 28–56.

⁸ OSZK Kt. Oct. Hung. 611. Egressy Gábor naplójegyzetei 1840–1844. Az anyagra Szalisznyó Lilla hívta fel a figyelmemet, segítségét köszönöm.

⁹ A Petőfivel kötött szerződés tartalmáról lásd KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete*, Bp., Osiris, 2008 (Osiris monográfiák), 126–127.

*Divatlap*ban, és a lap mellékleteként forgalmazta.¹⁰ Mindezek után pedig a költőt nemzetinek tekintett, Csokonai egykori viseletét felidéző ruhában járatta a Váci utcában, mintegy a *Pesti Divatlap* eleven divatképeként. Vahot Imre némi eltérésekkel ugyan, de a lényegi pontokon azonos módon mondta el többször is, hogy Petőfi 1844-ben miféleképpen kívánt öltözködésével Csokonaira emlékeztetni. Azt sem felejtette el ehhez hozzátenni, hogy a ruhát ő csináltatta neki. Legteljesebb formában az emlékiratában írta le az eseményt: „Mikor már [Petőfi] ruhája az ő saját terve és utasítása szerint elkészült, rövid peremes dolmány, úgynevezett kancamente, minőt lelki rokona, Csokonai Vitéz Mihály is viselt, azután sujtasos szűk magyar nadrág, túri süveg vagy kucsma darutollal, sarkantyús kordován csizma, fokos és makrapipa;...”¹¹

Az öltözék kiválasztása természetesen lehetett Petőfi saját döntése,¹² de a beöltözésnek aligha ő volt az értelmi szerzője. Mivel a szabómester számláját sem ő állta, és az egész koncepció inkább Vahot érdekeit szolgálta (aligha véletlen, hogy a leginkább éppen tőle idézhető forrás erre az eseményre), alapos lehet a gyanú, hogy ez esetben Vahot egyik korai reklámfogása ragadható meg – amely nem is tartott hosszú ideig, hiszen az önállósuló Petőfi rövidesen megszabadult Vahot befolyásától, s magát a *Pesti Divatlap*ot is elhagyta.

Ilyen előzmények után az 1858-as első igazi „dalidó” nem tekinthető másnak, mint egy jóval korábbi terv valóra váltásának, csak ezúttal belföldi célokkal (amely megvalósíthatóbbnak bizonyult, mint egy kétes kimenetelű londoni turné). Mindehhez pedig éppen ekkor adódott megfelelő, kellő feltűnést jelentő alkalom. Alighanem Vahot régi terve és Lisznai korábbi szándéka találkozott itt egy adott pillanatban, és ehhez valamiféleképpen az érdeklődés is adva volt: legalábbis ezt sejteti, hogy a *Napkelet*ben egy Egerből beküldött olvasói levél már 1858. januárjában az iránt érdeklődött, mikor indulnak Lisznai költői estjei, merthogy azt Egerben nagyon várják.¹³ Ez a levél persze aligha volt teljesen spontán szöveg, inkább ez is a tervezett, de még igazi

¹⁰ A Vahot Imrétől megrendelt, Barabás elkészítette arckép születéséről: ADROVITZ Anna, *Arc poetica: Petőfi Sándor életében készült képmásai*, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2012, 41.

¹¹ VAHOT Imre *Emlékiratai*, 2. kiadás, Bp., Aigner Lajos, [1881] (Nemzeti Könyvtár), 238.; több vonatkozó emlékezést közölt még: HATVANY Lajos, *Így élt Petőfi*, I. kötet, a 2., javított kiadás [1967] változatlan utánnyomása, szerk. Kiss József, Pándi Pál, Bp., Magvető, 1980, 587–592. Vö. még PETŐFI Sándor *Összes költeményei (1844. szeptember – 1845. július)*, s. a. r. Kiss József (főszöveg), KERÉNYI Ferenc, MARTINKÓ András, RATZKY Rita, SZABÓ G. Zoltán (jegyzetek), szerk. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1997 (Petőfi Sándor Összes Művei 3), 265.

¹² Petőfi Csokonai-élményéről és arról, hogy mi lehetett a jelentése a Csokonai-öltözék viselésének: SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Bp., Ráció, 2014 (Ligatura), 395–399.

¹³ A cikk K. J. aláírással egy egeri levelezőtől származik. Ebben olvasható a következő részlet: „Szabad legyen egy kérdést intézni önhöz. Lisznai Kálmán derék költőnk mikor kezdi már meg hirdettet *dalestélyeit*? Mikor hallgathatjuk e genialis dalnokot, s e páratlan kedves embert, mert hogy városunkat, – melynek nem rég felejthetetlen lakosa volt, – elkerülni nem fogja, jelleméből következtethetjük.” Kiemelés az eredetiben. Ehhez a következő jegyzet járult válaszul: „Tavaszzsal, mikor a fülemile is megszólal. Szerk.” *Napkelet*, 2(1858), 5. sz. január 31., 79–80.

körvonalat nem öltött dalidók beharangozásának tekinthető. Ehhez mérten aztán azt a szép és kerek leírást az 1858-as debreceni dalidó létrejöttéről, amelyet Vahot utólag az emlékiratában adott az eseményről, nem szabad mindenestül elhinni. Itt sokkal inkább az esemény hivatalosnak szánt, kanonizált emlékezetének megteremtéséről van szó, és ez különösképpen akkor tűnik föl, ha ezt az utólagos verziót szembesítjük az egykorú sajtó – más távlatot jelentő – tudósításaival és híreivel. A visszaemlékezés például azt hangsúlyozta, hogy ez afféle rögtönzött jótékonysági akcióként indult, ám Vahot memóriája ezen a ponton kissé szelektív módon működött. Szót sem ejtett arról, hogy már 1843-ban kísérletezett a cigányzenészek menedzselésével, valamint a cigányzene és az irodalom összepárosításával. Arról sem beszélt, hogy 1858 első felében egy érsekújvári felkérésre már szerveződött egy hasonló jellegű jótékonysági est, a Farkas Nándor katolikus segédlelkész alapította helyi cigányiskola támogatására; ebben egyébként Lisznyai Kálmán, Erdélyi József (valamint Pilisi József „független magánzó, irodalom- és művészetpártoló”) volt Vahot társa, és az esemény fényét emelte Patikárus Ferkónak és zenekarának a jelenléte. Itt még csak a cigányzene adta a műsort, a pesti írók csupán vendégek voltak, akik a mulatásban részt vettek, táncoltak és ittak, ám spontán módon mégis az események központjába kerültek – a leginkább Lisznyai, mert ő mondta a tósztokat.¹⁴ Érdemes arra felfigyelni, hogy az év végi debreceni dalidónak az alapgárdája már itt együtt volt.

Ehhez képest Vahot az emlékiratában a következő eseményről beszélt csupán: 1858-ban Patikárus Ferkó, a híres pesti cigányprímás elvette Boka Károly debreceni cigányprímás leányát, Rózsit, és a lakodalom alkalmából Vahot, Lisznyai és sógora, Erdélyi József¹⁵ – a nászajándék előteremtése céljából – Debrecenben adtak egy irodalmi estélyt a cigányzenészek közreműködésével;¹⁶ az estnek akkora sikere lett, hogy meg kellett ismételné helyben is, sőt Nagyváradon is két előadást ért meg a szavalatokból,

¹⁴ Erről beszámoló: VAHOT Imre, *Dalidó Érsekújváron a cigányiskola javára*, Napkelet, 2(1858), 9. sz. február 28., 138–140. Erre az eseményre fölhívta a figyelmet (igaz, a forrásai megadása nélkül): STILLER Kálmán, *Vahot Imre*, Eger, Érseki lyceumi könyvnyomda, 1912, 19.

¹⁵ Erdélyi Józsefnek (1826–1869) Halász Sarolta (Lisznyai feleségének, Halász Idának a testvére) volt az első felesége. Pesten szerzett jogi végzettség birtokában Heves megyében kezdte el 1844-ben vármegyei pályafutását aljegyzőként. Költő volt, egyike lett a márciusi ifjaknak. 1848–49-ben katonáskodott, legmagasabb rangját 1849-ben Komáromban érte el, ekkor alszázados lett. Komáromban tette le a fegyvert. Az 1850-es években újra Egerben telepedett le, s csak időszakosan fordult meg a pesti írói társaságokban; 1851-ben rövid időre letartóztatták tiltott ruhadarab, az ún. Rózsa Sándor lajbi viselése miatt (lásd DEÁK Ágnes, *Társadalmi ellenállási stratégiák Magyarországon az abszolutista kormányzat ellen 1851–1852-ben*, Aetas, 10(1995), 4. sz., 31). 1853-ban Pesten borkereskedést szándékozott nyitni az egri borok számára (Pesti Napló, 4(1853), március 22. – az Ujdonságok rovatban). 1861-ben megyei főjegyzővé választották, s ebbéli tisztségében 1867-ben megerősítették. Eközben pedig folyamatosan működött íróként és költőként, nagyrészt azokban a lapokban publikálván, mint Lisznyai. Életrajza: *Heves megye történeti archontológiája (1681–) 1687–2000*, szerk. BÁN Péter, Eger, Heves Megyei Levéltár, 2011, 382–383.

¹⁶ Erről lásd SÁROSI Bálint, *Cigányzene...*, Bp., Gondolat, 1971, 115. Sárosi itt azt állítja, hogy a jelen lévő harmadik író – Vahot és Lisznyai mellett – Erdélyi János volt. Ez tévedés: az egykorú tudósításokból és Vahot visszaemlékezéséből is egyértelműen kiderül, hogy Erdélyi Józsefről van szó.

énekekből és cigányzenéből álló műsor.¹⁷ A műsor összeállítását – Vahot emlékezése szerint – rögtönözve, a vasúti fülkében végezték el, és figyelmük kizárólag a szavalati darabok kiválasztására irányult. Ezzel a szép verzióval azonban van egy komoly gond. 1858-ban, az eseményekkel egy időben is publikált Vahot egy cikket erről az eseményről, ráadásul saját lapjában, a *Napkelet*ben, és onnan némileg más kép bontakozik ki. Először is: az esemény már jóelőre és kellőképpen be volt harangozva, azaz minden elő volt készítve ahhoz, hogy az esküvőt jelentősnek és fontosnak érezze a publikum. Október 3-án már megjelent egy rövid hír, amely október 20-ra ígérte az egybekelést, és innen azt lehetett megtudni, hogy a násznagyok Sárosi Gyula és Vahot Imre lesznek.¹⁸ Sárosi helyére valamikor bekerült Lisznyai Kálmán, bár erről már nem született sajtóhír. A következő tudósítás november 21-én jelent meg, és ez már a néhány nappal későbbi esküvő pontos beharangozásának tekinthető; itt nem volt szó sem Sárosiról, sem Lisznyairól.¹⁹ A magáról az esküvőről egykorúan beszámoló cikkében pedig Vahot egészen máshogy láttatja a műsor megszületését. Itt rögtön elárulja: „A menyegző előtt pár nappal levelet irtam Debrecenbe az én szép jellemű s tevékeny hazafiságú barátom-, Kulini Nagy Benőnek az iránt, hogy Patikárus Ferkó és Boka Rozália egybekelése, ünnepének emelése tekintetéből hangversenyt akarnék rendezni Debrecenben, ...”. Az előkészület kiterjedt arra is, hogy Vahot felszólította Kulini Nagyt: a szatmári gordonkást, Fátyol Károlyt is hívja meg Debrecenbe, hogy Vahot megismerkedhesen vele, és őt is bevonja a tervezett koncertbe. Emellett Nagyváradra is írt Szokoly Viktornak, hogy készítse elő a nagyváradai koncertet. Vahot arról is beszámolt ebben a cikkében, hogy a leutazás előtti este minden majdani közreműködőt vendégül látott, és együtt mentek hajnalban a vonathoz: ez azért történt, hogy nehogy valaki lekésse a korai indulást.²⁰ Ennek fényében a visszaemlékezés állítása a dalidó tervének spon-tán megszületéséről a tudatos legendásítás kategóriájába tartozik. Az egykorú cikkből tudjuk, hogy Vahoték a Debrecenbe érkezés után beköszöntek Boka Károlyhoz (ne feledjük, a vőlegény, Patikárus Ferkó is velük utazott), majd estére Kulini Nagy Benőnél szálltak meg. Másnap az előkészületek fontos részeként jelentkeztek a rendőrségen (a rendezvényt be kellett jelenteni), illetve beszéltek a színház igazgatójával (hiszen le kellett foglalni a helyszínt). Ezután Boka Károlynál ebédeltek, majd este a Bika szállóban (azaz az Aranybikában) ittak és mulattak. Másnap gőzfürdőbe mentek, hogy

¹⁷ ВАНОТ, *Emlékiratai, i. m.*, 374–395. Egykorú hírlapi tudósítás ez utóbbi, nagyváradai dalidóról: *Hölgyfutár*, 9(1858), december 6., 1115.

¹⁸ „Patikárus Ferkó, a magyar hegedűkirály pedig október 20-án vezetendi oltárhoz nagyhirű ügy-társa, Boka Károly derék, jól nevelt leányát. Nászasszonyok lesznek: Farkas Ferencné s Molnár Jánosné, Debrecen két jeles hölgye, kik az irodalom és a művészet pártolásában egyaránt kitüntetik magukat; násznagyok lesznek: Sárosy Gyula és Vahot Imre” *Napkelet*, 2(1858), 40. sz., október 3., 639–640.

¹⁹ „Patikárus Ferkó és Boka Róza menyegzője f. hó 23-án menend végre Debrecenben, s budapesti pártolói magyaros lakomával fogják egybekelésöket megünnepelni; – és így kettős lesz a lakodalom” *Napkelet*, 2(1858), 47. sz., november 21., 751.

²⁰ ВАНОТ Imre, *Patikárus Ferkó menyegzője és dalidónk*, *Napkelet*, 2(1858), 49. sz., december 5., 781–782.

valahogy regenerálódjanak, merthogy aznap, november 24-én, délután 4 óra tájban volt az esküvő a katolikus templomban. A lakodalmat a Fehérlő fogadóban rendezték. A dalidóra pedig az esküvőt követő napon került sor.

Ez a cikk magáról a dalidóról már nem beszélt – ezeket az információkat a kései visszaemlékezés tartalmazza, amely pedig éppen erről a produkcióról akart beszámolni (pontosabban: ennek a legendáját akarta megteremteni). Innen úgy tudjuk, Debrecenben a műsorrend vers és cigányzene szabályos váltakozására épült: Patikárus Ferkó játéka után következett Lisznyai *Nemzeti ének* című versével, utána Patikárus apósa, Boka Károly a zenekarával, majd Erdélyi József szavolata; ezután a Patikárus testvérek föllépte, ismét Lisznyai, majd Boka Károly és végül Vahot. A második debreceni alkalommal annyival bővült a műsor, hogy Fátyol Károly gondolkás is fellépett benne.²¹ A Vahot visszaemlékezéséből hiányzó elemeket a debreceni és nagyváradi fellépésről tudósító, másoktól származó cikkekből is megpróbálhatjuk kikövetkeztetni. Eszerint Erdélyi Aranytól a *Fiamhoz* című verset adta elő, Lisznyai második fellépésekor pedig a Hunyadi-ház diadalünnepéről szóló, saját versét mondta el.²² Ez utóbbi tudósítás egyébként inkább a cigányzenészek teljesítményével volt megelégedve; ez már csak azért sem csodálható, mert az itt fellépő primások valóban a korszak legjobbjai közé tartoztak.²³ A saját magát Erdődként megnevező tudósító – minden bizonnyal Lauka Gusztáv²⁴ – viszont meglehetősen ironikusan minősítette a szavlati teljesítményt:

Legtöbb bizarrság volt Lisznyay, és legtöbb művészi nyugalom az Erdélyi szavolatában, Vahot Imre nemzeties jellemét itt is megtartva, hibátlanul olvasott ugyan, de épen úgy – mintha valami irodalmi szerződést olvasott volna föl. Erdélyi nem ismerve a terem akustikáját, s akaratlanul bár, de a végszavakat, kivált Arany „Fiamhoz” címzett gyémánt költeményéből – saját magának mondta el. – Kálmán lelkesedett volt, de rekedt, a miért hangja lett az áldozat és a közönség; Imre pedig oly hangon szavalta el a „Hazádnak rendületlenül”, mintha azt mondta volna: „Menjünk Civita vechioba gondolázni”. – Midőn Kálmán a Hunyadi-ház diadalünnepének közepén járt, azt hihette a közönség, hogy az izraeliták hosszú ünnepét akarja velünk megismertetni. – Imre azonban megmutatta, (ő volt a regisseur is) hogy a csengetésben is van művészet és tökély.²⁵

²¹ VAHOT, *Emlékiratai*, i. m., 389–394.

²² A *Hunyadiház diadalünnep*e c. verset először a Napkelet közölte a következő lábjegyzettel: „A Debrecenből Kulini Nagy Benő úr által kítűzött 10 darab arany pályadíjra 17 mű küldetett be, köztük legjobbnak, sőt, mind a tárgy magasztos felfogása, s igazán költői kivitele és hazafias szelleme által valamennyit fölülmulónak találtatott Lisznyai Kálmánnak ezen pályaműve, mely legméltóbb magyarárzója Vízkeleti országos hatású képenek. Szerk.” Napkelet, 2(1858), 1. sz., január 3., 1–4. Kötetben még ugyanazon évben megjelent: LISZNYAI Kálmán, *Dalzungora*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1858, 285–301.

²³ Patikárus Ferkóról (1827–1870) lásd SÁROSI, i. m., 115. – Boka Károlyról (1808–1860) uo. 111–113. – Fátyol Károlyról (1830–1888) uo. 118.

²⁴ GULYÁS Pál, *Magyar írói álnév lexikon: A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei*, Bp., Akadémiai, 1978, 149.

²⁵ *Hölgyfutár*, 9(1858), december 6., 1115.

A tudósítás alapján úgy tűnik, hogy az előadás minden bizonnyal élesen kettévált: a közönség előtti szereplésben gyakorlatlan, amatőr szavalókra és professzionális szinten muzsikáló cigányzenészekre. A színészi beszédtechnikában dilettáns trió (Erdélyi, Lisznyai, Vahot) ezt azzal ellensúlyozhatta, hogy a versek kiválasztásával az esemény hazafias jellegét igyekezett erősíteni. Már ebben az első dalidóban is kitűnt azonban Lisznyai személye: ő volt az egyetlen, aki saját verseit adta elő, és ilyenformán az ő jelenléte közelítette egyedül az előadást az írói személyiségek személyes hatására számító előadóesthez. Abban a felismerésben is megmutatkozott Vahot üzleti-menedzseri érzéke, hogy előtérbe állította Lisznyait, aki köré – mint kivételes kapcsolatteremtő képességgel rendelkező ember köré – egyedül kiépülhetett ez a vállalkozássá terebélyesedő előadóest-típus; saját magát és Erdélyit viszont – jó ösztönnel – inkább statisztaszerepre korlátozta, azaz nem tett próbát azzal, hogy ők is saját verseikből szavalván, költőként mutatkozzanak meg ebben a szituációban. Vörösmarty *Szózat*ának nyilvános helyen történő elszavalása ugyanakkor nem nélkülözte a politikai mondanivalót sem: Deák Ágnes számos adatot sorakoztatott föl arra egy tanulmányában, hogy az 1850-es, 1860-as évek fordulóján a tiltás és tűrés határán lebegő *Szózat* elhangzása nem volt magától értetődő, és egészen eltérő (lelkesült vagy éppen a hivatalosság részéről kárhóztató) reakciókat hívhatott elő.²⁶ Vahot utólag szinte kevélykedett a szervezéssel; egy, sajnos, pontosabban nem datálható, de minden bizonnyal 1859-es, Simonffy Kálmánhoz szóló levelében így utalt vissza ezekre az első fellépésekre: „Minő tapintattal bírok a rendezésben s a legnagyobb akadályok legyőzésében s mily energiát tudok kifejteni az ily dolgok körül, azt, úgyhiszem, Debreczenben és Nagyváradon a legnagyobb rögtönzés mellett is bebizonyítám.”²⁷

Nemcsak a *Hölgyfutárnak* a cikke érezte azonban azt, hogy nem volt mindenki elégedett a produkcióval. A *Vasárnapi Ujság* egy háromszöggel jelölt szerzője furcsálkodott azon, hogy egy cigányesküvő alkalmával a pesti írók miatt „akademizáltak”.²⁸ A szóhasználat arra utalt, hogy a 18. századtól kezdve a nyilvános koncertek szokásos megnevezése az „akadémia” volt – azaz ebben az értelemben a névtelen szerző hangversenyként értelmezte a rendezvényt, amelynek különös vonása talán éppen az volt, hogy ezt írók fellépésével együtt szervezték, akik nemhogy hivatásos, de még csak műkedvelő formában sem voltak zenészeknek tekinthetők.²⁹ A cikk tehát valamiféleképpen az össze nem illést kárhóztatta (az írók nem passzolnak az „akadémia”-hoz,

²⁶ DEÁK Ágnes, „*Forradalmi tartalmú költemény*”: *A Szózat tiltás és tűrés határmezsgyéjén az 1850–1860-as években = Tiltva, tűrve, imádkozva, énekelve: Tanulmányok a Szózatról*, szerk. SZALISZNYÓ Lilla, Bp., reciti, 2017 (Hagyományfrissítés 5), 117–141.

²⁷ A levél jelenlegi lelőhelye ismeretlen; idézi: SZANA Tamás, *Vahot és társai = Uő., Örök emlékek*, Bp., Szépirodalmi Könyvtár, 1892, 139–140.

²⁸ *Vasárnapi Ujság*, 5(1858), 50. sz., december 12., 599.

²⁹ A szóhasználat kapcsán lásd FÓNAGY Zoltán, *Zenei nyilvánosság és polgári viselkedéskultúra: A 19. századi hangversenyterem társadalomtörténeti látószögéből*, *Történelmi Szemle*, 54(2012), 4. sz., 577–598. Különösen: 579.

az „akadémia” pedig nem passzol a cigányesküvőhöz), azaz pontosan azt kritizálta, amit Vahot mind az egykorú cikkében, mind az utólagos emlékiratában oly annyira vehemensen védelmezett. Aligha csodálható, hogy erre a kis írásra született egy sokkal hosszabb válaszcikk a *Napkelet*-ben (szintén névtelenül), amelyet egy levélíró véleményeként közöltek egy szerkesztői lábjegyzet kíséretében, és amely viszont Debrecen nevében feledhetetlen eseménynek minősítette a dalidót.³⁰ Ez aligha volt spontán reakció: maga Vahot árulta el idézett cikkében, hogy Debrecenben olyan literátus barátai vannak, mint Kulini Nagy Benő, s a Vahot-féle dalidót védő cikk akár tőle is származhatott. Ez a kis polémia arra is felhívja a figyelmet, hogy miközben az egykorú szokások alapján inkább koncertnek lehetett értelmezni ezt a műsortípust, Vahot felhasználásában az irodalmat középpontba állító rendezvényről volt szó, amelyben a zene átkötő szerepet játszik. Ezt valószínűsíti az is, hogy a dalidókról szóló összes, Vahottól származó leírás a szavalati darabok részletezett listáját adja (már ha megemlékezik a műsorról egyáltalán), és a zenére csupán sommásan utal. Igaz, az esteken elhangzó cigányzene improvizatív karaktere miatt más megoldás nehezen is képzelhető el – ám a tendencia így is egyértelműnek látszik: az irodalom a legfontosabb elem, a zene csak másodlagos.

Ez a sikeresnek bizonyuló alkalmi kezdeményezés ezután intézményesülni kezdett. Ebben a vállalkozásban pedig kulcsszerep jutott Vahotnak, aki szervezőként és ötletadóként kezdettől ott állt a háttérben, sőt közreműködőként is részese volt az előadásoknak.³¹ Vahot menedzserként működtette a látszólag spontán emocionális hatásokra épülő műsorokat; még ha lehet is túlzás a Simonffy Kálmánhoz írott soraiban (hiszen minden bizonnyal a Simonffy miatt tőle elpártolni látszó gordonkás, Fátyol Károly elvesztése miatti indulat mozgatta a tollát), ám a lényegét illetően biztosan pontosan ismertette a szervezés mechanizmusát:

Ne gondold azt barátom – írja [Szana Tamás beszúrása – Sz. M.] – hogy mi Fátyol Károly nélkül el nem indulhatunk, sőt a három Patikáros testvérrel és a tilinkóssal egyesülve – mi csak egy szavamba kerül – nagyobb zajjal és hatással lépünk fel mindenütt; – de mi éppen Fátyol érdekében és maga a zenészeti ügy érdekében kívántunk volna inkább vele dalidózni, mint más akárkivel. Mi minden zene nélkül magunkban is elutazhatunk s népszerűségünknel fogva mindig és mindenütt nagy közönség előtt fogunk föllépni; ellenben a zenésztársulatokban magokban kevésbé boldogulnak; ezt már gyakran tapasztaltuk. Így szavalattal s irodalmi érdeklődéssel kapcsolatban kétszeres keresetjük van; míg magukra hagyatva, sorsuk nem egyéb tengődésnél. Én 2000 pengő forinttal s mindennel bőven ellátva s a legnagyobb előkészülettel indulok körútra, úgy, hogy soha csak egy napot sem töltünk működés nélkül, – s csak így lesz azután utunk szellemileg s anyagilag jutalmazva.³²

³⁰ *Napkelet*, 2(1858), 51. sz., december 17., 813–814.

³¹ Vahot egyébként személyes kezdeményezéseként írta le az első dalidó megszervezését: VAHOT i. m.; vö. még SZANA Tamás, *Bohème-élet Magyarországon*, Magyar Salon, 9(1891), XIV. köt., 54–55.

³² SZANA, *Vahot és társai*, i. m., 139–140.

1859 tavaszán indult el a turné. Erről a legrészletesebben Vahotnak egy cikksorozata számolt be még ugyanabban az évben.³³ Innen tudhatjuk, hogy Vahot már a debreceni és nagyváradai fellépés sikere után turnéban gondolkodott. Fátyol Károlyt akarta magával vinni (miután Patikárus nem vállalta a közreműködést), ám Fátyolt Simonffy Kálmán már maga mellé szervezte egy koncertsorozatra (ez alkalomból született az előbb már idézett, Simonffyhoz intézett, sértődött levele Vahotnak, amelyben Simonffyt az együttműködésre akarta rábírní, hiába). Ezek után az egri Bunkó Ferencet és zenekarát választotta ki, és velük sikerült meg is állapodnia. Fontos részlet, hogy Vahot elárulja: írásbeli szerződést kötött a cigányzenészekkel (már 1843-ban is így tett), és ennek például része volt az, hogy „csinos magyar öltönyt” készíttetett nekik. A cikk úgy fogalmaz a turné tervéről, mint amely Lisznyainak régi vágya volt: „Török vagy szakad, de dalidózni fogunk! Biztatgattuk egymást Liszniai Kálmánnal, kinek már évek óta rögeszméje volt az ily troubadouri kalandozás, – ha másképp nem ketten is elindulunk, felolvasandók s ez által mintegy fölelevenítendőök magyar költőink jelesebb műveit.”³⁴ Az útvonalat is jól nyomon lehet követni Vahot cikkéből: Esztergom volt az első állomás, majd innen mentek Tatára, de előtte Muzslán és Neszmélyen is tartottak dalidót. Utána következett Székesfehérvár,³⁵ majd Veszprém, ahonnan át-rándultak egy alkalom kedvéért Balatonfüredre is.³⁶ A műsorok belső struktúrájáról Vahot cikksorozata szintén jó képet ad. Eszerint a társulat igazgatója és főrendezője, valamint második szavalója Vahot volt. Első szavaló és tósztivó Liszniai Kálmán; énekes Hevesi Géza; pénztáros Bencs Imre. A zenészek feje és a primás Bunkó Feri volt, két fia, Bunkó Bónis és Bunkó Gyula hegedűsök, Arany F. (alighanem Ferenc) klarinétos, Jónás György kontrás, Vidák Lajos brácsás, Vidák György brúgós. S kiegészítő személyzetként (a hangszerek cipelőjeként és jegyszédőként) pedig egy egyszerűen Nácinak nevezett személy.³⁷ Ez egy 11 fős társulat mozgását és ellátását jelentette, amely komoly logisztikai és menedzseri feladatot jelenthetett Vahotnak. Állandósult az első, debreceni dalidón kialakított műsorszerkezet néhány fontos eleme: egyrészt megmaradt a cigánybanda lényeges szerepe, csak éppen másik zenekar töltötte azt be, mint 1858-ban Debrecenben, másrészt Liszniai lett a központi figura

³³ VAHOT Imre, *Dalidói utazásunk leírása* [I. rész], Napkelet, 3(1859), 40. sz., október 2., 632–635. – [II. rész], 41. sz., október 9., 650–652. – [III. rész], 43. sz., október 23., 683–685. – [IV. rész], 45. sz., november 6., 713–715. – [V. rész], 47. sz., november 20., 746–748. – [VI. rész], 49. sz., december 4., 777–778. – [VII. szám], 51. sz., december 18., 811–813.

³⁴ VAHOT Imre, *Dalidói utazásunk leírása* [I. rész], Napkelet, 3(1859), 40. sz., október 2., 633.

³⁵ A székesfehérvári dalidóról beszámolt egy Habakuk álnévű helyi levelező is: Napkelet, 3(1859), 27. sz., július 3., 426.

³⁶ Az útirányt lásd még Zuboly [BÁNYAI Elemér], *Nemzeti dalidók: Irói élet az abszolútizmus alatt*, Pesti Napló, 56(1905), 292. sz., október 22., 9–10. Az idézet: 10. Bányai ugyan nem árulta el, honnan veszi adatait, de nyilvánvalóan az egykorú sajtóanyagot használhatta.

³⁷ A társulat összetételét lásd még Zuboly [BÁNYAI], *i. m.*, 10. Itt Bányai kicsit összekeveri a Vahot cikkében jól elkülöníthető személyeket.

és Vahot az irányító személy.³⁸ Alighanem ezzel függött össze az is, hogy 1859-ben a *Napkelet* éppen Lisznyai és Vahot életnagyságú portréit kezdte el forgalmazni, amelyet az előfizetők a lapnál rendelhettek meg.³⁹ Új vonás azonban a vokális zene beépítése, egy dalénekes, Hevesi Géza fölléptetésével (még ha Hevesinek nemcsak ez volt a feladata, hanem a szervezés aprómunkájában is részt kellett vennie). Láthatólag Vahot megmaradt az eredetileg kitalált szerepkörénél: mások verseit olvasta föl, így Lisznyai kerülhetett a középpontba.⁴⁰ Vahot cikkeiből azt is megtudjuk néhány esetben, hogy milyen költemények hangoztak el a dalidókon. Esztergomban például Lisznyai a *Nemzeti dal* című versét mondta el, míg Vahot Tóth Kálmán egy versét – alighanem ugyanazt, mint Székesfehérváron, ahol a *Nem tudom én* kezdetű költemény hangzott el. Ez utóbbi alkalomról szóló cikkében Vahot teljes egészében közli is a verset, és elárulja, akkora sikere volt vele, hogy a közönség újrázni kezdett; ám ő nem mondta el még egyszer ezt a költeményt, hanem inkább saját, ekkor már elmegyógyintézetben lévő testvérétől, Vachott Sándortól szavalta el a *Szabadság-dalt*. A kétség kívül szép gesztus persze burkolt önreklám: 1856-ban éppen Vahot Imre adta ki testvére összegyűjtött verseit, a gesztussal tehát saját magára is felhívta a figyelmet (mintahogy természetesen reklámot teremtett annak a kötetnek is, amelynek célja a családfenntartó nélkül maradt Vachott család támogatása volt). Veszprémben Vahot Thaly Kálmán *Corvin János halála* című versét mondta el. Veszprém után Pápara ment a társulat, ahol két dalidót tartottak, majd következett Sümeg, szintén két fellépéssel. Ez utóbbi helyszín második alkalmán Vahot – igazodván Sümeg helyi irodalmi kultuszához – testvére, Vachott Sándor *Kisfaludy Sándor emlékezete* című versét mondta el. Ezután Keszthelyre látogatott el a társulat. Az itteni dalidón Vahot Garay János *Balatonai kagylók* című verséből mondott el részleteket, Lisznyai pedig saját versét, a jól bevált *Nemzeti dal*t adta elő. Innen Marcaliba mentek, ahol Vahot megismerte a két Bertókot, apát és fiát, akik cimbalmosok voltak, és mivel Bunkó bandája nélkülözte ezt a hangszert, az ifjabb Bertókot rögtön le is szerződtette. S mivel a fiúnak hangszere nem volt, ezért Vahot Pestről rendelt meg egy cimbalmot, amely aztán később, már Baján érte utol őket. Ezután Kaposvárra mentek, ahol két dalidót tartottak. Itt Vahot – ismét igazodva a helyi sajátosságokhoz – Berzsenyit szavalt (a *Fohászkodás* című versét mondta el), Lisznyai pedig szintén aktuális volt: a városban élő költőnőtől,

³⁸ Bunkó Ferencről (1813–1889) lásd SÁROSI, *i. m.*, 114.

³⁹ Az erről szóló hirdetést lásd *Napkelet*, 3(1859), 19. sz., május 8., 304.

⁴⁰ Bányai szerint 1859–60-ban rövid ideig csatlakozott hozzájuk Simonffy Kálmán és Egressy Gábor is, azaz egy újabb hivatásos zenész és egy kiváló színész: Zuboly [BÁNYAI], *i. m.*, 10. Egressy részvétele kizárható. A Szalisznyó Lillától kiadott családi levelezés erre az évkörre is vonatkozik, és ott nyoma sincs a „költői estélyeken” való közreműködésének: SZALISZNYÓ, „*Irjátok...*”, *i. m.*, passim. Vahot egykorú cikksorozatában Simonffy neve nem szerepel, így Bányai állításának ez a része is cáfolható. Szana szerint Fátyol Károly volt az állandó közreműködő: SZANA, *Vahot és társai*, *i. m.*, 139–140. Ezt sem támasztja alá a cikksorozat. Egy visszaemlékezés két zenészt, Nyiznyait és Gojdingert említ kizárólagosan mint közreműködőket: Csongor [OZORAY Árpád], *Az ötvenes évek irodalmi élete a fővárosban: Lisznyay Kálmán*, *Hölgyek lapja*, (1883), 40. sz., október 7., 478. Ez sem igazolható.

Kisfaludy Atalától szavalt, és mivel a költő is jelen volt a dalidón, a gesztus nagy sikert is aratott. Majd Pécs következett. Erről a fellépésről nem kell Vahot leírására támaszkodnunk, ugyanis a Lisznyai-hagyatékban az 1859-es évből egyetlen meghívó maradt fenn, éppen erről a pécsi fellépésről. A bevezető sorok így szólnak: „A Vahot Imre és Lisznyai Kálmán kíséretében utazó Bunkó Ferencz magyar zenésztársulata első pécsi hangversenyének programja.” Ez azt sejteti, hogy a közönségvonzó attrakció mégiscsak a cigánybanda lehetett, annál is inkább, mert a meghívó végén ismét csak rájuk vonatkozó tudnivaló következik: „Előadás után Bunkó zenetársulata Puczer József vendéglőjében a színházi épületben fog játszani.” A programban a cigánybanda, valamint Vahot és Lisznyai szerepel. A sorrend a következő volt: tiszavidéki csárdáskoszorú (előadta a cigánybanda); Lisznyai Kálmán szavalta el *Néhány szó a fülemiléhez* című versét; ezután a zenészek részleteket adtak elő Erkel *Hunyadi László* című operájának dallamaiból; majd Vahot Imre ismert magyar írók műveiből olvasott;⁴¹ ezután jött Bunkó Ferenc „érzelgője”; ismét Lisznyai lépett fel, *Csecsemőszereket* című költeményével; Bunkó ezután „nemzeti dalbokrétát” adott elő, „Pécs lelkes hölgyeinek ajánlva”; végül pedig következett „egy induló, előadja az egész társulat”.⁴² A pécsi fellépés után azonban valami történt, amelyről Vahot beszámolója hallgat. A turné ezek után Villány érintésével Mohácsra vezetett, majd gőzhajóval Bajára utaztak Vahoték. Itt azonban nem tarthatták meg a dalidót (nem tudni miért), a zenészek viszont felléphettek. Majd a társulat Zomborba utazott, ám itt sem léphettek föl. Innen Szabadkára, majd Szegedre mentek, ám ezeken a helyeken sem tartottak dalidót, sőt Szegedről Vahot már a cigányzenekart is hazabocsátotta Egerbe, azaz végleg lefújta a vállalkozást. Minderről nagyon rejtélyesen, az okok és körülmények föltárása nélkül beszélt a beszámolójában, ám azt nem felejtette el hangsúlyozni, hogy a dolgok ilyen alakulása neki anyagi kárral is járt: „S mivel ily rövid idő alatt a fölszerelés s utazás nagy költségeit nem vehettem be, ezen tisztán művészeti célú vállalkozásom nem csekély anyagi áldozatomban került; azonban erkölcsi hasznát s eredményét elvitázni nem lehet...”⁴³ Ezt a kijelentést nehéz megítélni. Az kétségtelen, hogy a turné lebonyolítása komoly befektetéssel járhatott: ahogy láttuk, 11 embert kellett mozgatni és etetni, a cigányzenészeket fellépőruhával kellett ellátni, a fellépésekre szóló meghívókat ki kellett nyomtatni és terjeszteni kellett, nyilván a teltház érdekében bizonyos személyeknek ingyenyjegyeket kellett juttatni, sőt egy alkalommal még cimbalmot is kellett venni. S mindehhez nem tudjuk odatenni a bevételi oldalt, még csak arról sincsenek adataink, hogy mennyi lehetett a belépőjegy, azt meg végképp nem tudjuk, összességében mennyire lehetett jövedelmező az egész turné, és a bevétel hogy oszlott el

⁴¹ Vahot beszámolójából tudhatjuk, hogy itt ő a *Gyöngy-halászat a jeles magyar írók műveiből* című szövegét olvasta föl, amely idézetgyűjtemény volt. Lásd VAHOT Imre, *Dalidói utazásunk leírása* [VI.], *Napkelet*, 3(1859), 49. sz., december 4., 777–778.

⁴² A nyomtatott meghívó lelőhelye: OSZK Kt. Analekta 3756. 9. szám

⁴³ VAHOT Imre, *Dalidói utazásunk leírása* [VII.], *Napkelet*, 3(1859), 51. sz., december 18., 811–813. Az idézet: 813.

a résztvevők között. Mindazonáltal a kijelentésnek az a része, hogy ez tisztán „művészi” célú vállalkozás volt, joggal megkérdőjelezhető. Persze az is biztos, hogy a körút vége nem úgy sikerült, ahogyan Vahot eltervezte.

A turnéről szóló leírásokat áttekintve jól látható, hogy a műsorszerkezet alapvetően azonos elemekből épült föl, ám az elhangzott irodalmi szövegek némileg szabadon variálódtak, és Vahot itt figyelembe vette a fellépés helyszínének irodalmi preferenciáit is. A másik figyelemre méltó szervezési elem, hogy nem egy teljes mértékben előre megtervezett útról volt szó, hanem Vahot egy embert, a népdalénekesként emlegetett Hevesi Gézárt arra tartotta, hogy minden helyszínről a társulat előtt az újonnan kiszemelt városba utazzon, és ott előkészítse a fellépést. Ez magában foglalta a helyszín lefoglalását, valamint a meghívó kinyomtatását és terjesztését (láttuk, Pécsről maradt is fenn nyomtatott meghívó). Ez a módszer turné nagyobbik részében jól is működött, csak az utolsó helyszíneken csúszhatott valami hiba a számításba.

Nyilván erre a körutazásra vonatkozik az 1859-es titkosjelentések mutatókönyvének utalása („Andenkliche Reise und Produktionen”); ez arra mutat, hogy a kormányzat a dalidókat látens politikai veszélyforrásnak tekinthette.⁴⁴ Ennek az adatnak – még ha a jelentéseket annak idején ki is selejteztek, így számunkra már ismeretlenek – az is a tanulsága, hogy a jelentéstevők Lisznyait és Vahotot tekintették meghatározó figurának: Vahot nevénel ugyanis ugyanazok az iktatószámok szerepelnek, mint Lisznyaiénál.

Liszniai súlyos betegsége is hozzájárulhatott ahhoz, hogy félbemaradt a dalidó mint vállalkozás. Liszniai persze már korábban is betegeskedett: a debreceni dalidóra is egy súlyosnak tűnő betegség után került sor. A *Napkelet* 1858. augusztus 20-án számolt be arról, hogy a költő korábban ausztriai fürdőhelyeken próbált meg gyógyulni, de most már teljesen egészséges. Ez a hír ráadásul úgy volt megfogalmazva, hogy egyértelmű legyen, aki folyamatosan ott volt Liszniai mellett, az nem más, mint Vahot.⁴⁵ Vahot aztán az e fürdőhelyekről írott úti beszámolóit úgy tette közzé a *Napkelet* következő évfolyamában, hogy már a címében ott volt az a tény, hogy ő Lisznyaival volt jelen ezeken a tájakon.⁴⁶ Vagyis Vahot folyamatosan egyfajta sajátos árukapcsolásként szerepeltette a saját és Liszniai nevét, és ez kellőképpen megalapozta azt is, hogy a dalidókon is együtt szerepeljenek.

⁴⁴ MNL OL Abszolútizmuskori levéltár (D 44) 42. kötet. Az akták sajnos már nincsenek meg.

⁴⁵ „Liszniai Kálmán barátunk t. i., mint magán levélből értesülünk, a Saltzburg [sic! – Sz. M.] melletti fürdőkről mint főniksz újra feltámadva fog pár hét múlva ismerői, családja, barátai körébe visszatérni. E lapok szerkesztője, ki nagy tehetségű, s tisztán magyar költőbarátját mielőbb s minél hosszabb időre óhajtja visszaadni az irodalomnak, hű Mentorként mindenütt vele van, s Linz, Hall, Gmunden, Ischl, és Saltzburg s vidéke leírásával foglalkozik” *Napkelet*, 2(1858), 35. sz., augusztus 20., 560.

⁴⁶ VAHOT Imre, *Kedélyes és nedélyes utazás Liszniai Kálmánnal túl az Óperencián*, *Napkelet*, 3(1859), 15. sz., április 10., 233–235. A második rész: Uo., 16. sz., április 17., 249–251. A harmadik: uo., 17. sz., április 24., 267–270.

A *Hölgyfutár* 1861. július 6-án adott adót arról, hogy Lisznai újra beteg,⁴⁷ a javulásról pedig július 20-án értesülhettek az olvasók.⁴⁸ Lisznai alkoholizmusa ekkorra már erősen aláásta az egészségét. Az 1861 nyarán bekövetkező „gyógyulás” is csak átmeneti volt, mint ahogy ez 1858-ban történt; ezt azonban a költő szinte azonnal fölhasználta a szavalóestek újraindítására. Az újakezdés 1861. szeptember 11-re tehető, amikor is Pesten, az Európa szállóban rendezték meg Lisznai „költői estélyét”.⁴⁹ Úgy tűnik, ez az alkalom már nem tartozott bele a Vahot irányításával lefolyt sorozatba. A műsorrend áttekintésekor ugyanis feltűnő, hogy – szemben a korábbi rendezvényekkel – Vahot nem szerepelt az előadók között, sőt, az előadásról fennmaradt beszámolók egyike sem említi a nevét, mindenhol csak Lisznai „estélyé”-ről emlékeznek meg. Ugyanakkor viszont felbukkant az előadók között Sárosi Gyula és Dalmady Győző, akiknek – jelenlegi tudomásunk szerint – nem volt kapcsolata a korábbi országjáró dalidóközutakkal, bár, ahogy láttuk, eredetileg Sárosi ott lett volna 1858-ban Debrecenben Patikárus esküvőjén, és akkor nyilván szerepelt volna a dalidóban is. Sárosi és Dalmady szereplése azért lényeges, mert ez már koncepció-nális változásnak látszik: személyükben két másik költő lépett be a műsorba, és ezzel a korábban Lisznaitól egyedül betöltött szerepkörbe kerültek új, előadóként egyébként műkedvelőnek számító aktorok. Mindazonáltal az egész műsor alapvetően arra az alapra épült, amelyet Vahot alakított ki 1858-ban Debrecenben.

Az est műsorát ezúttal részleteiben is jól ismerjük.⁵⁰ Először Kölcsey *Hymnusát* énekelte el Egressy Béni megzenésítésében⁵¹ az egyetemi dalárda több tagja (vezényelt Eltér karnagy); ezután Sárosi szavalata következett. Az előzetesen kiadott program szerint Vörösmarty *Eger* című kiséposzából mondott volna el egy részletet, az előadáson azonban váratlanul saját költeményét, az *Ingeborg, önszületésnapján* címűt

⁴⁷ „Lisznai Kálmán barátunk súlyos betegségben szenved. Adja isten, hogy mielőbb fölüdüljön, mindazok öröme, a kik szeretik” *Hölgyfutár*, 12(1861) 81. sz., július 6., 645.

⁴⁸ „Lisznai Kálmán irótársunk – ismerősei öröme – túl van a veszélyen. Betegségének e csodás jobbra fordulását dr. Poor Imrének köszönhetjük, kinek nevét már is méltán a legfényesebb nevek mellett emlegetik. Az orvosi kar igazán büszke lehet rá” *Hölgyfutár*, 12(1861), 87. sz., július 20., 694.

⁴⁹ Erről az eseményről szerencsére viszonylag sokat tudunk. A vonatkozó sajtóhíradások anyagát Bisztray Gyula ismertette: SÁROSI Gyula *Kisebb költeményei, prózai munkái és levelezése*, s. a. r. BISZTRAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1954, 598–599.

⁵⁰ A műsort előzetesen ismertették: *Hölgyfutár*, 12(1861) 109. sz., szeptember 10., 870. – Trombita, 1861. szeptember 12.

⁵¹ A Kölcsey *Hymnusának* megzenésítésére kiírt 1844-es, jelíges pályázaton – többekkel együtt – Egressy is részt vett. Az 1844. június 15-én meghozott döntés értelmében Erkel Ferenc pályaműve lett a győztes, további hat kompozíció (köztük az Egressy is) dicséretben részesült (vö. BÓNIS Ferenc, *A Himnusz születése és másfél évszázada = Erkel Ferencről és koráról*, szerk. BÓNIS Ferenc, Bp., Püski, 1995, 82–83.). Abban, hogy itt Kölcsey verse nem Erkel zenéjével hangzott el, szerepe lehetett annak is, hogy míg az Erkel-féle változat hivatalosnak tekinthető himnuszaként 1848–49 emlékéhez kötődött, addig az Egressy készítette zenét nem terhelte ilyen jellegű politikai áthallás.

mondta el.⁵² Majd Hollósy Kornélia énekelt magyar dallamokat, utána pedig Bognár Adél szavalta el Kuthentől (azaz Barina Vendeltől) *A magyar ara* című verset. Füredi Mihály népdalokat énekelt, majd Lisznyai következett: saját költeményét, *A magyar nóta* címűt mondta el. Ezután az est minden bizonnyal legnagyobb szenzációját, a négy, ez alkalomra egyesített cigánybanda (a Bunkó-, Kecskeméti-, Patikáros-, Sárközy-féle együttes) játékát hallgatták meg a nézők, a négy primás közös vezérlete alatt. Ezután Dalmady Győző szavalta el saját versét (*Ott megy! ott megy!*), majd egy megzenésített Lisznyai-művet (*Vigadj hazám*) énekelt el Bognár Vilma. Bognár Adél és Vilma közösen adta el a *Tudom rózsám, hogy szeretsz* kezdetű „népdalt”. Ismét Lisznyai következett, a *Honvédapothoeis* című versével. Az est záródarabja a *Rákóczi-induló* volt a négy cigánybanda közös előadásában.

Ez a műsor több lényeges ponton eltért az első, debreceni dalidótól. Lisznyai, Sárosi, Dalmady egyaránt saját versét szavalta el, így nem annyira előadóművészként, hanem inkább költőként kellett megmutatkozniuk – ez pedig előnyösen elfedhette színészi képességeik korlátait. Fontos újítás, hogy immár nők is bekerültek a műsorba, ráadásul igazi előadóművészek (Hollósy Kornélia, Bognár Vilma és a pályakezdő Bognár Adél). Az ő jelenlétük, akárcsak Füredi Mihályé, a professzionalizálódás jele. A négy cigánybanda egyesítése és közös játéka olyan fogás, amely már az első debreceni dalidón felbukkant – sikeressége a leírások szerint is kétségtelen. A műsor szerkesztése – hasonlóan az első debreceni dalidóhoz – alapvetően a hazafias retorika jegyében állt: ezt mutatja Kölcsey *Hymnusának* nyitó-, a *Rákóczi-induló*nak pedig záródarabbá válása. Ebben a keretben egyértelműen ilyen színezetet kaptak a romantikus nemzet-szemlélettel harmonizáló „népdalok” is, amelyre Lisznyainak a magyar nótát ünneplő ódája ideologikusan vissza is utalt. A másik Lisznyai-vers, a *Honvédapothoeis* a 48–49-es szabadságharc felidézését végezte el, a Bognár Vilma eldalolta *Vigadj hazám* pedig azt az allegorizálást képviselte, amelynek jegyében egyébként a kortársak a korszak számos költői művét is olvasták mint a tragikus történelmi tapasztalatot feloldó, ki-egyenlítő, reményt adó alkotást.⁵³

Az is standard elemnek bizonyult, hogy zene és szavaltat felváltva szerepelt. Ezt a szerkesztést Lauka elismerőleg meg is említette: „A műsorozat hodolt a korigényeknek, mely a változatosságot divattá emelte, és sor rendében is oly szerencsés volt, hogy a kebel, hánykodásai után, kinyugodhatott.”⁵⁴ Mindehhez járult még az előadóest két egészen sajátos hatáseleme. A lapok híradásai Lisznyai betegségéről már eleve fokozhatták az érdeklődést fellépése iránt. Lisznyai még ekkor is olyan rossz egészségi állapotban

⁵² Erre a váratlan eseményre kitért Lauka Gusztáv (Hölgyfutár, 12(1861), szeptember 14., 886.) és Sarkady István beszámolója (Trombita, 1861. szeptember 15.) is.

⁵³ Megjegyzendő, hogy a Lisznyai fölött elmondott temetési búcsúbeszédben, amely nélkülözte a költői nagyságot hangsúlyozó retorikai figurákat, és a szenvedésteli élet leírására alkalmas toposzokat mozgósította inkább, az ifjabb költőtárs (és lelkész), Győry Vilmos egyedül ebből a versből idézett (a beszéd kézírata: OSZK Kt. Analekta 3755).

⁵⁴ Hölgyfutár, 12(1861), 111. sz., szeptember 14., 886.

volt, hogy egyedül a színpadra sem tudott fölmenni; a szavakat mindazonáltal nagy akaraterővel végigcsinálta.⁵⁵ Lauka *Hölgyfutár*-béli beszámolója Liszniai jelenlétének értékelésekor – eufémisztikusan – ennek a rendkívüli hatására utalt: „Beteg testében lelke törhetlenül épen maradt, érchangja csak egyes rezgéseiben sejteté, hogy a költő hosszan szenvedett; de azt is bebizonyítá, hogy szenvedése nem győzedelmeskedhetett a szellemen. Gondolat-virágai frissek valának, mint jobb napjaiban, s a halványság, mely orcáin előmlött, csak azt bizonyítá, hogy Liszniaiban csak az ember szenvedett, de a költő egészséges maradt.”⁵⁶ Sarkady István cikke ezt a benyomást sokkal lidérce-sebbnek látatja, és ez alapján Liszniai állapota valóban igen siralmasnak tűnik (bár persze a beszámoló bőven tartalmazhatott retorikus túlzásokat is): „Ezután Liszniai Kálmán lépett ki, olyan volt, mint a sirból föltámadott jós, ki levetkezett minden földiséget és csupán szellemekkel társalkodik. A közönség tapsolt: majd néma csönd lőn, és a beteg test kiegyenesedék, szemei villámlottak, arcán tulvilági láng lobogott, és megcsendült ajkain a legércesebb hang elannyira, hogy mindenkit csudálat ragadott el.”⁵⁷ Az est másik attrakciója Sárosi Gyula föllépése volt; a szenzáció jelleget már az előzetes híradásokból sejteni lehetett, hiszen Sárosi a bujdosás és a börtön után most lépett először a nyilvánosság elé. Ráadásul – eltérően az előzetesen meghirdetett és jóváhagyott programtól – saját versét mondta el, amelyet a hallgatóság mint saját meghurcoltatására reflektáló, lírai vallomást értelmezhetett (és akár politikai jelentést is tulajdoníthatott annak, hogy Sárosi el mert térni a hivatalosan előre jóváhagyott programtól). Ez a váratlan fordulat nyilván növelte a vers hatását, ahogyan erre a két beszámolóból is következtethetünk. Lauka ugyan csak röviden utalt erre: „Sárosi Gyula szavallatával megszegte ugyan a műsorrendet – de ismert költeménye, melyben az uralkodó eszmék nyertek életet, kárpótolta s feledteté az ártatlan szabadságot.”⁵⁸ Sarkady István szavai azonban arról árulkodnak, hogy ezek a körülmények nagy hatást kölcsönöztek a fellépésnek:

Majd Sárossy Gyula lépett elő, kit szenvedésteljes száműzetése után a mai napon látott először a nyilvános helyen a nagy közönség, s elkezdette szavalni a hoszadalmas, s könnyen unalmat gerjesztő „Omár és Ida” helyett saját költeményét „Önszületésem napját” azon fájdalmas hangon és kínos érzettel, mely csak hosszas szenvedések által sujtolt kebelből fakadhat. „Szegény anyám! ha tudtad volna, de hogy szültél volna engemet!” – mond a költő és mindenki vele érzett, a gyöngéd női szív áthatottságában harmatot kölcsönözött a szemeknek, és sirtak halkán és némán. Legszebb a könyező hölgy, midőn magasabb érzelem sajtolja ki a drága könyeket! Sárossy szavallatának végeztével zajosan éljeneztek.⁵⁹

⁵⁵ Bányai Elemér szerint egyenesen elájult a szavallat végén: Zuboly [BÁNYAI], *i. m.*, 10. Ozoray Árpád hitelesebb – mert a recens leírásokkal egybehangzó – emlékezése semmi ilyenről nem számolt be: Csongor [OZORAY], *i. m.*, 477.

⁵⁶ *Hölgyfutár*, 12(1861), 111. sz., szeptember 14., 886.

⁵⁷ Trombita, 1861. szeptember 15.

⁵⁸ *Hölgyfutár*, 12(1861), 111. sz., szeptember 14., 886.

⁵⁹ Trombita, 1861. szeptember 15.

Összességében tehát a siker számos tényezőnek volt köszönhető, előretervezett, professzionális előadóművészi elemeknek éppúgy, mint rögtönzött, ám erőteljes érzelmi hatású megoldásoknak egyaránt.

Aligha csodálható tehát, hogy ezután újraindult az országos körút, bár alighanem már ez is Vahot nélkül zajlott le. A műsorszerkezet aligha állandósult ebben a formában: az Európa szállóban megtartott költői estély ugyanis a koncentrált szervezésnek és a véletlennek köszönhetően megismételhetetlen lehetett. Az 1861. november 18-án Egerben, a líceum nagytermében megtartott költői estély műsora például jelentősen eltért az előbb ismertetett programtól. Itt – a *Hölgyfutár* beszámolója szerint – teljesen hiányzott a cigányzene és daléneklés, kizárólag szavaltatok hangzottak el. Lisznyai mellett sógora, Erdélyi József (aki egyébként helybéliként a közönség személyes ismerőse lehetett) és Zalár József szavaltak: Zalár saját versét (a *Szilágyi haragja* című költői beszélyének Mátyás király bevonulásával foglalkozó részét), Erdélyi pedig – a két napja elhunyt – Sárosi helyébe lépve a költő Pesten sikert aratott költeményét mondta el. Lisznyai rossz fizikai állapota most is fontos hatáselemnek bizonyult, a tudósító röviden utalt is erre: „Halvány arcára nézve, féltetni kezdjük, miként fogja hangjával a termet betölteni?”⁶⁰ Abban, hogy Lisznyai itt cigánybanda nélkül is sikert tudott aratni, szerepet játszhatott egri ismertsége is;⁶¹ ám az is lehet, hogy talán mégis igaza volt Vahotnak a korábban már idézett, Simonffy Kálmánhoz intézett levelében, amikor a dalidóra vállalkozó költők hatalmas, a cigányzenészekénél nagyobb népszerűségére utalt.⁶² Lisznyai a továbbiakban valószínűleg nem ezt a műsort ismételte meg más városokban; erről árulkodik egy nyomtatott meghívó, amely az 1862. október 5-én Veszprémben, a Korona fogadóban tartott fellépésre invitált. A meghívó kizárólag Lisznyai Kálmán „költői ünnepélye”-ként említi az eseményt, és az egri esthez képest valóban ő maradt az egyetlen konstans tényező. Rajta kívül Auer Lipót hegedűművész és testvére, a zongorán közreműködő Emília lépett fel. Úgy látszik tehát, hogy az 1861-ben újrainduló, Vahotot immár – minden bizonnyal – nélkülöző körút több ponton is eltért a korábbiaktól. Egyrészt kizárólag Lisznyai személye tartotta össze a műsort, rajta kívül ugyanis alkalmilag megnyert közreműködők szerepeltek; másrészt pedig a cigányzene kizárólagossága megszűnt. A zongora és a hegedű kettőse nem tette lehetővé azt a hangzást, amelyet a cigánybanda hangszerelése jelent; a zenei közreműködés így már eleve inkább a klasszikus zene rögzített és tanult formáihoz igazodhatott.

⁶⁰ -n., *Lisznyay Kálmán költői estélye Egerben (Nov. 18. 1861.)*, *Hölgyfutár*, 12(1861), 143. sz., november 28., 1142.

⁶¹ Ettől nyilván nem független az sem, hogy éppen 1861. november 19-én kötött szerződést Jenes Gottlieb egri könyvvarussal „egy Az egri élet költészete című socialis társaséleti népies, magasztos, humoros, komikus, politikai színezetű költeményfüzetre”, amelynek verseit 50 napon belül kellett volna szállítania; s bár 150 forintnyi előleget át is vett Jenestől Egerben, a kötet – tudtommal – soha nem készült el (az autográf szerződést, amelyet mindkét fél aláírt, lásd OSZK Kt. Analekta 3759. 2. szám). A lokális jellegű vállalkozás mindenesetre Lisznyainak Egerhez kötődését szorosnak mutatja.

⁶² SZANA, *Vahot és társai, i. m.*, 139–140.

Ez a váltás arra utal, hogy itt immár valóban kétségtelen Lisznyai központi szerepe: az ő személye a közönségvonzó erő. A veszprémi műsor a következőképpen alakult: először Lisznyai szavalta el régi műsorszámát, a *Néhány szó a fülemiléhez*; utána Auer Lipót – zongorakísérettel – előadta Jean-Delphin Alard *Ábránd* című darabját; ezután Lisznyai jött, a *Kettecskén, A veszprémi szerelmes leányok üdvözlétére* és a régi nagy siker, a *Vigadj hazám* elszavalásával; majd *A magyar zene* című költeményét mondta el; ezután Erkel és Vieuxtemps szerzeményét, a *Magyar kettőst* játszotta el az Auer-testvérpár; végül Lisznyai jött *Nemzeti dalával*, amely már a legelső, debreceni fellépésen is elhangzott.⁶³ A körút többi állomásáról azonban nem sokat tudunk – s meglehetősen, azért nem, mert nem volt már a vállalkozás része Vahot, aki korábban gondoskodott a megfelelő sajtóvisszhangról.⁶⁴ Fönnmaradt ugyan Lisznyainak egy levele, amelyet 1862. május 23-án egy dalidó alkalmából írt Győrbe a hegedűművész Reményi Edének, ám ez a pár sor inkább betegségéről árulkodik, a programról semmit nem közöl.⁶⁵ A költői estélyek újraindításában nyilvánvalóan továbbra is jelentős szerepet játszottak az egzisztenciális kényszerek: Lisznyai utolsó, gyöngyösi dalidója kapcsán, amelyről immár halálos betegen tért vissza családjához, ezt a nekrológok egyike finoman érzékeltette: „A boldogult még alig két hete Gyöngyösre utazott, költői estélyt rendezni, kiváltképpen családapái gondok által ösztönözötve, ...”⁶⁶

A költő a dalidókat igyekezett visszakapcsolni az irodalom nyomtatott létformájához, hiszen 1861-ben külön kiadta szavalkönyvét, amelyben repertoárjának reprezentatív darabjai kaptak helyet – és ezt a könyvet nyilván a dalidókkal egyidőben megkísérelhette terjeszteni is. Erre ugyan közvetlen adat nincs, de a kötet címadása⁶⁷ igen valószínűvé teszi ezt a következtetést, mint ahogy az a nyomtatott ív is, amellyel 1862-ben a már megjelent kötetet meg lehetett rendelni.⁶⁸ Lisznyai egy feleségének szóló, Esztergomból keltezett levele szintén arra utal, hogy a költői estélyek összekapcsolódtak a kötetek terjesztésével: a költő ekkor egy költői estélyre érkezett ide, és tovább akart indulni Győrbe és Pozsonyba, nyilván vízi úton; feleségét pedig, miután

⁶³ A nyomtatott meghívó lelőhelye: OSZK Kt. Analekta 3756. 16. szám

⁶⁴ Valószínűleg egy másik fellépésről árulkodik az a nemzetiszínű emlékszalag (alighanem egy koszorú fennmaradt darabja), amely a következő feliratot viseli: „Elismerés tisztelet szeretet és hála jeléül Lisznyai Kálmánnak Székes fehérvárott december 4-én 1861” (lelőhelye: OSZK Kt. Analekta 3760).

⁶⁵ OSZK Kt. Levelestár.

⁶⁶ A Hon, 1(1863), február 14.

⁶⁷ Lisznyai Kálmán szavalkönyve saját költeményeiből, *A magyar nyelv szelleme* című felolvasásra készített előbeszéddel melyet a költeményekkel együtt *Költői estély* címmel tartandó szavalköri körutjára szerkesztett össze, Pest, Lauffer – Stolp, 1861.

⁶⁸ „Megrendelési ív Lisznyai Kálmán 'Szavalkönyvére.' Melyet saját költeményeiből összeállítva, 'Költői ünnepély' cím alatt esztergomi országos költői körutjára adott ki, s amely már elegans diszkiállításban aranymetszetű s borítéknyomatú s minden oldallapon nemzetiszín keretű (garniture) ékesítéssel s a szerző szavalköri állásban lévő kőmetszetű arcképével megjelent s a megrendelőknek, azonnal intézkedve, pontosan megküldetik. Ára aranyos diszkötésben 2 o[sztrák] é[rtékű] frt. A megrendelés öszletei [sic!] B.-Füredre a szerzőhöz küldendők.” OSZK Kt. Analekta 3756. 15. szám.

megkérte arra, hogy utazzon utána, részletes instrukciókkal látta el, melyik verseskötetéből hány példányt hozzon magával.⁶⁹

Hogy a dalidóknak miféleképpen is volt része a mulatozás és a lakoma, azt Vahot egykorú cikksorozata elég világosan megfogalmazta: „Hogy ünnepélyes komolyságú dalidóinkat többnyire künt a szabadban, nyilvános kertekben víg, fesztelen dáridók, lakomák követék, ezt a dolog természete hozta úgy magával.”⁷⁰ Persze erőteljes választóvonal húzódott a műsor és az ezt követő személyes találkozások közé. A fennmaradt néhány meghívó nyilván ezért is nem tartalmaz semmiféle utalást a költői estélyek társasági részéről. Ez az egykorú különbségtétel azért is lényeges, mert Liszniai dalidóinak igazi, releváns környezetét a korszak társasági életének egyéb eseményeiben lelhetjük meg, azokban közösségi rítusokban, amelyek vagy a szórakozás és párválasztás kontrollált lehetőségét hordozták (pl. a farsangi bálók), vagy pedig az előadóest (pl. koncert, színházi produkció) kategóriájába tartoztak. Liszniai költői estélyei voltaképp ezt a két alaptípust oldották egymásba, úgy, hogy az estek társasági részei kívülrekedtek az előadóestnek kijáró nyilvános figyelem hatókörén. Mindez azt is magában hordozta, hogy ezek az estek alapvetően nem irodalmi szempontok szerint szerveződtek, hanem elsősorban a nemzeti-hazafias retorika köré, és a dáridózás mintegy ezeket hosszabbította meg és szentesítette: a kiválasztott versek – még ha voltak köztük olyan, összetett poétikai szerkezetet megvalósító művek, mint Arany *Fiamhoz* című költeménye, Kölcsey és Vörösmarty alkotásai – olyan szövegek, zenei darabok közé kerültek, hogy olvasatuk erre a mechanizmusra egyszerűsödött le. Nyilván maga – a számunkra rekonstruálhatatlan – előadásmód is ebbe az irányba húzta el a műsort. Ez a műsortípus erősen összefonódott Liszniai személyiségével, és az ő halálával nem is volt senki, aki ezt működtetni tudta volna.

Bár van arra egy adatunk, hogy Vahot nem adta fel, és kísérletet tett arra, hogy Liszniai emlékéhez hozzákapcsolva önmaga töltsse ki a dalidó kereteit. Az 1863. február 12-én elhunyt Liszniai halála után még az év májusában a költő szobrának fölállítására rendezett egy dalidót – hogy ez a sajátos, Liszniai nélküli esemény csak egy településre terjedt ki, vagy egy egész körút egyetlen állomása volt az az alkalom, amelyről van forrásunk, nem tudjuk. Ám erről a kalocsai rendezvényről fennmaradt egy igencsak ironikus cikk, amely szerint teljes kudarc volt a vállalkozás.⁷¹ A beszámolóból a következő elemek rekonstruálhatók. Az esten igen kevés néző jelent meg, emiatt Vahot nem tartotta meg az előre meghirdetett műsort, hanem csak a kísérletében lévő cigányzenész, Bertók játszott cimbalmon néhány nótát (emlékezhetünk, vele még 1859-ben

⁶⁹ Liszniai Kálmán – Liszniai Kálmánnának, Esztergom, 1862. március 5. = R. HOFFMAN Mária, *Liszniai levelek*, ItK, 41(1931), 1. sz., 67–68.

⁷⁰ VAHOT Imre, *Dalidói utazásunk leírása* [I. rész], *Napkelet*, 3(1859) 40. sz., október 2., 635.

⁷¹ A Kákay Aranyos, azaz Kecskeméthy Aurél szerkesztette Handabandában megjelent két cikket újraközöltem: SZILÁGYI Márton, *Újabb adalék Vahot Imre és a dalidók kapcsolatához* = „Ember lenni mindig, minden körülményben”: *Tanulmányok Kiczenko Judit születésnapja alkalmából*, szerk. RADVÁNSZKY Anikó, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2008, 445–449.

Marcaliban ismerkedett meg Vahot, és láthatólag a későbbiekben is együtt dolgozott vele). Más forrásunk erre a dalidóra nem lévén, nem ítéltethető meg, hogy vajon valóban ilyen komoly érdeklenség övezte-e Vahot kísérletét. Az ugyanis biztos, hogy a gyűjtés egésze sikeres volt, hiszen a tervezett szobor elkészült Izsó Miklós munkájaként, igaz, sose állították föl: 1931-ben a balassagyarmati múzeumba került, ahol – minden bizonnyal a második világháború alatt – megsemmisült.⁷² Hogy aztán Vahot ezen akciója hozzájárult-e valóban a vállalkozás anyagi alapjához, nem tudni.

Ez az utolsó, 1863-as adat is jól beleillik azonban a folyamatba. Minden jel arra mutat, hogy az 1840-es évektől kezdve Vahot működtette bizniszként az irodalmi sajtóban felépített sztárkultuszt. Ennek az első számú alanya és célpontja Petőfi volt. Abban, ahogyan Margócsy István Petőfinek és az 1840-es évek „irodalmi gépezetének” viszonyát leírta,⁷³ aligha kizárólag a zseniális Petőfi öntörvényű személyiségének lendületét kell látnunk: legalább a pálya egy meghatározott szakaszában a jelenségek inkább Vahot – egyáltalán nem önzetlen – imázsépítő törekvésének a szolgálatában álltak.⁷⁴ Petőfi eltűnése (halála) után pedig a költő emléke volt az egyik legjobban forgalmazható tőkéje Vahotnak.⁷⁵ Mikszáth Kálmán nekrológiájából tudjuk, hogy Vahot még az 1870-es években is bevételi forrásként működtette vidéki fellépéseit, és erre tartogatta Petőfiről szóló emlékezéseit.⁷⁶ Ehhez járult hozzá az 1850-es évek végén Lisznyai Kálmán, aki pedig a korábban elképzelt, de csak ekkor megvalósított dalidók kulcsfigurájává tudott válni. Mindazonáltal mintha vele is az játszódnak volna le, ami Petőfivel: egy idő után függetlenedni kezdett Vahottól. Azt azonban már nem tudjuk, hogy ez valamiféle szakítás után történt-e meg. Ám az feltűnő, hogy a korábban Lisznyai és Vahot kettősére épülő dalidó helyett már csak Lisznyai magánvállalkozásainak a nyomaira bukkanhatunk 1861 végével. De ahogyan a halott Petőfi sem tudott szabadulni Vahottól, úgy Lisznyai sem: az 1863-as kalocsai dalidó azt mutatja, Vahot még ekkor is Lisznyai nevével kívánt magának hallgatóságot

⁷² A gyűjtés sikerességéről: Vasárnapi Ujság, 60(1913), június 8., 456. A szobor 1863-ra datálható elkészültéről: SZANA Tamás, *Izsó Miklós élete és munkái*, Bp., Athenaeum, 1897, 60. A szobor Balassagyarmatra kerüléséről: Budapesti Hírlap, 53(1931), augusztus 14., 12.

⁷³ MARGÓCSY István, *Petőfi és az irodalmi gépezet* = *Uő, Petőfi Sándor: Kísérlet*, Bp., Korona, 1999, 48–74.

⁷⁴ Erre a lehetőségre utalt egy kritikájában Milbacher Róbert is: MILBACHER Róbert, *Egy sikeres kísérlet tanulságairól és várható következményeiről* (*Margócsy István: Petőfi Sándor. Kísérlet*), *Jelenkor*, 43(2000), 12. sz., 1260–1270. Különösen: 1263.

⁷⁵ Erre csak egyetlen példa. Amikor Vahot közölte Szendrey Júlia *Zoltán fiannak* című versét, nem mulasztotta el lapalji jegyzetben odaírni a címhez a következőt: „Petőfi Sándor fia. Szerk.” *Napkelet*, 2(1858), 3. sz., január 17., 35.

⁷⁶ „Félteve őrizte azokat az adatokat, amiket Petőfiről tudott. Számtalanszor kértem, mondja el, mindig megtagadta.

– Csak azt lesd, hogy én megmondjam. Szeretnéd ugye az újságba kiírni? Abban ugyan nem vásik a fogad. Jó az nekem vidéki fölolvadásokra; a halálomig oda nem adom közprédának” MIKSZÁTH Kálmán, *Vahot Imre bácsi* = *Uő., Cikkek és karcolatok*, VI., 1879. jan. – jún., s. a. r. NACSÁDY József, Bp., Akadémiai, 1967 (*Mikszáth Kálmán Összes Művei* 56), 52.

toborozni. Persze lehetséges, hogy mindez önzetlen és baráti gesztus volt csupán – de azért ez nem nagyon valószínű.

A 19. század közepének legérdekesebb, törhetetlen kedélyű, mindig újrakezdésre képes magyarországi médiavállalkozója ugyanis vigyázott arra, hogy elsősorban saját magának legyen haszna az irodalomból.

„...hatáskörödnél fogva emelj ki engem valahára mellőzött,
lealázott helyzetemből”

Vahot Imre kapcsolata a Nemzeti Színházzal*

Vahot Imre leginkább kultúrpiaci vállalkozásai révén vált ismert alakjává a 19. századnak, noha nagyon szerteágazó műfajokat és tárgyköröket felölelő hagyatéka aktív alkotómunkáról is árulkodik. A szakirodalomban sokáig elsősorban a *Pesti Divatlap* szerkesztőjeként végzett tevékenysége tematizálódott, részint média- és sajtótörténeti jelentősége, részint Petőfi Sándor pályájával való kapcsolata miatt.¹ Ennél sokkal szélesebb körű irodalomszervezői működéséről és az irodalmi piac területén új ötletekben bővelkedő, a századközépen messze túlnyúló pályájáról főként az utóbbi két évtizedben Szilágyi Márton és Demmel József kutatásainak köszönhetően születtek tanulmányok.² Saját szerzőségű művei közül eddig csak az 1840-es évekbeli publicisztikája kapott komolyabb figyelmet: Szigethy Gábor színházi tárgyú írásaival,³ Lukács Anikó pedig divatellenes, a nemzeti öltözetet preferáló közleményeivel, illetve a zeke és a frakk viselése kapcsán kiobbant sajtóvita kontextusában írt cikkeivel⁴ foglalkozott.

* A tanulmány az NKFI Alap által támogatott, PD 124572. számú, *A Nemzeti Színház első évtizede: az intézményi professzionalizáció folyamata feltáratlan kéziratok források tükrében (Kismonográfia és forráskiadás)* című kutatási program keretében készült.

¹ *A magyar sajtó története 1705–1848*, szerk. KÓKAY György, I, Bp., Akadémiai, 1979, 590–607. A Petőfi-szakirodalomból csak a legújabb munkákat említem: MARGÓCSY István, *Petőfi és az irodalmi gépezet: Petőfi mint modern polgári író = Uő, Petőfi Sándor: Kísérlet*, Bp., Korona, 1999, 48–74. – KERÉNYI Ferenc, *Petőfi Sándor élete és költészete*, Bp., Osiris, 2008, 126–132, 160–162.

² SZILÁGYI Márton, *Az irodalom ünnepei? (Dalidók az 1850-es években)*, Irodalomtörténet, 82(2001), 1. sz., 57–71. – SZILÁGYI Márton, *Újabb adalék Vahot Imre és a dalidók kapcsolatához = „Ember lenni mindig, minden körülményben”: Tanulmányok Kiczenko Judit születésnapja alkalmából*, szerk. RADVÁNSZKY Anikó, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2008, 445–449. – DEMMEL József, *Egy előfizetési lista rejtélyei: A Losonczy Phönix című almanach trencsényi közösségének a szerepe a megye kulturális, politikai és társadalmi életében*, Sic Itur ad Astra, 15(2004), 4. sz., 59–121. – DEMMEL József, *„...ösmerem ezt az impertinens akasztófára való publicumot”: A prenumeráció forrásértékének vizsgálata Tompa Mihály kapcsolathálóján keresztül*, ItK, 110(2006), 6. sz., 650–676. – DEMMEL József, *Az irodalom (szociális) hálójá: Közelítések Vahot Imréhez*, Sic Itur ad Astra, 20(2009), 59. sz., 253–268.

³ VAHOT Imre *válogatott színházi írásai /1840–1848/*, vál., utószó, jegyzetek SZIGETHY Gábor, Bp., Magyar Színházi Intézet, 1981 (Színháztörténeti Könyvtár, 12).

⁴ LUKÁCS Anikó, *Nemzeti divat Pesten a 19. században*, Bp., Budapest Főváros Levéltára, 2017 (Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából, 6), 18, 40–46, 73–78, 81–92. (Itt csak az 1840-es évek kapcsán releváns oldalszámokra hivatkozom, de Vahot neve az 1850-es, 1860-as évekbeli témák tárgyalásakor is említődik.)

Nem képezték még önálló kutatás tárgyát színművei, útikönyvei (*Vándorórák: Utazási kalauz Béctől Triesztig, A budai császárfürdő leírása, Budapesti kalauz, Az 1862-ki londoni világiállítás emlékkönyve*), történelmi tárgyú munkái (*A magyar menekültek Törökországban: ismeretlen adatok az 1849-ki emigratio történetéhez, Gróf Batthyány Lajos, az első magyar miniszterelnök élet- és jellemrajza*), illetve életvezetési tanácsadója (*Szerelmi és házasesleti ismeretek tára*), amelyeknek műfaja és tárgya azt mutatja, hogy Vahot azért vállalkozott a megírásukra, mert a korban piacképesnek számítottak. Noha a magyar irodalom- és drámatörténetben egyetlen színműve sem kanonizálódott, saját korában az ismert(ebb) színpadi szerzők közé tartozott, több mint húsz éven át, 1838 és 1860 között írt drámákat. Ezek egy része ugyan nyomtatásban, könyv alakban is megjelent, de műveit elsősorban színházi használatra, főként a Nemzeti Színház repertoárjába szánta.

A magyar nyelvű intézményes színjátszás történetében az 1837 augusztusában megnyíló Pesti Magyar Színház volt az első olyan játszóhely, amely mindennapos előadástartásra rendezkedett be. Változatos és folyamatosan bővülő műsorrendjét a kezdeti nehézségek után stabilizálódó finanszírozási háttere tette lehetővé.⁵ A színház az 1840-es években a Magyar Tudós Társaság drámai jutalomtételének mintájára nagyvonalúan honorált színműpályázatokat írt ki,⁶ az új, eredeti magyar nyelvű

⁵ 1837. augusztus 1-től 1841 húsvétjáig Pest vármegye részvénytársasági formában, vállalkozásként működtette a színházat. Önerőből azonban az intézmény csak a fenntartását tudta finanszírozni, fejlesztésekre a pénz nem futotta. Javulást a színház „országos pártolás” alá kerülése eredményezett (erről az 1840. évi XLIV. törvénycikk rendelkezett). A szubvenció, illetve a bérlet- és jegyeladásokból származó bevétel már többnyire elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy korszerűsítsék az épületet, megemeljék a színpadok díszletét, fejlesszék a könyvtárat, a ruha- és díszlettárat stb. A segélypénz összege Bartay Endre bérlet-igazgató működése alatt, 1843 és 1845 között, évi 12 000 pengőforint volt. Az 1845-ben Bartay helyébe lépő országos főigazgató, gróf Ráday Gedeon már évi 16 000 forintot kapott. A Batthyány-kormány 1848. évi költségvetésében a színház 20 000 pengőforinttal szerepelt. Vö. *Magyar színház történet 1790–1873*, szerk. KERÉNYI Ferenc, Bp., Akadémiai, 1990, 264, 284–324, 353. (A vonatkozó fejezeteket Kerényi Ferenc írta.)

⁶ 1845-ben például egyszerre három pályázatot is kiírtak: „A nemzeti színház részéről következő három dramai pályadíj tüzetik ki. 1-ször: 50 darab arany, egy, a magyar életből vett tárgy, népies, de aljasságtól ment színműre, mellyben a szerzőnek dalokkal és látványos eszközökkel is szabad szindarabja érdekét nevelni, ha illyesmit czélszerűnek gondol. 2-szor: 60 darab arany, egy, nemesebb körben forgó társalgási vigjátékra. 3-szor: 100 darab arany, egy, honi tárgy, komoly színműre, melly tárgyhöz képest versben, vagy folyó beszédben, vagy vegyesen versben és folyó beszédben lehet írva. Mind három rendbeli pályaművekben, miután a pályadíj a színház részéről tüzetik ki, a színi hatás mellőzhetlen föltétel. Ezen határozott pályadíjakon kívül, a pályanyertes szindarabok szerzői a 2dik, 3dik és 4dik előadás jövedelmeiből, levonván az előadási napi költségeket, egy egy harmadot, s így összesen az első utáni három előadásból egy egész jövedelmet fognak kapni; az ötödik előadáson kezdve pedig olly jövedelmekből, mellyek, levonván az előadási napi költségeket, 200 váltó forinttal [80 pengőforinttal] fölrnek, mindenkor tíz száztólít. A népszínművekhez netán szükséges zene költségei a szerzőket illetendik. [...] A pályadíjak csak azon esetben nem adatnak ki, ha az illető pályaművek közt a bírálók ítélete szerint, előadásra méltónak egy sem találhatnák. A pályadíjakat alulírt elnökléte alatt t. cz. Bajza József, Császár Ferencz, Vörösmarty Mihál, Egressy Gábor, Fánscy Lajos és Szentpétery Zsigmond urak ítélandik oda. A pályaművek tisztán, és olvashatólag, és idegen kéz által leírva, lapozva, bekötve, és a szerzők neveit

művek előadásának tiszta jövedelméből előre lekötött százalékot adott a szerzőknek (eleinte csak három előadás után kaptak részesedést),⁷ külföldi művekkel fejlesztette könyvtárát, illetve fizetett a fordításokért is. A nem pályázati úton benyújtott művek színre kerüléséről a drámabíráló bizottság döntött, amelyhez tematikai megkötés nélkül és folyamatosan be lehetett adni az alkotásokat. A pályázati kiírások és az új darabok elbírálásával foglalkozó választmány alapszabálya egyaránt a színi hatást jelölte meg elsődleges követelményként: „miután a pályadij a színház részéről tüze- tik ki, a színi hatás mellőzhetlen feltétel”; „[a] színművek bírálatában fő szempont a színi hatás”⁸. A drámabíráló bizottsághoz került darabok számának folyamatos emelkedése⁹ azt sejteti, hogy az azonnali hírnév és jövedelem reményében sokan úgy gondolták, ennek a gyakorlatias elvnek nem olyan nehéz megfelelni. Ugyanerre enged következtetni a meglehetősen vegyes alkotói kör is. Vahot idejében a darabok többségét nem a szépirodalommal hivatásszerűen foglalkozók írták, hanem egyrészt a modern irodalmárhivatás szempontjából dilettánsnak minősülő szerzők (például

---

magokban rejtő jelíges levelekkel ellátva Fánccsy Lajos, rendező, és igazgatósági ügyvivő urhoz küldessenek. Az így beküldött pályaművek, bár jutalmat nem nyernek is, hat év előtt semmi ürügy alatt vissza nem adatnak. A pályadij-nyertes műveken kívül az előadásra méltó többi pályaművek rendes jutalomban és száztóliban részesülnek” Pesti Divatlap, (1845), 17. sz., 277–278.

⁷ A részvénytársasági választmány az új, eredeti magyar nyelvű művek szerzőinek díjazásáról a Bajza József igazgató által 1837. december 28-án közzétett jelentés szerint a következőképpen határozott: „az első előadásból $\frac{1}{2}$, a másodikból $\frac{1}{3}$, a harmadikból ismét $\frac{1}{3}$ része fizettetik ki a tiszta haszonnak”. Vö. Athenaeum, (1837), 53. sz., 841. Úgy tűnik, ez a határozat nem sokáig volt érvényben, 1840. november 25-én ugyanis több szerző (Eördegh István, Gaal József, Szigligeti Ede, Beöthy Zsigmond, Kuthy Lajos, Garay János) beadványban kérte a díjazás gyakorlatának megváltoztatását, miszerint ne csak a második, harmadik és negyedik előadás tiszta jövedelméből adjanak nekik részesedést, hanem a bemutatón befolyt összegből is. 1842. február 2-án a kormányzó választmány úgy határozott, hogy jogdíj csak a második, harmadik és negyedik előadás után illeti meg a szerzőket. Vö. *A Nemzeti Színház százéves története*, szerk. és közzéteszi PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán, II, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1938, 142–145. Arról, hogy a szerzőknek minden előadás után jár részesedés, 1845-ben rendelkeztek: „Továbbá, a rendes dra- mai jutalmazásra nézve következő állandó szabály állíttatik fel. Akár nyomtatott, akár kéziratban levő eredeti színmű, mely mai napig még e nemzeti színpadon nem adatott, midőn előadásra kerül, szerzője a négy első előadás tiszta jövedelmeiből, levonván az előadási napi költségeket, egy egy negyedrészt, s így összesen négy előadásból egy egész jövedelmet fog kapni; az ötödik előadáson kezdve pedig, az olly jövedelmekből, melyek, levonván az előadási napi költségeket, 200 váltó forinttal [80 pengőforinttal] fölértnek, mindenkor 10 száztólit. E kéziratok mint eddig, ezentul is a nemzeti színház titoknokához küldessenek; és fölöttek írókból, és színészekből álló vegyes biztosság fog itélni” Pesti Divatlap, (1845), 17. sz., 278. Az egyes íróknak járó, előadásonkénti részesedésről a Nemzeti Színház pénztári főkönyveiben találhatunk néhány adatot. Az 1840-es évek második feléből fennmaradt kéziratok köteteket lásd: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjtemény, Bf 0910/292/I–III.

⁸ Pesti Divatlap, (1845), 17. sz., 277–278. – Országos Széchényi Könyvtár Színház történeti Tár (a továbbiakban: OSZK SzT.), Nemzeti Színház kötetes iratok: Drámabíráló ítéletek, 682, 2. fol. rektó.

⁹ 1841 második felétől 1845. december 31-ig százhuszonhét, 1846. január 31. és 1851. október 22. kö- zött kétszázhetvenkilenc darabot véleményeztek. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán, *A drámabíráló bizottság (Első közlemény)*, ItK, 49(1939), 1. sz., 11. – OSZK SzT., Nemzeti Színház kötetes iratok: Drámabíráló ítéletek, 682.

Berényi Antal, Kocsi Horváth Zsigmond, Kovács Pál, Hugó Károly), másrészt a színház belső működését jól ismerő színészek,¹⁰ illetve esetenként a színházi élettel szoros kapcsolatban álló drámabírálok, színikritikusok. Színészként és a Nemzeti Színház titkáráként lett befutott drámaíró Szigligeti Ede, színészkorában vált színpadi szerzővé Szigeti József, Dobsa Lajos, Czakó Zsigmond, Feleki Miklós vagy Hegedűs Lajos. Kritikusként próbálkozott a színműírással például Zerffi Gusztáv, Hazucha Ferenc és Kunoss Endre. Velük egy új, sajátos színműírói csoport jelent meg, akik az irodalom egyéb területein, más műfajokban nemigen alkottak (különösen igaz ez a színészekre), de a színház repertoárjához folyamatosan hozzájárultak, sokszor kiemelkedően sikeres darabokkal. Közéjük sorolom Vahot Imrét is, aki az 1840-es években színházi tárgyú írások és színikritikák szerzőjeként került közelebbi kapcsolatba a Nemzeti Színházzal, az 1850-es években pedig tagja volt a drámabíráló bizottságnak.

Önelbeszéléseiben összesen huszonhárom színművéről tesz említést.¹¹ Szinte az összes színjátéktípussal kísérletezett: darabjai között tragédiákat, népszínműveket, allegorikus drámát, kor- és jellemrajzot, egész estés és egyfelvonásos vígjátékokat egyaránt találunk. Bemutatott műveinek előadásszáma egyenetlen képet mutat, sikeresebb darab csak néhány vígjátékából és népszínművéből lett. Ő maga ennek okát nem művei színvonalában, hanem a Nemzeti Színház játékrendjét kialakító testület személyes rosszindulatában vélte megtalálni. A helyzet megváltoztatásának érdekében a testület egy-egy tagját próbálta kijátszani a többiek ellen, hol az intézmény igazgatóját (Erdélyi Jánost, gróf Ráday Gedeont, Orczy Bódogot), hol titkárát, később igazgatóját (Szigligeti Edét), hol pedig a vezető színészeket (Egressy Gábort, ifj. Lendvay Mártont) vette célba leveleivel, és törekedett megnyerni pártfogónak. Különösen 1856 és 1874 közöttől maradtak fenn ilyen jellegű levelei, amikor egyéb jövedelemforrásainak fokozatos elapadása miatt a színművei után kapott pénz már nemcsak keresetkiegészítésnek számított, hanem megélhetése szempontjából volt fontos.

Jelen tanulmány ezekből a többségében kéziratos levelekből válogatva¹² azt szeretné bemutatni, hogy ez a több sikeres vállalkozást is működtető, kapitalista szelleműnek mondható szerző milyen kapcsolatban volt a Nemzeti Színházzal, hogyan

¹⁰ A színész szerzők felbukkanása természetesen nem a Pesti Magyar Színház megnyitásához kötődik, hiszen ők már a vándorszínészet évtizedeiben is hozzájárultak a repertoár bővítéséhez, fordítottak, magyarítottak, illetve sok darabot átdolgoztak a társulatok lehetőségeinek megfelelően. Jellemző volt ez Katona Józsefre is színészi éveiben, de Balog István, Benke József vagy Déry Istvánné Széppataki Róza is írt, illetve fordított színműveket. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy korábban a közreműködésük egyfajta kényszermegoldás is volt, esetenként a társulat fennmaradása, életképessége múlhatott azon, hogy mennyire voltak hatékonyak és gyorsak színműíróként, illetve fordítóként.

¹¹ VAHOT Imre *Emlékiratai és Petőfi Sándor emlékezete*, összeáll. és kiad. VAHOT Gyula, Bp., Nyomatott Kocsi Sándornál, 1880, I-II. – Vahot Imre Egressy Gábornak, Prága, 1860. szeptember 16., OSZK Kt. Levelestár, Vahot Imre Egressy Gáborhoz, 9. sz. levél.

¹² Az *Irodalomtörténeti Közlemények* a 20. század első felében közölt néhány vonatkozó Vahot-levelet, ám a sajtó alá rendezők nem törekedtek betűhűségre, ezért szövegközlés esetében is a kéziratokra hivatkozom. Vö. *Magyar írók levelei Egressy Gáborhoz (Második, befejező közlemény)*, kiad. ESZTEGÁR László,

próbálkozott sikerdarabok írásával, hogyan igyekezett befolyásolni az igazgatóságot és a színészeket, illetve hogyan sértődött meg, amikor úgy gondolta, hogy drámáit a személye iránti ellenszenvből veszik le gyorsan a műsorról. Vahot színműírói pályájának ilyen irányú megközelítése azért is lehet érdekes, mert olyan kérdésekre próbált beleszólni, amelyeknek eldöntését a Nemzeti Színház 1875-ig hatályos belső törvénykönyve a személyzeti hierarchia élén álló színházi munkatársak hatáskörébe utalta.¹³ Vahot meggyőzőési kísérleteit annak ellenére is folytatta, hogy egy 1856-os levele szerint ismerte a protokollum tartalmát („némely színész urak, daczára a színházi törvényeknek, előre is rosz hírét terjesztik művemnek”).¹⁴ Érdekérvényesítési manőverei ugyanúgy az intézmény belső, a közönség elől rejtve maradó életéhez tartoztak, mint például az igazgatóság és a drámabíráló bizottság ülései, vagy az, hogy a színészek milyen mulasztásokat és kihágásokat követtek el. Ám míg ez utóbbi területek a Nemzeti Színház hagyatékában dokumentálva vannak, addig arról, hogy a szerzők hogyan próbálnak a színház belső ügyeibe, döntéshozatali mechanizmusaiba beavatkozni, egyedül magánleveleik árulkodnak. A forrásadottságok ismeretében úgy vélem, Vahot vonatkozó leveleinek feltárása és feldolgozása túlmutat a pályájáról való ismereteink bővítésén (noha még színműveinek összegyűjtése is alaputatást igényel), mert emellett, hogy módszertani fogódzókat adhat ennek az újszerű, üzleties drámaírói szemléletmódnak és magatartásnak a vizsgálatához, segítségünkre lehet abban

---

ItK, 13(1903), 2. sz., 239–244. – A *Nemzeti Színház levelesládájából*, kiad. REXA Dezső, ItK, 42(1932), 2. sz., 187–188.

¹³ A Nemzeti Színháznak a 19. században öt, egyre bővített törvénykönyve készült. Az elsőt 1837-ben az intézmény első igazgatója, Bajza József állította össze. Második változata 1842-ben, a harmadik 1848-ban, a negyedik 1868-ban, az ötödik pedig 1884-ben lépett életbe. A szakmai etikai kódex alapvetően az intézmény működését szabályozta. 1842-től kezdve már valamennyi alkalmazott feladat- és hatáskörét, valamint anyagi felelősségét szankcionálta, kiterjedt a foglalkoztatottak, különösen a színészek színházon belüli és kívüli erkölcsi viselkedésére, illetve a szabályok alkalmazására is. Nyomtatott formában minden alkalmazott megkapta. A század utolsó harmadától kezdve külön szabályrendeletet hoztak a „Nemzeti Színház vezetése és igazgatása tárgyában”. Ez a törvénykönyv a színház szervezését irányító vezetők (intendáns, drámai, adminisztratív igazgató, dramaturg stb.) feladat- és hatáskörét szabályozta. A főszövegben belső színházi törvénykönyvnek ennek első változatát nevezem: *Szabályrendelet a Nemzeti Színház igazgatása tárgyában*, Bp., Rudnyánszky A., 1875. A Nemzeti Színház első évtizedének törvénykönyveivel kapcsolatban lásd: SZALISZNYÓ Lilla, *A civakodó színész, a hanyag ruhatárnok és a részeg statisztá a színházi bíróság előtt: A Nemzeti Színház belső törvénykönyve és gyakorlati alkalmazása a 19. század közepén*, Korall, 18(2017), 69. sz., 24–45.

¹⁴ Vahot Imre Ráday Gedeonnak, Pest, 1856. június 17., OSZK Kézirattár (a továbbiakban: Kt.) Levelestár, Vahot Imre [Ráday Gedeonhoz], 1. sz. levél. 1856-ban az 1848-ban életbe lépett színházi törvénykönyv volt életben. Vahot az 55. paragrafusára utalt, amely kimondja, hogy „[k]i az igazgatóság, vagy intézettag ellen nyilvánosan sértőleg beszél, vagy ir, rágalmaz, azokat becsületben és hitelben kisebbiti; ki előadáskor a nézőhelyen rosztalásának jeleit adja, az igazgatóság s az intézet tagjai ellen pártokat csinál, piszegőket, füttyölőket, vagy tapsolókat bérel: a bírák belátása szerint, a vétség fokozatához képest, 12 kros büntetéstől egész havi díj elvesztéséig büntethető, sőt rögtön el is bocsátható”. Vö. *A Nemzeti Színház törvénykönyve 1848. april 1-től kezdve*, Pest, Beimel József, 1847, 11, 55. pont.

is, hogy rálássunk a színházi repertoárnak arra a nem csekély hányadára, amelynek a darabjai nem váltak az irodalmi-színházi kánon részévé.

„...a többivel együtt pókháló lepi a könyvtárban”

Vahot már drámaírói pályájának elejétől mellőzöttnek látta magát, az őt ért sérelmeket számon tartotta, és emlékezett rájuk. Amikor az 1860-as és 1870-es években darabjai közül már csak néhány szerepelt a Nemzeti Színház műsorrendjében, Egressy Gábornak és Szigligeti Edének többször elősorolta, hogy mely, általa nagyra tartott művei („életrevaló színműveim”) szorultak le a színpadról azért, mert a színikritikusok összeesküdtek ellene, illetve a színház vezető emberei rosszul viselték, hogy újságíróként nyíltan kimondta az intézményről alkotott véleményét. Vahot ezeket a retrospektív jellegű leveleit úgy építette fel, hogy mellőzöttsége minél hatásosabban kidomborodjon, és mintegy jóvátételként újabb szívességet kérjen.

Az ilyesfajta manipulatív szándék legjobban talán abban az Egressynek 1860-ban írt levelében fedezhető fel, amelyben sorra vette, hogy 1838 és 1857 között milyen sérelmek érték. A levélben ugyanazt az érvelési mintát ismétli többször: először műveinek magas színvonalát dicséri, majd azokról az ellene irányuló ármánykodásokról szól, amelyek szerinte darabjainak rövid színpadi pályafutását eredményezték. Ebben az esetben a visszatekintés apropója az, hogy többéves hallgatás után írt egy új színművet, és tart tőle, hogy nem akarják bemutatni (mint az több darabjával megtörtént).

Te voltál az, ki a boldogabb időkben én bennem a dramairói tehetséget leginkább fölismerted [...]. Engedd meg hát, hogy e tárgyban egy két őszinte szót intézhessenek hozzád most, midőn legújabb színművem: „Az első magyar színészek Budán” most már alkalmasint kezded közt van. – 18 éves koromban 1838-ban pályáztam a *Zács nemzetséggel*, Vörösmarty ennek ítélte oda a jutalmat, – a többi[t], mivel jambusban nem volt írva, figyelemre sem méltatá. – A mint Tóth Lőrincz versekben írt pályaművét, Hunyady Lászlót a színpadon is megölve, az az bukva láttam, felháborodott lelke a rajtam elkövetett igaztalanság miatt [...] mikor ti Szentpéterivel Pozsonyban voltatok, talán 1843-ban, – hirtelenében [...] íráim igen egészséges és korszerű vigjátékomat, az *Országgyűlési Szállást* [...]. A jó siker buzdítólag hatott reám s megírtam a *Farsangi iskolát* s ezt is igen jól fogadta a közönség [...]. Ekkor szerencsétlenségemre lapszerkesztő lettem s az igazságok nyers és egyenes kimondásával mind az írók mind a színészek közt annyi ellenséget szereztem magamnak, hogy a színi kritikusok különösen mind ellenem zúdultak. – Ekkor adtátok ti tőlem a *Költő és királyt*, és a *Vén csapodárt*, s mivel a kritika mindkettőt iszonyuan ledorongolta, (Erdélyi Jancsi plane azt az abszurdomot is állította, hogy egy Mátyás királyt mint szerelmes hőst felhozni a színpadra, megsértése a nagy férfiú és király emlékének! Ó vaskalap!) – És ti nem tudom mi okból, hallgattatok elleneim gáncsolására, s két-két előadás után örökre félretettetek két igen életrevaló, elmés s jellemzésben is gazdag vigjátékomat. E sorsban részesült a *Még egy tisztujítás* is, melyről pedig a német lapok általánosan azt írták, hogy jellemzés tekintében páratlan. Így jártam *Kézműves* című népszínművemmel is, [...] a kritikaszterek ezt is ledorongálták [...] örökre ad acta tétetett s a többivel együtt pókháló lepi a könyvtárban. [...] 1851-ben [...] írtam egy kis drámai tréfát „*Éji zene*” cím alatt. – A darabot roppant közönség előtt a legjobb sikerrel előadák, s engem a színészekkel együtt minden felvonás után

kétszer háromszor is kihívtak. – Szinte szerencsétlenségemre volt a darabban egy pecsovics polgármester, kit az ifjuság macskazenével tisztelt meg. Ez tudtomon s akaratomon kívül oly hamletileg hatott az öreg Szilágyi Ferenczre, az egyetlen magyar hivatalos lap szerkesztőjére, ki történetesen 1849-ben szinte macskazenét kapott az erdélyi fiatalságtól, – hogy ő kigyelme kapta magát neki türközött lapjában az én ártatlan darabomnak s haszontalan silányságnak s botrányosnak nevezve azt. [...] Szigligeti mint riválom azt írta nekem az öreg Simoncsics neve alatt, hogy mivel a kritika kikelt művem ellen, nem adják többé azt [...]. *Bujdosó magyarok* című darabomat, mely semmivel sem rosszabb mint a többi magyar népszínmű – Kovács Pál és Vas Gereben, mint halálos ellenségeim kifütyöltették a fiatal mágnásokkal, elhíthetvén velők, hogy darabom a menekültek kigúnyolására van írva [...] 1857 óta egy betűt sem írtam a színpadra s csak mosolyogtam magamban midőn több színművem méltatlan mellőzésével a Farsangi iskolát, Bányarémet és a Huszárcsínynt hébe hoba propter bonum pacis – a színpadon előadogatták. Azonban most 1860-ban [...] ismét kedvem jött eredeti színdarabot írni [...]. Arra kérlek olvasd el mielőbb művemet [...]. A kor és az akkori egyének jellemzése is úgy hiszem hü és valódi. Az irány elragadó, magasztos. A kidolgozás, kompakt és hatékony. [...] – arra kérlek eszközöld ki elfogadtatását, s előadását mielőbb.¹⁵

Az, ahogyan a levél elején a *Zách nemzetség* című szomorújátékával kapcsolatos esetet leírja és beállítja, jól mutatja az emlékiratokra és emlékezésekre sokszor jellemző fabulációs technikák működtetését, például a Vörösmarty Mihállyal való ellenőrizhetetlen magánbeszélgetésre való hivatkozást.¹⁶ A *Zách nemzetség*, amelyet 1838-ban a Magyar Tudós Társaság drámai jutalomtételére nyújtott be, nem kapott elismerést, a száz arannyal járó díjat Tóth Lőrinc *Hunyadi László* című drámája nyerte el.¹⁷ Noha a *Két László* címen 1842-ben színre került Tóth-darab valóban nem aratott sikert, mindössze háromszor játszották, és a bemutató után kevésbé jövedelmezett,¹⁸ Vahot szomorújátéka

¹⁵ Vahot Imre Egressy Gábornak, Prága, 1860. szeptember 16., OSZK Kt. Levelestár, Vahot Imre Egressy Gáborhoz, 9. sz. levél. (Kiemelés az eredetiben.)

¹⁶ Vahot az emlékiratában azt állítja, hogy bátyjától, Vachott Sándortól tudott arról, hogy Vörösmarty az ő művét tartotta a legjobbknak: „Sándor bátyámat boszantván az én művem tragikai sorsa, az az, megbukása a pályázasnál, – kérdé Vörösmartyt, mint bírálót, miért ítelték a 100 aranyat oly műnek, mely belbecsrel és színpadi hatással nem birt? – és hihető-é az, hogy a többi pályámú még ennél is gyöngébb lett volna? – Mihály bátyánk, mintha csak röstelte volna a bíráló választmány ebbeli botlását, erősen kezdé pödörgetni bajszát, és szokott nyugalmával ilyformán válaszolt a fiatal költő interpellációjára, magyarán kérdőre vonására. – Biz én, megvallva az igazat, találtam a pályázott művek közt annál jobb darabokat is, – különösen egy egészen megragadta figyelmemet, ha nem csalódom, a Zács nemzetség kiirtásának szomorú története” VAHOT Imre *Emlékiratai...*, i. m., I, 175.

¹⁷ Az 1838-as pályázati kiírásra összesen tizenhárom mű érkezett. A jutalomdíjon kívül tiszteletdíjban részesült Gyurmán Adolf *Negyedik László* és Kuthy Lajos *I. Károly és udvara* című szomorújátéka.

¹⁸ Az ősbemutató napi bevétele 497 pengőforint 45 krajcár, a második előadása 167 pengőforint 25 krajcár (bérletben), a harmadiké 259 pengőforint 10 krajcár volt. OSZK SzT., Nemzeti Színház kötetes iratok: Pénztári napló: Színdarabok szerinti bevételi napló, 620, 621. (A kéziraton nincsenek fólió- és oldal-számok.) A kötetben nem jelezték, hogy az összegek pengő- vagy váltóforintban értendők-e. De tekintettel arra, hogy a pénztári naplóval párhuzamosan vezetett pénztári főkönyvekben az összegeket ezüst forintban (vagyis pengőforintban, konvenció forintban) tüntették fel, valószínűsíthetjük, hogy ugyanígy jártak el a napi bevételek feljegyzésekor is. 1858. november 1-től Magyarországon a konvenció forintot az osztrák értékű forint váltotta. A napi bevételek megadásakor a fennmaradt színlapok függvényében

sem váltott ki sokkal nagyobb érdeklődést a Nemzeti Színházban, amikor végül bemutatták. A *Zách nemzetséget* 1846. április 28. és 1847. március 3. között játszották, és öt előadásának napi bevétele még a *Két Lászlóénál* is alacsonyabb volt.¹⁹ Vahotnak azzal is tisztában kellett lennie, hogy a Magyar Tudós Társaság drámai jutalomtételének nem az volt az elsődleges célja, hogy a pesti színház repertoárját bővítse, hanem az, hogy az esztétikailag színvonalas alkotások kiadásával megerősítse a dráma helyét a magyar irodalom műfajszerkezetében. Vahot a színházi hírekre figyelő emberként tudhatta, hogy az Akadémia pályázata a Nemzeti Színház felől nézve nem eredményezett sikerdarabokat. A pályázatot tizenkétszer írták ki 1833 és 1844 között. Száznegyven darabot nyújtottak be, és a nyertesek, illetve tiszteletdíjban és dicséretben részesülők közül mindössze tizenkettő került színpadra (a hat jutalomdíjas közül öt, a hét tiszteletdíjas közül négy, a tizenhét dicséretet kapó közül három). A jutalomdíjasok közül kettő vált hosszabb távon sikeres repertoárdarabbá: Szigligeti Ede *Rózsa* című vígjátéka és Nagy Ignác *Tisztújítása*.²⁰ Vahot sérelmeinek hangsúlyozása érdekében többszörösen csúsztat: egyrészt a *Zách nemzetséget* az akadémiai közegben lezajlott történetét úgy idézi fel, mintha az színházi eset lett volna, másrészt ehhez a műhöz köti a Nemzeti Színházzal való kapcsolatának kezdetét, pedig az első ott bemutatott drámája az *Országgyűlési szállás* volt, amely színműírói pályájának egyik legsikeresebb darabja lett. De valószínűleg úgy gondolta, hogy ennek említése a panaszáradatot tartalmazó levél elején nem szolgálná a célt.

Önéletírásai mellé téve a Nemzeti Színház műsorlexikonát, adatszerűen rekonstruálhatjuk, hogy mi történt ténylegesen a darabjaival. A táblázatba felvettem Vahot által nem említett műcímekeket is, miután Szinnyei József címlistájába több hiba is csúszott (a *Camarilla* című darab helyett *Camillát*, a *Megara* helyett *Megarut* ír, két külön darabnak vette a *Még egy tisztújítást* és a *Restaurációt*).²¹ A kutatás jelen fázisában ugyanakkor teljességre törekedni nem tudtam, pontos darabkatalógus készítése majd csak a közgyűjtemények és az egykorú sajtó szisztematikus áttekintése után lesz lehetséges.

---

azt is jelzem, hogy az adott előadás bérletes vagy bérletszünetes volt-e. Ahol nem tüntettem fel ezt az információt, ott színlaphiány van.

¹⁹ 1846. április 28. - 321 pengőforint 36 krajcár (bérletszünetben); május 2. - 151 pengőforint 28 krajcár; június 4. - 157 pengőforint 44 krajcár (bérletben); július 31. - 88 pengőforint 24 krajcár (bérletben); 1847. március 3. - 99 pengőforint 8 krajcár (bérletben). OSZK SzT., Nemzeti Színház kötetes iratok: Pénztári napló: Színdarabok szerinti bevételi napló, 621.

²⁰ SZALISZNYÓ Lilla, *A magyar irodalom férfiasan kezdi fejét emelni: A Magyar Tudós Társaság jutalmainak szerepe az irodalom elismertetésében (1831–1847)*, Korall, 16(2015), 62. sz., 29–53.

²¹ SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, XIV, Bp., Hornyánszky Viktor, 1914, 703–705.

Műcím	Műfaj ²²	Nemzeti színházbeli bemutató időpontja	Előadások száma a Nemzeti Színházban
<i>Országgyűlési szállás</i>	vígjáték	1843. október 24.	34 alkalommal 1907. szeptember 19-ig
<i>Még egy tisztújítás</i> (megjelent <i>Restauráció</i> címmel)	vígjáték	1843. december 16.	3 alkalommal 1844. március 19-ig
<i>Farsangi iskola</i>	vígjáték	1844. február 17.	46 alkalommal 1886. január 13-ig
<i>Éljen a honi!</i> (Vahot feltehetően ezt a darabot említi <i>Éljen a védegyelet</i> és <i>Védegyelet</i> címen is.)	egyfelvonásos vígjáték	1846. április 25. (műkedvelők adták elő)	-
<i>Zách nemzetség</i>	szomorújáték	1846. április 28.	5 alkalommal 1847. március 3-ig
<i>Költő és király</i>	vígjáték	1846. szeptember 28.	2 alkalommal 1846. október 2-ig
<i>Kézműves</i>	népszínmű	1847. március 27.	2 alkalommal 1847. április 11-ig
<i>Vén csapodár, vagy: Házasság gőz által</i>	vígjáték	1847. május 31.	3 alkalommal 1847. június 20-ig
<i>Öreg és fiatal orvos, vagy A kénégeny hatása</i>	vígjáték	1848. július 21.	-
<i>Bányarém</i>	népszínmű	1850. március 3.	29 alkalommal 1863. augusztus 2-ig
<i>Éji zene</i>	vígjáték	1852. január 8.	-
<i>Huszárcsíny</i>	vígjáték	1855. május 19.	25 alkalommal 1875. június 27-ig
<i>Mária királyné</i>	történelmi dráma	1856. június 30.	2 alkalommal 1856. december 13-ig
<i>Magyarok Törökországban</i> (<i>Bujdosó magyarok Törökországban</i>)	regényes népszínmű	1858. április 24.	-
<i>Az első magyar színészek Budán</i>	drámai kor- és jellemrajz	1861. április 22.	-

²² A műfajokat az egykorú színlapok alapján, illetve Vahot saját műfaji besorolásait követve adtam meg.

<i>Csák Máté</i>	szomorújáték	-	-
<i>Találkozás az Orczy kertben</i>	egyfelvonásos vígjáték	-	-
<i>Sorsjáték</i>	egyfelvonásos vígjáték	-	-
<i>Álmos és Árpád vagy a hét magyar vezér</i>	hősies dráma	-	-
<i>Camarilla</i>	allegóriai dráma	-	-
<i>Régiség buvár</i>	egyfelvonásos vígjáték	-	-
<i>A szerencse fia</i>	egyfelvonásos vígjáték	-	-
<i>Egy magyar iparos vagy az iparos szövetség diadala</i>	népszínmű	-	-
<i>A falu szépe vagy: Egy magyar zsidó család</i>	népszínmű	-	-
<i>Megara</i>	szomorújáték	-	-
<i>Védangyal</i>	vígjáték	-	-
<i>Magyar honvéd, vagy Budavár bevétele 1849-ben</i>	népszínmű	-	-

A táblázat többféle tanulsággal is szolgálhat. Vahot eddig feltárt huszónhét színművéből a Nemzeti Színházban tizenöt került színpadra. Mindössze négy olyan darabja volt, amely magas előadásszámot mondhatott magáénak, és évtizedekig játszották. E négy mű esetében azonban érdemes figyelni arra is, hogy ezek a számok több évtized alatt jöttek össze (a *Farsangi iskola* esetében negyvenkettő, az *Országgyűlési szállás* esetében több mint hatvan év). A Nemzeti Színház műsorlexikona alapján akkor beszélhetünk igazán sikerdarabról, ha a művet a bemutatót követő egy éven belül sokszor előadták, és később is repertoáron maradt. Nagy Ignáctól a *Tisztújítást* 1843. augusztus 5-én állították először színpadra, és 1844. július 30-ig huszonnyolcszor játszották. A darab 1885. július 26-án került ki végképp a műsorból, odáig összesen negyvenhárom előadása volt.²³ Szigligeti Ede *Két pisztoly* című népszínművét 1844. március 9. és 1845. február 9. között harmincszor adták. A Nemzeti Színház 1874. augusztus 30-ig

²³ A Nemzeti Színház műsorlexikona: 1837-től 1941-ig, összeáll. HAJDU Algernon László, előszó HARASZTI Emil, Budapest, 1944, 43-44.

tartotta műsoron, addig összesen nyolcvanhat estén játszották.²⁴ Ezekhez képest Vahottól az *Országgyűlési szállást* a bemutatót követő egy évben tízszer, a *Farsangi iskolát* négyszer adták.²⁵

Egyes színjátéktípusokból és műcímekből az derül ki, hogy Vahot figyelt az aktuális színházi keresletre, és sikerdarabok követésével próbálkozott.

Szigligeti Ede a *Szökött katona* című népszínművével 1843-ban új műfajt alapozott meg, utána többen is írtak népszínműveket (Ney Ferenc: *Kalandor*, Haray Viktor: *Szökött színész és katona*, Kovács Pál: *Obsitos*, Jókai Mór: *Két gyám*, Szigeti József: *Jegygyűrű*), így Vahot is 1847-ben *Kézműves* című darabját. E színjátéktípus esetében azonban Szigligeti darabjainak sikerét senkinek sem sikerült megközelítenie, Vahot művéhez hasonlóan megbukott Jókai, Kovács és Ney népszínműve is.²⁶

A siker meglovaglásának szándéka leginkább talán a *Még egy tisztújítás* címmel játszott darab esetében látszik. Vahot Nagy Ignác *Tisztújításának* 1843-ban kezdődő színpadi karrierjén felbuzdulva szorgalmazta úgynevezett választási vígjátékának színrevitelét, amelyet saját elmondása szerint Nagy művénél korábban, 1841-ben írt. (A darabot könyvalakban *Restauráció* címmel adta ki.)²⁷ Úgy tűnik, hogy ezzel a szakirodalom által hiteltelennek tartott állítással²⁸ Nagy Ignác *Tisztújítás* és Eötvös József *Éljen az egyenlőség!* című vígjátékának esetére próbált rájátszani. Amikor Eötvös darabját 1844 októberében bemutatták, Petrichevich Horváth Lázár kritikájában tisztázta, hogy Eötvös darabja került korábban a színházhoz, csak a „játékszíni bírálói véleményeknek nem átalános kedvezése miatt szerzője visszavette”. Végül a művet Eötvös előzetes engedélye nélkül tűzték műsorra, de már csak a *Tisztújítás* után, így mindenki a Nagy Ignác-darabot tekinti a választási vígjáték iskolateremtő darabjának.²⁹ Vahot szerint vele hasonló történt: Nagy Ignác *Tisztújítása* ellopta az ő darabja elől a megérdemelt sikert. Műve 1845-ben könyvalakban megjelenő előszavában így ír erről: „Hogy művem köztetszést nem vivhatott ki, annak több oka is van. – Nagy Ignác *Tisztújítása*, melly ugyan nem volt elébb megírva, mint az enyém, hamarabb adatott, s már midőn az én »Tisztújításom« színpadra került, e tárgy nem vala ujdonság a színpadon.”³⁰

A Magyar Tudós Társaság drámai jutalmát 1842-ben elnyerő *Tisztújítás* egyszerre ért el irodalmi és színházi sikert. 1843 októberének végére elfogyott első kiadása (800 példány), a Nemzeti Színházban pedig az első olyan vígjáték volt, amelynek

²⁴ Uo., 46.

²⁵ Uo., 45–46.

²⁶ Uo., 46, 51, 52. A *Szökött katona és színészt* tizenegyszer, a *Jegygyűrűt* huszonhatszor játszották. Vö. Uo., 50, 54.

²⁷ A mű nyomtatott változata 1845-ben jelent meg, és Vahot a címlapján feltüntette, hogy 1841-ben írta.

²⁸ VÉRTESY Jenő, *A magyar romantikus dráma (1837–1850)*, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1913, 239–240. – KERÉNYI Ferenc, *A régi magyar színpadon 1790–1849*, Bp., Magvető, 1981 (Elvek és utak), 426.

²⁹ PETRICHEVICH HORVÁTH Lázár, *Éljen az egyenlőség, vj. 4 flvb. Irta báró Eötvös József*, Honderű, 4(1844), 18. sz., 293.

³⁰ VAHOT Imre, *Restauráció*, Buda, a szerző sajátja, 1845, IV.

fokozatosan emelkedett a nézőszáma, ez korábban csak bohózzal vagy operával történt meg.³¹ A többi választási vígjáték sokkal kisebb érdeklődést váltott ki: Eötvös darabja tíz, Vahoté és Kovács Pálé (*Nemesek hadnagya*) pedig három-három előadást ért meg. A *Még egy tisztújítás* előadásainak mutatói szerint a bemutató előadás még érdekelte a közönséget (lehet, hogy éppen a címe miatt), bérletszünetben 1199 pengőforint 28 krajcár napi bevételt hozott, de utána fogyatkozott az érdeklődés iránta. Igaz, a második és harmadik előadás napi jövedelme még így sem volt kevés (408 pengőforint 44 krajcár - bérletben, 415 pengőforint 58 krajcár - bérletben), és igaz az is, hogy Eötvös darabjának a Vahot-műhöz hasonlóan folyamatosan csökkent a bevétele, azt mégsem vették le olyan gyorsan a másorról.³² Az igazgatóság az *Éljen az egyenlőség!* esetében valószínűleg a *Tisztújítás* korábbi színrevitele által okozott kényes helyzetet igyekezett így kompenzálni. De döntésükbe belejátszhatott az is, hogy Eötvös darabja dramaturgiailag kidolgozottabb volt,³³ és hosszabb távon sikeresebbnek gondolták. A *Még egy tisztújításra* jellemző lapos cselekmény és erősen didaktikus irányultság valószínűleg éppen a legfontosabbnak tekintett színi hatást nem érte el. Könyvalakban való megjelentetését gyorsan lefutó színházi sikere nem indokolta, Vahot talán azért áldozott rá mégis, mert azt remélte, hogy ebben a formában még piacképes lehet.

A *Még egy tisztújítás* sajátos címadása nem az első eset Vahot gyakorlatában. Bajza József *Szózat a' Pesti Magyar Színház ügyében* című röpiratának megjelenése (1839) után közzétette *Még egy szózat a' Pesti Magyar Színház ügyében* című írását, amelynek bevezetőjében ugyanazt állítja, amit a Nagy Ignác-darab kapcsán: „Röpiratom” tervezete és veleje készen volt már, mielőtt még Bajza, hatalmas fölhívó Szózatával, győzelem-koszoruzta harcslékjára lépe.”³⁴

Vahot Imre *Az első magyar színészek Budán* című kor- és jellemrajzának megírásáról valószínűleg a Nemzeti Színház gyarapodó ünnepi előadásainak³⁵ közönségvonzó erejét látva döntött. A Kelemen László-féle színtársulat nyitó előadásának

³¹ KERÉNYI, *A régi magyar...*, i. m., 428.

³² Kovács Pál *Nemesek hadnagya* című vígjátéka esetében Vahot darabjához hasonlóan jártak el. Az 1844. augusztus 22-én színpadra került mű ősbemutatója bérletszünetben 741 pengőforint 34 krajcárt, a második előadás bérletben 225 pengőforint 38 krajcárt, a harmadik bérletben 279 pengőforint 20 krajcárt jövedelmezett. Az Eötvös-darab első hat előadásának mutatói: 1844. október 26. - 828 pengőforint 34 krajcár (bérletszünetben); november 5. - 254 pengőforint; november 10. - 678 pengőforint 18 krajcár; november 28. - 259 pengőforint 50 krajcár; december 10. - 96 pengőforint 12 krajcár (bérletben); 1845. május 9. - 98 pengőforint 48 krajcár (bérletben). OSZK SzT., Nemzeti Színház kötetes iratok: Pénztári napló: Színdarabok szerinti bevételi napló, 621.

³³ Értelmezését lásd: KERÉNYI Ferenc, *Drámáról, színházról - Eötvös József kapcsán*, Irodalomtörténet, 70(1989), 4. sz., 589-609. - SZILÁGYI Márton, *Egy vígjáték politika és irodalom metszéspontján: Eötvös József: Éljen az egyenlőség*, Irodalomtörténet, 94(2013), 4. sz., 513-521.

³⁴ VAHOT Imre, *Még egy szózat a' Pesti Magyar Színház ügyében*, Pest, Beimel József, 1840, 3.

³⁵ Az 1837. augusztus 22-i nyitó előadást követően színházi ünnepség keretében színre került Szigligeti Ede *Előjáték* és Garay János *A magyar szinköltészet' apotheosisa* című alkalmi színműve. A Szigligeti-művet 1842. május 5-én mutatták be, amikor a Kelemen László-féle társulatnak az 1792-ben a Reischl-házban megtartott első előadására, valamint Láng Ádám János színész első fellépésének ötvenedik évfordulójára

hetvenedik évfordulójára szánt darabját 1860. október 25-én szerette volna adatni. Egressy Gábornak így írt tervéről: „E mű sikere oly bizonyos mint az hogy kétszer kettő négy. És ha te is így fogsz itélni, – arra kérlek eszközöld ki elfogadtatását, s előadását mielőbb (legillőbb volna azt october 25-én mint a dolog történet[én]ek 70-ik évünnepe napján adni)”.³⁶ Azt nem lehet tudni, hogy a színész beszélt-e Vahot javaslatáról a színházvezetéssel, de az biztos, hogy az igazgatóság nem sietett a darab színpadra állításával. A drámabírálo bizottság kéziratosa jegyzőkönyve szerint Udvarhelyi Miklós szeptember 28-án, Feleki Miklós október 1-jén, Czuczor Gergely pedig október 24-én kapta meg bírálatra. Elfogadásáról október 29-én döntöttek,³⁷ de bemutatójára csak hat hónappal később, 1861. április 22-én került sor. Vahot ugyanakkor nem kívánt lehetlent, amikor azt akarta, hogy egy hónap alatt színpadra állítsák, mert más esetekben is volt erre példa.³⁸ A Nemzeti Színház törvénykönyvéből úgy tűnik, az igazgatóság elrendelhetette egy darab gyorsított, mihamarabbi bemutatóját.³⁹ De a színjátszáshoz kötődő események megünneplése, az ünnepi estek műsorrendbe illesztése sohasem a szerzők egyéni kezdeményezésére történt. Az alkalmi darabok megírására az igazgatóság kérte fel a kiválasztott írókat. Az viszont Vahot leleményességét és jó üzleti érzékét dicséri, hogy ő már 1860-ban felfigyelt egy olyan új színházi évforduló megünneplésének lehetőségére, amelyet Paulay Ede színigazgatóként később meg is valósított. A Nemzeti Színházban 1890. október 24-én ülték meg a Kelemen László-féle társulat 1790. október 25-i nyitó előadásának százéves évfordulóját. Vahot Imre művét addigra valószínűleg elfelejtették, az est folyamán ugyanis két, újonnan íratott alkalmi darabot adtak elő: Váradi Antaltól *Az úttörőket* és Jókai Mórtól a *Földön járó csillagokat*.⁴⁰

---

emlékeztek. *A magyar szinköltészet' apotheosisa* Kisfaludy Károly születésnapjának ötvenhetedik évnapján, az 1845. február 6-i ünnepségen került színre.

³⁶ Vahot Imre Egressy Gábornak, Prága, 1860. szeptember 16., OSZK Kt. Levelestár, Vahot Imre Egressy Gáborhoz, 9. sz. levél.

³⁷ OSZK SzT., Nemzeti Színház kötetes iratok: Drámabírálo bizottsági jegyzőkönyvek 1856–1868, 679. (A kötetben nincs oldalszámozás.)

³⁸ Általában több hónap, akár egy év is eltelt az elfogadás és a bemutató között. Szigligeti Ede *Az adósok történe* című társadalmi drámáját 1859. november 9-én fogadták el, első előadása 1860. október 24-én volt; P. Szathmáry Károly *A Kendiek* című művét 1859. november 20-án hagyták jóvá, bemutatóját 1860. május 9-én tartották; Degré Alajos *A kalandornőjét* elfogadták 1859. december 7-én, bemutatták 1860. március 26-án. Ugyanakkor Vahot 1860-ban a drámabírálo bizottság tagjaként tudhatta, hogy Tóth Kálmán *A harmadik magyar király* című ötfelvonásos drámájáról 1860. május 20-án döntöttek, és ugyanazon év június 18-án mutatták be. Kövér Lajos *Egy viharos éj* című egyfelvonásos vígjátékának színpadra állítását a drámabírálo bizottság 1860. november 25-én hagyta jóvá, bemutatója december 20-án volt. Az elfogadások dátumát lásd: OSZK SzT., Nemzeti Színház kötetes iratok: Drámabírálo bizottsági jegyzőkönyvek 1856–1868, 679. A bemutatók dátumának megadásakor *A Nemzeti Színház műsora* = HOFER Miklós, KERÉNYI Ferenc, MAGYAR Bálint, MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit, SZÉKELY György, VAMOS László, *A Nemzeti Színház 150 éve*, Bp., Gondolat, 1987 című kiadvány címmutatójára támaszkodtam.

³⁹ *A Nemzeti Színház törvénykönyve 1848. április 1-től kezdve*, 12–14.

⁴⁰ Az említett három mű értelmezését lásd: SZALISZNYÓ Lilla, „Mértéket vettem Kelemen László úrnak a lábáról”: *Három alkalmi színmű a magyar színjátszás úttörőinek emlékére*, Irodalomtörténet, 98(2015), 3. sz., 279–306.

Vahot több esetben a színmű közvetlenül aktualizáló témájától várt sikert. Ilyen darab volt például a műkedvelők által előadott *Éljen a honi!* és az *Országgyűlési szállás*, amelyet az 1843-ban megnyílt pozsonyi országgyűlés ihletett. Vahot harminc évvel később még mindig úgy érezte, hogy ez utóbbi színmű alkalmas arra, hogy az akkori országgyűlés megnyitását (és magát Vahot Imrét) ünnepelve előadják:

Miután épen most harmincz (30) éve annak, hogy *Országgyűlési Szállás* című vígjátékot először adták Pozsonyban Szentpétery és Egressy közreműködésével nyáron és csakhamar reá Pesten őszszel, s azóta a mű még mindig fentartja magát [...] most midőn az országgyűlés ismét egybegyűl és még sokan kedvesen emlékeznek vissza ama küzdelmes, de kedélyes korszakra, a pozsonyi országgyűlési életre, – úgyhiszem alkalomszerű volna az országgyűlés megnyitáskor november elején egy kis jubiláris ünnepélyességgel előadni azt.⁴¹

Lehetséges, hogy az aktualitásokra való fogékonysága, az a törekvése, hogy a szépirodalom reflektáljon a közélet történéseire, szerkesztői, újságírói munkájából eredt. Kerényi Ferentől tudjuk, hogy a *Pesti Divatlap* szerkesztőjeként elvárta az ilyesfajta gyakorlatot munkatársaitól is: „Petőfi – Vahot felszólítására – nem kerülhette el a hazai termékek és terjesztők népszerűsítését (*Védegyleti dal*, *Batthyányi és Károlyi grófnék*), a *Pesti Divatlap*ban publikált muszáj verseket azonban egyetlen későbbi kötetben sem közölte újra.”⁴²

Amikor az 1860-as években a honvédegyleti mozgalom országszerte kezdetét vette,⁴³ és az 1848–49-es szabadságharcban harcoló honvédek hőstettei az irodalomban és a történelmi jellegű kiadványokban széles körűen tematizálódtak,⁴⁴ sürgetni kezdte a *Magyar honvéd, vagy Budavár bevétele 1849-ben* című színművének színpadra állítását. A darabot a cenzúra az 1860-as évek elején nem engedte bemutatni, de amint 1870-ben nyomtatásban megjelenhetett, Vahot azonnal segítséget kért nemzeti színházi előadásához. A siker biztosítása érdekében a főszerep eljátszására ifj. Lendvay

⁴¹ Vahot Imre Szigligeti Edének, Budapest, 1873. október 25., OSZK Kt. Levelestár, Vahot Imre Szigligeti Edéhez, 4. sz. levél. Az *Országgyűlési szállást* a Nemzeti Színház e levél keletkezése előtt utoljára 1866. május 13-án játszotta. Ezt követően legközelebb csak 1883. augusztus 15-én tűzték műsorra. A *Nemzeti Színház műsorlexikona...*, i. m., 45.

⁴² KERÉNYI, *Petőfi...*, i. m., 131–132.

⁴³ Elsőként a pesti honvédsegélyező egylet jött létre, 1861. január 20-án. Az egyletek működéséről és számuk folyamatos gyarapodásáról lásd: FARKAS Katalin, „Régi honvédek” a kiegyezési rendszerben: Az 1848–49-es honvédegyleti mozgalom története a kiegyezéstől az 1880-as évekig, *Hadtörténelmi Közlemények*, 130(2017), 4. sz., 1017–1053.

⁴⁴ Vö. például: *Honvédalbum*, szerk. SZOKOLY Viktor, Pest, Emich Gusztáv, 1868. A kötet többek között Petőfi Sándortól, Jókai Mórtól, Tompa Mihálytól, Szász Károlytól, Irányi Dánieltől, Várady Gábortól közölt szépirodalmi szövegeket. Jókai Mórnak a szabadságharcra kapcsolatos műveiről lásd: HAJAGOS József, *A tavaszi hadjárat eseményei Jókai Mór műveiben*, *Aetas*, 32(2017), 2. sz., 94–105. Történelmi jellegű kiadványok: *Honvéd schematicus vagy is: 1848/9-ki honvédseregből 1868-ban még életben volt főtiszteknek névkönyve*, összeáll. MIKÁR Zsigmond, kiad. BAKÓ Farkas, Pest, Kunosy és Réthy, 1869; *Honvédek könyve: történelmi adat-tár az 1848-ki és 1849-ki magyar hadjáratból*, kiad. és szerk. VAHOT Imre, Pest, Emich Gusztáv, 1861, I–III.

Mártont biztatta, annak reményében, hogy a színész befolyásolni tudja a darab színre kerüléséről döntő drámapíráló bizottságot:

Marczi pajtás!

Küldöm neked most megjelent, de azért kézirat gyanánt tekintendő pályanyertes színművem „A magyar honvéd”et, melynek története az Előszóban van híven előadva. – Most már miután nyomtatásban is megjelent, színre hozatalát is meg kell engedni a belügyminisztériumnak, mely eddigelé megtagadta az előadási engedélyt. Légy szíves azt figyelemmel átolvasni s meg leendesz győződve, hogy Pomáry Jenő szerepe éppen neked való s annyival inkább bravourszereped lesz, mert te is mint honvédtiszt részt vettél Buda ostromában, s ezt jól tudja a közönség. Gizella szerepét pedig nőd adhatná a legfényesebb sikerrel. – Most beadtam azt a bíráló választmányának, tudd meg kérlek Benkótól: kik bírálják, s ha művet jónak találsz, ne engedd hogy a pártoskodás, vagy a vágytársi irigység akadályozza előadását, miután különben is 22 darab közt az enyém vívta ki a pályanyertes elsőséget, de még eddig a színrehozatal nem sikerült, mi rám nézve igen leverő körülmény.⁴⁵

A művet a Nemzeti Színházban nem mutatták be.

Vahot korábban is próbálkozott már azzal, hogy egy színészt személyes életsorsára célozva nyerjen meg darabjának a támogatására. 1856. november 14-én kelt levelében Egressy Gábornak írja, hogy

[I]legujabban is egy regényes színművem van készen ily czim alatt: „*Bujdosó magyarok Törökországban*” a 17-ik század végéről. [...] Ha még nem választottál magadnak jutalomjátékot, szívesen átengedem neked e czélra, ha bár mint nem-népszínmű után az első előadásból is kapnék jutalékot. Van benne a te számodra egy jó szerep, *Szirmay Miklósé*. Ha elfogadod ajánlatomat s a színmű még december hó folytán színre hozható: az esetben holnap reggel megküldhetem a darabot átnézés végett.⁴⁶

Egressy volt az a színész, aki a szőlősi (világosi) fegyverletétel után egy évet törökországi emigrációban töltött, vagyis bujdosott.

„*Én nem vagyok követelő ember, én csak méltányosságot kívánok*”

Vahot nem tudta vagy nem akarta belátni, hogy darabjainak többsége nem képes igazi érdeklődést kelteni. Belfentesnek tekintette magát, ennek ellenére úgy viselkedett,

⁴⁵ Vahot Imre Lendvai Mártonnak, [Pest, 1870], OSZK Kt. Levelestár, Vahot Imre Lendvai Mártonhoz. Vahot egy 1869-es levelében arról ír, hogy darabjával a Molnár György által kiírt népszínműpályázatot nyerte meg: „Molnár György 1860-ban 50 darab aranyat tűzött ki a legjobb népszínműre s a beküldött 22 pályamű közt az enyém nyerte el az elsőség koszorúját ily czím alatt: »*A magyar honvéd, vagy: Budavár ostoma és bevétele* 1849-ben« azonban az akkori országgyűlés eloszlata után a rendőrség nem engedte meg színművem előadását. 3 évvel ezelőtt ismét megkísérlettük a mű színrehozását, azonban, habár egy sértő szó sincs művemben a császári katonaság ellen, a belügyminisztérium egyik hivatalnok a véleményezé, hogy az országban akárhol is elő lehetne adni, csak Budán nem, hol legtöbb a császári katonaság, kik közt a honvédek hű jellemzése s diadala még is rozsvért csinálna. Így hát a budai népszínház legnagyobb kárára ismét elmaradt az előadás, s mivem hevert a sutban.” Vahot Imre Egressy Ákosnak, Pest, 1869. október 20., OSZK Kt. Levelestár, Vahot Imre Egressy Ákoshoz, 1. sz. levél.

⁴⁶ Vahot Imre Egressy Gábornak, Pest, 1856. november 14., OSZK Kt. Levelestár, Vahot Imre Egressy Gáborhoz, 4. sz. levél. (Kiemelés az eredetiben.)

mint aki nincs tisztában azzal, hogy a Nemzeti Színház folyamatosan frissülő repertoárjának ugyan egyre nagyobb százalékát adják a kortárs darabok, de gyors az avulási sebességük is. Tartósan csak azok maradhettek műsoron, amelyek jól jövedelmeztek. Kivételt a jövedelmezőségi elvárás alól a klasszikus színművek jelentettek, nyilván műsorpolitikai okokból. A nemzeti drámairodalom nagyjainak műveit akkor sem vették ki a repertoárból, ha alacsony bevételt hoztak, legfeljebb ritkították az előadási alkalmakat. Kisfaludy Károly *Csalódások* című vígjátéka például csak az első két előadás alkalmával mondhatott magáénak nagyobb érdeklődést (1837. augusztus 23-án 494 pengőforint 10 krajcár - bérletben, november 10-én 309 pengőforint 5 krajcár - bérletben), 1838. július 13. és 1844. október 17. között hat előadásból három alkalommal is száz pengőforint alatti jövedelmet hozott.⁴⁷ 1844 októbere után egy időre felfüggesztették a játszását, de 1848-tól kezdve ismét repertoárdarabbá vált, és éves vagy néhány éves szünetekkel egészen 1938. június 1-ig játszották (1938. január 28-tól Galamb Sándor átdolgozásában).⁴⁸

A napi bevételeket tartalmazó pénztárkönyvekből az látszik, hogy a kortárs darabokkal szemben akkor volt megengedőbb a színház, ha a szerző az irodalmi és kulturális élet általánosan elismert, kiemelkedő alakja volt, mint például Vörösmarty Mihály és később Jókai Mór, vagy ha egyéb darabjai nagy sikert arattak, és nyereségesek voltak. Vörösmartynak *Az áldozat* című szomorújátékát 1841. április 26. és 1843. július 25. között hatszor játszották, noha a második előadását követően egyre kevesebb bevételt hozott.⁴⁹ Jókai Mórnak az először 1853. december 10-én színpadra állított *Manlius Sinister* című történeti szomorújátékát 1894. január 4-ig műsoron tartották, pedig kezdetektől alig jövedelmezett.⁵⁰ Szigligeti Ede színművei iránt nagy volt az érdeklődés, és a darabjai képesek voltak kiemelkedő bevételt is hozni, való-

---

⁴⁷ 1838. július 13. - 75 pengőforint 10 krajcár (bérletben); 1840. május 13. - 58 pengőforint 45 krajcár (bérletben); 1841. május 28. - 104 pengőforint 10 krajcár (bérletben); 1842. november 17. - 130 pengőforint 30 krajcár (bérletben); 1843. július 6. - 70 pengőforint 46 krajcár (bérletben); 1844. október 17. - 121 pengőforint 32 krajcár (bérletben). OSZK SzT., Nemzeti Színház kötetes iratok: Pénztári napló: Színdarabok szerinti bevételi napló, 620, 621.

⁴⁸ *A Nemzeti Színház műsorlexikona...*, i. m. 2.

⁴⁹ 1841. április 25. - 613 pengőforint 35 krajcár (bérletszünetben); május 5. - 524 pengőforint 5 krajcár (bérletben); június 7. - 271 pengőforint 10 krajcár; október 5. - 172 pengőforint 50 krajcár (bérletben); december 18. - 145 pengőforint 40 krajcár (bérletben); 1843. július 25. - 194 pengőforint 30 krajcár (bérletben). OSZK SzT., Nemzeti Színház kötetes iratok: Pénztári napló: Színdarabok szerinti bevételi napló, 620, 621.

⁵⁰ 1853. december 10. - 230 pengőforint 30 krajcár (bérletben); december 12. - 123 pengőforint 8 krajcár (bérletben); 1854. augusztus 21. - 181 pengőforint 6 krajcár (bérletben); 1855. március 23. - 90 pengőforint 44 krajcár (bérletben); 1861. augusztus 28. - 171 forint 40 krajcár (bérletben); 1862. január 15. - 145 forint 10 krajcár (bérletben); 1867. december 30. - 177 forint 70 krajcár (bérletben). OSZK SzT., Nemzeti Színház kötetes iratok: Pénztári napló: Színdarabok szerinti bevételi napló, 623- 625.

színűleg ennek köszönhető, hogy szomorújátékait is többször játszották, mint amit a bevétel indokolt volna.⁵¹

Vahot Imre nyilvánvalóan nem ezekben a kategóriákba tartozott. A Nemzeti Színház pénztárkönyvei szerint esetében az igazgatóság azt a gyakorlatot követte, hogy az alacsony bevételt hozó darabokat leveszik a műsorról.

Műcím	A bemutató jövedelme	A második előadás jövedelme	A harmadik előadás jövedelme
<i>Költő és király</i>	307 pengőforint 32 krajcár (bérletszünetben)	83 pengőforint 8 krajcár (bérletben)	-
<i>Kézműves</i>	353 pengőforint 16 krajcár (bérletszünetben) Kovácsné Csávássy-Fekete Mária jutalomjátékaként	203 pengőforint 28 krajcár (bérletben)	-
<i>Vén csapodár, vagy: Házasság gőz által</i>	257 pengőforint 50 krajcár (bérletszünetben)	293 pengőforint 2 krajcár (bérletben)	92 pengőforint 6 krajcár (bérletben)
<i>Mária királyné</i>	467 pengőforint 62 krajcár (bérletben) Bulyovszky Gyuláné Szilágyi Lilla jutalomjátékaként	127 pengőforint 2 krajcár (bérletben)	
<i>Magyarok Törökhonban</i>	351 pengőforint 6 krajcár (bérletben) Szilágyi Sándor jutalomjátékaként	-	-
<i>Az első magyar színészek Budán</i>	510 forint 40 krajcár (bérletben)	-	-

A számok⁵² nem támasztják alá azt a levelezésében többször is megfogalmazott sérelmet, miszerint darabjait azért nem játszották gyakrabban, mert az igazgatóság és a színészek így akarták megtorolni az újságíróként tett csípősebb megjegyzéseit, illetve a színikritikusok rosszindulatúak voltak vele szemben. A táblázat utolsó két tétele viszont elgondolkodtató, a bevétel maga nem indokolta azt, hogy a darabokat ne játsszák újra. A *Magyarok Törökhonban* esetében feltételezhető, hogy a viszonylag magas napi

⁵¹ A *Zách unokái* című szomorújátéka például hat előadást is megérhetett, pedig nemigen jövedelmezett kedvezőbben, mint Vahotnak azok a darabjai, amelyek csak egy-két előadás erejéig voltak műsoron. 1846. november 23. - 437 pengőforint 44 krajcár (bérletszünetben); november 25. - 146 pengőforint 40 krajcár (bérletben); november 28. - 114 pengőforint 32 krajcár (bérletben); 1847. március 5. - 88 pengőforint 16 krajcár (bérletben); szeptember 24. - 124 pengőforint 11 krajcár (bérletben); 1850. szeptember 13. - 89 pengőforint 9 krajcár (bérletben). OSZK SzT., Nemzeti Színház kötetes iratok: Pénztári napló: Színdarabok szerinti bevételi napló, 621.

⁵² A pénztárkönyvben feltüntetett napi bevétel mindig az aznapi jegyeladásokból befolyt összeg, tehát a bérletek jövedelme nem számít bele, azokat külön vezették.

bevétele a népszerű színész, Szilágyi Sándor jutalomjátékának volt köszönhető. A színlapokon mindig kiemelt nagy betűkkel, előre hirdették, hogy az adott darab valakinek a javára „adatik”. Az első magyar színészek Budánt pedig elképzelték, hogy azért nem ismételték, mert erősen allegorikus alkalmi darab volt, és ezt a színjátéktípust nagyon ritkán játszották sorozatosan.

Vahot a drámái előadása után kapott részesedéséből tudhatta, hogy az egyes estéknek mekkora volt a jövedelme, így azt is, hogy az ő művei nem hoztak sok pénzt. Ennek ellenére folyamatosan sérelmezte a színház bánásmódját, és leveleiben előnyöket és engedményeket igyekezett kicsikarni a műsorrendért felelős testület tagjaitól. Az idők során többféle ügyben is a nyakukra járt annak érdekében, hogy a kezében lévő (ön-maga által túlértékelt) kultúrtőkét a lehető legjövödelmezőbben hasznosíthassa. Ha egy színművét elfogadták bemutatásra, akkor megpróbált beleszólni a színpadra állítás szinte minden részletébe, így a szereposztásba, abba, hogy milyen napokon kerüljön színre a darab, illetve egyes esetekben a rendezés technikai részleteibe is. Javaslatait nem kérésként adta elő, hangneme inkább követelődző: „egy regényes színművem van készen ily cím alatt: »Bujdosó magyarok Törökországban« a 17-ik század végéről. [...] Roppant közönséget várhatnál utána, de azt kikötöm magamnak, hogy a második előadás vasárnap menjen végbe”.⁵³ A darabok színpadra állítása során a rendezők mindig is szabadon bántak a művek szövegével, Vahot mégis úgy tesz, mintha erre ő adna engedélyt: „Mária királyné című drámám a bíráló választmány által előadás végett elfogadtatván, azt hiszem, ha a mű rendezését a te ismert jó tapintatodra fogják bízni, – a kedvező siker el nem maradhat. Minél fogva ezennel teljesen felhatalmazlak a darabot, hol szükség van reá, czélszerűen rövidíteni, – netalán egyes kifejezéseiben is legjobb belátásod szerint módosítani.”⁵⁴

Egressy Gábort rendezői és színészi mivoltában egyaránt megkeresi többször is. Személyes kapcsolatukról már 1843-ból is van adat. Vahot kevés sikeres darabjának egyikét, az Országgyűlési szállást Egressynek köszönhetően adták elő először Pozsonyban. Közös vállalkozást is terveztek ugyanebben az évben. Vahot Imre és a két Egressy fivér, Gábor és Béni Pozsonyban cigányzenészekkel szerződtek egy olyan nyugat-európai előadókörútra, amelyben magyar versek és cigányzene játszottak volna a főszerepet.⁵⁵ A terv nem valósult meg, de Vahot az Országgyűlési szállás esetén felbuzdulva újra és újra megpróbálta elnyerni Egressy segítségét. A színésznek egy 1853-ban írott leveléből úgy tűnik, ez nem mindig sikerült: „Vahottal tudod hogy nem a legjobb lábon állunk, az az haragszik rám, hogy már vagy két darabját nem

⁵³ Vahot Imre Egressy Gábornak, Pest, 1856. november 14., OSZK Kt. Levelestár, Vahot Imre Egressy Gáborhoz, 4. sz. levél. (Kiemelés tőlem. Sz. L.)

⁵⁴ Vahot Imre Egressy Gábornak, Pest, 1856. április 2., OSZK Kt. Levelestár, Vahot Imre Egressy Gáborhoz, 2. sz. levél.

⁵⁵ Ezzel kapcsolatban lásd: Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Pozsony, 1843. szeptember 21. = „Irrjátok a mi tollatokra jön”: Egressy Gábor családi levelezése (1841–1865), kiad. SZALISZNYÓ Lilla, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017 (Csokonai Könyvtár: Források, 19), I, 35–36.; II, 618–619.

fogadtam el”.⁵⁶ Nem tudjuk, hogy Egressy pontosan melyik Vahot-darabokról ír, de egy későbbi példa azt mutatja, hogy a visszautasítás nem egyszeri eset volt:

Miután Zács nemzetiség című drámámat az új kidolgozás szerint egy év lefolyása alatt sem akartad színre hozni, ha csakugyan nincs kedved a leghálásabb szerepek egyikéhez (Zács Bódog), – szíveskedjél a kéziratot emberem által visszaküldeni, hogy Molnárnak [Molnár Györgynek, a Budai Népszínház igazgatójának] adhassam át. Ha az olaszok elleni kifakadásokat kihagyjuk belőle, egészen korszerű lesz. Hejh Gábor, rosziúl, méltatlanul bántok ti velem s adja isten hogy meg ne bánjátok valamikor azt, a mit már sok idő óta cselekesztek velem.⁵⁷

A vitás helyzetek ellenére Vahot történelmi tárgyú darabjainak előadásához igényt tartott a színész segítségére, és hiúságának hízelegve főszerepeket ajánlott neki: „*Kelemen László szerepe*, melyet neked szántam, és Moór Anna szerepe a legfényesebb bravur-szerepek”.⁵⁸ A *Mária királyné* című történelmi drámában a nápolyi király, Durazzói Károly szerepe a csalétek, mondván: „mindennapi tehetség nem bírja meg”.⁵⁹

A *Mária királyné* esetében Egressy volt a rendező is. Vahot megpróbálta irányítani: a szereposztásra nemcsak javaslatot tett, hanem elvárta, hogy a rendező tájékoztassa, ha azt nem minden pontján fogadja el: „A szerepkiosztási ajánlatomat ide mellékelve küldöm, s ha egészen vagy részben nem helyeslenéd, szíveskedjél megtenni reá észrevételeidet”.⁶⁰ A Nemzeti Színház törvénykönyve szerint a végleges szereposztás az igazgató döntésén múlt, a rendező neki, és nem a szerzőnek tartozott felelősséggel.⁶¹ A dramaturgiai változtatások, rövidítések elvégzése szintén a rendező feladata volt, de Vahot abban is részt akart venni:

A darab rövidítését a te jó tapintatodra bízom; a mi álló és vacsoráló színházi közönségünk nincs disponálva a hosszú darabok végighallgatására. – A bírálók kívánata szerint Mária szájában mind azon kifejezést, mely anyja irányában élesen sértő gyermeki tiszteletlenséget árulna el, bizton ki lehet hagyni. Károly meggyilkoltatását a historiai tény daczára is oda lehet módosítani, hogy az a lovagias, bátor ifju Forgács részéről ne orgyilkos módjára történjék, hanem nyiltan, kihívólag, habár ehhez nincs sok idő, mert Károly kísérete csakhamar védelmére kél a királynak. Mind ez gyorsan történhetik s így a censurán is könnyebben átmegy. *E dolgok módosítása egy két tollvonásba kerül, – s mikor időd lesz reá, együtt eszközölhetjük.*⁶²

⁵⁶ Egressy Gábor Szentpétery Zsuzsannának, Pest, 1853. július 25. = Uo., I, 159.

⁵⁷ Vahot Imre Egressy Gábornak, Pest, 1861. október 26., OSZK Kt. Levelestár, Vahot Imre Egressy Gáborhoz, 10. sz. levél.

⁵⁸ Vahot Imre Egressy Gábornak, Prága, 1860. szeptember 16., OSZK Kt. Levelestár, Vahot Imre Egressy Gáborhoz, 9. sz. levél. (Kiemelés az eredetiben.)

⁵⁹ Vahot Imre Egressy Gábornak, Pest, 1856. április 19., OSZK Kt. Levelestár, Vahot Imre Egressy Gáborhoz, 3. sz. levél.

⁶⁰ Vahot Imre Egressy Gábornak, Pest, 1856. április 2., OSZK Kt. Levelestár, Vahot Imre Egressy Gáborhoz, 2. sz. levél.

⁶¹ *A Nemzeti Színház törvénykönyve 1848. ápril 1-től kezdve*, 12, 67. pont.

⁶² Vahot Imre Egressy Gábornak, Pest, 1856. április 19., OSZK Kt. Levelestár, Vahot Imre Egressy Gáborhoz, 3. sz. levél. (Kiemelés tőlem. Sz. L.)

Egy valószínűleg kihagyásra ítélt jelenetet technikai javaslattal próbált megmenteni: „A földindulás szinpadon könnyen kivihető, mindössze az asztal gyors megrázkódását kell észrevétni, mit a körülte ülő vendégek is végbevihetnek, a nélkül hogy az edények összetörnének. Egy két ember a háttérben lábával megmozdítja az asztalt, ezzel felugrálhatnak helyeikről, s meg van a földindulás tökéletes illúzióval. Ettől azon végjelenet hatására nézve igen sok függ s kár volna azt kihagyni.”⁶³

A darab rendezőpéldánya szerint Vahot kérésének megfelelően idézték elő a földrengést. A harmadik felvonás kérdéses hatodik jelenetében olasz és magyar táncosok jelennek meg nemzeti öltözetben. Először az olaszok táncolnak. Amikor a magyarok kerülnek sorra, Ör[eg] Gara azt mondja, hogy „[I]esz majd idő, midőn a' magyar tégged fog megtáncoltatni”. Az ezután bekövetkező földrengést a szerzői utasítás szerint mutatták be: „*Magyar tánczot lejtének. – Ekkor egyszerre iszonyú dörgés, rázkódás hallatszík, az asztal megrendül, az edények üvegek lehúllanak, összetörnek. – A lakomázók ijedve ugrálnak föl. / Ör[eg] Gara. Nagy isten, ez földindulás.*”⁶⁴

Szigligeti Ede volt a másik színházi ember, akit Vahot gyakran megkönyékezett kéréseivel. Szigligeti 1841-től 1859-ig a színház titkára, 1870-től igazgatója, 1873-tól pedig a drámai és adminisztratív igazgatója volt. Pozíciói révén többféle beleszólási és döntési joggal is rendelkezett a műsor-összeállítást illetően. Vahot őt elsősorban arra próbálta rávenni, hogy darabjait kedvező időpontban tűzzék műsorra, illetve, hogy egyáltalán műsorra tűzzék. Jó példa lehet erre éppen a *Mária királyné* előadásainak a története. Vahot 1857. június 17-én az igazgatóhoz, Ráday Gedeonhoz címezte első levelét a tárgyban:

„Miután „Mária királyné” című történeti drámám már majdnem két hónapja hogy folyvást repertoáron van, de Bulyovszkyné asszony betegsége miatt még eddig színre hozni nem lehetett; most midőn már a dráma közönsége annyira megcsökkent, mind az intézet, mind saját érdekem ellen volna annak előadása. S minthogy a halogatásnak nem én vagyok az oka, azon méltányosságot kérem Méltóságodtól: sziveskedjék művem előadását őszre elhalasztani, annyival is inkább, mert némely színész urak, daczára a színházi törvényeknek, előre is rossz hírért terjesztik művemnek, mi egyébiránt legnagyobb biztossággal szolgál rám nézve a tekintetben, hogy a mű tetszeni fog.”⁶⁵

A művet 1856. június 30-án mutatta be a Nemzeti Színház. A következő forduló az 1856 őszi Szigligeti Edéhez írt levél, amelyben Vahot emlékezteti a titkárt, hogy Ráday megígérte neki, hogy a *Mária királyné* újra előadják a nyári szeszonzónvégi bemutatónál anyagilag kedvezőbbnek ígérkező őszi időpontban:

„Midőn mult június hó végén Bulyovszkyné javára a *Mária királyné* című drámámat átengedvén, megkértem az Igazgató Gróf urat: sziveskednék a darab másodszeri előadását most őszre elhalasztani. És a gróf úr [...] meg is ígérte ezt, annyival inkább mert igazságosnak

⁶³ Uo.

⁶⁴ VAHOT Imre, *Mária királyné*, OSZK SzT., N. Sz. M 109, 94–95. (rendezőpéldány)

⁶⁵ Vahot Imre Ráday Gedeonnak, Pest, 1856. június 17., OSZK Kt. Levelestár, Vahot Imre [Ráday Gedeonhoz], 1. sz. levél.

találá azt, hogy az író elvitázhatlan tetszéssel fogadott művének legalább második előadásból kapjon némi jutalmat.

A levél október 10-i keltezésű, és Vahot nem egyszerűen nyugtalankodik amiatt, hogy még mindig nem került másodszer színpadra a darab, hanem a színház műsorösszeállítását személye és műve elleni összeesküvésnek értelmezi:

Mint hallom a rendezőség augusztus hóban is szóba hozá darabom adatását; azonban mint-hogy akkor már a hasontárgyú, de egészen más kidolgozású és irányú *Nagy Lajos kora* is szőnyegre került, jónak láttátok művetem elmellőzni azon reményben, hogy majd Hegedűs remeknek kikialtott műve végképen háttérbe szorítandja az enyémet, mely iránt a nagy közönség ellenében, tudja isten miért oly kevés sympathia mutatkozott mind az igazgatóság, rendezőség, mind a bírálók részéről.

A levél második részében ellentámadással fenyegetőzik:

Én nem vagyok követelő ember, én csak méltányosságot kívánok, s ennyit én, ki a legujabb nehéz időkben minden magyar író közt legméltányosabb, legkiméletesebb voltam a nemz. színház iránt, talán csak megérdemlek, s ha engem nem becsül, nem oltalmaz az, kit én becsülök s méltatlan megtámadások ellen mindenkor férfiasan védeni kész vagyok, akkor a kölcsönös méltánylatnak többé nincs helye, s nem csoda, ha a rosztat rosztal kénytelenítetünk visszafizetni. Ha most nincs is, de nem sokára ismét lesz organum, még pedig hatalmas közlöny kezemben hol a hatástalanná tenni erőködött dramaírótd majd a leghatasosabb journalista fogja felváltani. Ezt nem fenyegetésképen mondom, hanem csak azért hozom fel, nehogy jogaim védelmének elhanyagolásával vádoltassam.⁶⁶

A *Mária királynét* végül még egyszer, december 13-án műsorra tűzték, de utána Vahot már hiába próbálta elérni újabb előadását.

Amikor Szigligeti 1873-ban a Nemzeti Színház igazgatója lett, Vahot újult erővel rohamozta kéréseivel, amelyek ekkor már két jól körülhatárolható problémájára koncentrálnak: darabjai színpadra állítása enyhítene nehéz anyagi körülményein, illetve szeretné, ha neve az utókor számára színműíróként is fennmaradna.

Az 1860-as, 1870-es években tudomásunk szerint Vahotnak nem volt rendszeresnek tekinthető jövedelme, csak a könyvei és színdarabjai után kapott összegekre számíthatott.⁶⁷ Utolsó sajtópiaci vállalkozása a *Napkelet* című hetilap kiadása volt 1857 és 1862 között.⁶⁸ A lap megjelentetésével párhuzamosan útikönyvek, illetve történelmi tárgyú kiadványok írásával, szerkesztésével kezdett foglalkozni. Utolsó ilyen jellegű munkája a *Gróf Batthyány Lajos, az első magyar miniszterelnök élet- és jellemrajza* című, 1873-ban megjelent könyv volt.

⁶⁶ Vahot Imre Szigligeti Edének, Pest, 1856. október 10., OSZK Kt. Levelestár, Vahot Imre Szigligeti Edéhez, 1. sz. levél.

⁶⁷ Demmel József kutatásai szerint Vahot kapott valamennyi pénzt az írói segélyegylettől is. Egzisztenciális válságáról részletesebben: DEMMEL, *Az irodalom (szociális) hálója... i. m.*, 259-264.

⁶⁸ A lap 1857. január 8. és 1860. december 23., illetve 1862. január 1. és szeptember 28. között jelent meg. Vö. *A magyar sajtó története II/1. 1848-1867*, szerk. KOSÁRY Domokos, NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai, 1985, 438-439.

Időleges segítséget jelentett neki egy, a miniszterelnökség titkos alapjából kapott évi 600 forintos segély, amelyet ő maga Szigligeti Edének írott levelében nyugdíjként emlegetett.⁶⁹ A titkos alapot az országgyűlés 1870-ben bizalmas célokra szavazta meg. A miniszterelnök által szabadon felhasználható rendelkezési összeg az első évben 120 000, 1871-től pedig évi 200 000 forint volt. A miniszterelnöki hivatalban készítették kimutatást a pénzmozgásokról, de ezekről tételesen sem az országgyűlés, sem a számvevőszék felé nem tartoztak elszámolással. Cieger András nemrégiben megtalálta azt a kéziratos dokumentumot, amely Lónyai Menyhért miniszterelnökségének titkos kiadásait és benne a Vahot Imre részére utalt segélypénz összegét tartalmazza. A kifizetési lista különböző kiadástípusokról ad számot: sajtótermékek támogatása, illetve befolyásolása, horvát és szerb ügyek, országgyűlési választások (Deák-párti képviselőjelöltek kampányára), 1848-as honvédtisztek és özvegyeik segélyezése, működési kiadások (utazások, postaköltség, személyi pótlékok), egyéb kisebb, vegyes kiadások. Vahot Imre „a rendelkezési alap sajtócélokra szánt keretéből” kapott 50 forintos havi bontásban évi 600 forintot.⁷⁰ Az 1874. január 28-án Szilágyi József miniszterelnöknek írott levele szerint két éven át részesült ebben az összegben (vagyis eszerint segélyezése még Andrássy Gyula miniszterelnöksége idején kezdődött), és a pénzt 1873 áprilisában vonták meg tőle. Vahot ebben a levelében a nemzeti kultúra terjesztésében játszott szerepére és egy jövőbeli tervére hivatkozva (írni szeretne egy életrajzot Deák Ferencről) kérte a kormányfőtől, hogy újra folyósítsa számára a pénzt:

az országgyűlés által ismét megszavazott 200.000 forintos rendelkezési alapról általam két évig élvezett s tavaly ápril végén hihetőleg takarékosági szempontból beszüntetett 600 forintos évi segélyezésemet ismét folyóvá tenni, s az elmaradt segélyezési összeget vagy legalább felét kiadni kegyeskedjek számomra, ki mint veterán magyar író elnyomatással fenyegetett nemzetiségünk megóvása fenntartásáért a legnehezebb időkben is bátran küzdöttem s nyelvünk, irodalmunk és hazai műveltségünk érdekében mindenemet feláldozván e segélyezés most rám s jobb sorsra érdemes családomra nézve valódi életkérdésnek tekinthető.⁷¹

Levelére Berczik Árpád, a miniszterelnökség sajtóosztályának vezetője válaszolt, aki bár együttérzését fejezte ki, kérésére nemleges választ adott.⁷² Vahot 1874 júliusában a Szilágyit váltó Bittó Istvánnak is küldött a tárgyban levelet (ebben Deákról már nem írt, csak magát dicsérte, és Gyula fiát ajánlotta államhivatali állásra), erre azonban választ feltehetően már nem kapott.⁷³

⁶⁹ Vahot Imre Szigligeti Edének, Budapest, 1873. október 25., OSZK Kt. Levelestár, Vahot Imre Szigligeti Edéhez, 4. sz. levél.

⁷⁰ CIEGER András, *A kormányzati politika rejtett működése: A miniszterelnök bizalmas kiadásai 1872-ben*, Történelmi Szemle, 60(2018), 4. sz., 575-594.

⁷¹ Vahot Imre a miniszterelnökhöz, Budapest, 1874. január 28., Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K 467. 3. csomó. Köszönöm Cieger Andrásnak, hogy Vahot vonatkozó leveleire felhívta a figyelmemet, és átiratukat önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta.

⁷² Berczik Árpád Vahot Imrének, Budapest, 1874. február 13., Uo.

⁷³ Vahot Imre a miniszterelnökhöz, Budapest, 1874. július 29., Uo.

Vahot 1873-ban a segélypénz megvonása után kezdte ostromolni leveleivel Szigligetit. A még műsoron lévő darabja, a *Farsangi iskola* kapcsán azt szeretne volna elérni, hogy a színlap jelezze, több évtizedes drámaírói múltja van, a Nemzeti Színház már 30 évvel korábban is játszott tőle darabot:

Fogadd hálás köszönetemet azért, hogy a Farsangi iskolát a budai várszínházban [a Budai Színkörben] még a farsang kezdetén adadtad s a farsangi idény folytán a nemzeti színpadon is színre kerül. Igen leköteleznél, ha ez alkalommal mellőzve minden jubileumi cerimóniát, egyszerűen ezt nyomtatnád a színlapra:

„Most van 30-ik évfordulója annak, hogy a vígjátékot a nemzeti színpadon legelőször előadták.”

vagy ilyformán:

Farsangi iskola,

☞ a nemzeti színházban 30 évvel ezelőtt legelőször színre hozott eredeti vígjáték dalokkal.

-- --⁷⁴

Régi darabjai közül többnek az újbóli előadására kéri Szigligetit. A címek láthatóan színjátéktípusainak sokoldalúságát lennének hivatva reprezentálni:

Fogadd szíves köszönetemet azért, hogy a Huszárcsinynek előadását mind a két színpadon épen akkor eszközöléd, midőn az írói jutalék élvezetére szükségünk volt, s irányomban mint veterán pályatársad iránt tanúsított méltányos igazgatói eljárásoddal még inkább leköteleznél, ha legközelebb a *Farsangi iskola* előadását a farsangi idény elejére, vízkereszt napjára vagy a farsang első vasárnapjára szíveskednél kitűzni, bőjtben pedig vagy a *Bányarém*, vagy az *Első magyar színészek Budán* című s később *Mária királyné* című színműveimet lehetne sikerrel s új szereposztással színre hozni.⁷⁵

Hírneve megszilárdítása utáni vágyát fokozhatta, hogy Jókai Mór *Az én kortársaimban* elismerőleg nyilatkozott színműírói működéséről. Hasonló hatással lehetett rá az is, hogy 1873-ban a Nemzeti Színház nagy ünnepséggel köszöntötte Szigligeti Ede századik darabjának bemutatóját.⁷⁶ Vahot kettejük körülbelül egy időben induló színműírói

⁷⁴ Vahot Imre Szigligeti Edének, Budapest, 1874. január 8., OSZK Kt. Levelestár, Vahot Imre Szigligeti Edéhez, 7. sz. levél. (Kiemelés az eredetiben.)

⁷⁵ Vahot Imre Szigligeti Edének, Budapest, 1873. december 28., OSZK Kt. Levelestár, Vahot Imre Szigligeti Edéhez, 6. sz. levél.

⁷⁶ A Nemzeti Színházban 1872. december 27-én mutatták be Szigligeti Ede századik darabját (*Struensee*). OSZK SzT., Nemzeti Színház Színlapgyűjtemény, 1871–1872, 615. sz. Az eseményről a sajtó is beszámolt: „Szigligeti irodalmi pályája 1834 óta minden irányban gazdag táplálék színházainknak, sőt eredeti darabok állandó előadása, az ő művei mellőzése mellett, mai napig is teljes képtelenség. Nem csoda tehát, hogy minden alkalommal nyilatkozik Szigligeti iránt a tisztelet és hálás elismerés, mely őt megilleti. Csak pár évvel ez előtt a »Szökött katona« századik előadásakor is ünnepélyt rendezett a nemzeti színház az ő tiszteletére; most pedig, midőn századik eredeti darabja, »Struensee« dráma, került színre, főként a nemzeti színház tagjainak kezdeménye folytán, még általánosabban ünnepélyes előadást rendeztek. Pályatársai arany tollat és tintatartót készítették – s azt Neilreich ékszerész oly fényesen, izletesen állította ki, hogy az is teljesen méltó volt az ünnephez. Az eszme maga Szigligeti írói működését jelképezi: a toll, melylyel fényes irodalmi nevét megszerző s a tintatartó az eszme jelképét alkotják. Ez utóbbi talapzata iratköteget ábrázol, összevert papirosok, melyen e felirat áll: »Szigligeti 101. műve«, mintegy irodalmi

pályáján elgondolkodva Szigligeti segítségével látja az utolsó esélyt arra, hogy saját drámaírói működése ne merüljön feledésbe:

Az élő magyar drámaírók közt legrégebb pályatársam!

Midőn 100-ik színművedet adták, én mint legrégebb pályatársad, ha nem is nyíltan, de csendes visszavonultságomban őszinte örömmel kísértem e ritkán előforduló, talán a régi világ legtermékenyebb drámaköltője, Aristophanesz kora óta elő sem fordult ünnepélyt, annyival is inkább, mert az írói pályán mi egymásnak mit sem irigyelhetünk.

Habár a mostoha körülmények, színházi és irodalmi viszonyoknál fogva összesen 20, kisebb nagyobb színműnél többet írni nem volt kedvem, de én sikerökkel meg vagyok elégedve, s más részről mint Jókay barátunk „*az én kortársaim*” című emlékiratában kifejezé „*Vahot Imre sokoldalú tehetségével magára állt köztünk*” [...]

Mivel most a te kezeidben öszpontosúl a nemzeti színház drámaigyevezetése és szakértelmed s ügyszereteted biztosítékot nyújt arra nézve, hogy e téren is gyökeres reformok kivitelével fogod nevedet megörökíteni, még inkább meg dícsőíteni; - én most utósor teljes bizalommal fordulok hozzád és mint régi jó barátod, legrégebb pályatársad fölkérek: hogy hatáskörödnél fogva emelj ki engem valahára mellőzött, lealázott helyzetemből, nem pályatévesztett, hanem *pályavesztett* állásomból, támaszd fel műveim legjavát halottaiból, a feledés homályából, ne engedd rajtam száradni a csuffátevés azon bélyegét, miszerint életrevalóbb színműveim közül a Farsangi iskolán kívül évenként egyszer semmi mást ne adjanak.⁷⁷

A kérést ezúttal nem fenyegetéssel nyomatékosítja, hanem ígérettel: egy másik levélrészlet szerint készülő emlékiratában dicsérőleg ír majd Szigligetiről:

ha végre a Bányarémet vagy a Mária királynét a Lendvaypárral [ifj. Lendvay Mártonnal és Fánscy Ilkával] adni lehetne bőjtben, - drámaírói jóhírem-nevem tökéletesen rehabilitálva volna s én már 300 ívre terjedő igen érdekes emlékirataimban nem feledném nyílt hálás köszönettel fölemlíteni, hogy ez igazságszolgáltatást a legelső, legtermékenyebb magyar drámaíró szíves collegialis és baráti részvételének köszönhetem.⁷⁸

Szigligeti nem utasította el kategorikusan Vahot minden kérését, így a repertoáron tartott *Farsangi iskolát* időnként színpadra állította. De sem az 1863 óta nem játszott *Bányarémet*, sem az utoljára 1856-ban adott *Mária királynét* nem mutatta be újra. Vahot emlékiratában a Nemzeti Színház kapcsán Szigligeti neve összesen egyszer bukkan fel, s a rávonatkozó mondat csak az író társ halála után, valamikor 1878. január 19-ét követően került bele a visszaemlékezésbe: „[m]ig Szigligeti élt többször előadatta darabjaimat”⁷⁹

---

munkásságának folytatását jelképezve. A kötegre 3 fényes kötésű könyv van helyezve, gazdagon aranyozott háttal, széllal és egy szalaggal összekötve, melynek csokra levehető, s midőn rajta van, a tintatartó száját takarja.” Vasárnapi Ujság, 20(1873), 1. sz., 7.

⁷⁷ Vahot Imre Szigligeti Edének, Budapest, 1873. október 25., OSZK Kt. Levelestár, Vahot Imre Szigligeti Edéhez, 4. sz. levél. (Kiemelés az eredetiben.)

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ VAHOT Imre *Emlékiratai...*, i. m., II, 147.

Összegzés

Vahot Imrének a színműírói pályájával kapcsolatos megnyilvánulásai Vértesy Jenőből komoly ellenszenvet váltottak ki:

Vahot Imre sokat írt és különböző nemben dolgozott. Azoknak egyike volt, kiket emészt a dicsvágy és kápráztat a siker. Kistehetségű és korlátolt ember lévén, sokszor nevetségessé lett e miatt, magaimádása közel járt a Hugo Károly hóbortjához s mint ez, egyenlő szeretettel emlékezett meg minden darabjáról. [...] *Emlékiratai* csupa dicsekvés. [...] A legízléstelenebb könyvek egyike a magyar irodalomban. [...] De talán e hosszú könyvnél is jellemzőbb Egressy Gáborhoz írt azon levele, melyben röviden végigfut egész pályáján. [...] a *Zách nemzetséget* meg lehetett volna neki bocsátani, hiszen olyan fiatal korában írta [...]. Hogy Vörösmartynak tetszett volna - Vahot erősen állítja. Én nem hiszem el neki. Vahotnak is megvolt a maga sikere két darabjával, az *Országgyűlési szállással* és a *Farsangi iskolával*. [...] Vahot Imrének kevés volt az elért siker. Nagy Ignácra is rá akart duplázni s megírta a *Még egy tisztújítást* [...]. A közönségnek azonban már elég volt a korteslárma. És elég volt Vahot Imre is. *Kézművesével* ismét korszerű akart lenni [...]. Följegyezte, hogy az iparosztálynak igen tetszett, pedig azt hiszem [...] az ördögnek sem kellett. [...] Se ebbe, se többi bukásába nem tudott belenyugodni. Intrikát szimatolt mindenben, mely ellene áskálódik.⁸⁰

A „intrikát szimatoló” és erőszakos magatartás egy tágabb léptékben, Vahot szakmai pályafutásának kontextusában szemlélve valamivel érthetőbbé válik. Az 1840-es évek második felétől Vahot Imre a *Pesti Divatlap* szerkesztőjeként az irodalmi és kulturális életben komoly befolyásra tett szert, például kedve szerint irányította a fiatal írókat, véleményvezérként viselkedett, és nyilvánosságra hozott neki nem tetsző színházi belügyeket is (különösen a saját honoráriumát illetően⁸¹). A vele munkatársi viszonyba kerülő kortársak ugyanolyan követelődző, tolakodó alakként jelenítik meg, mint amilyenek az idézett levelek is mutatják. Arany János és Petőfi Sándor például többször is kifakad az Arany által csak „Vahottéria”-nak nevezett magatartás ellen.⁸² Úgy tűnik, Vahot az idő előrehaladtával akkor sem tudott kilépni a sikeres, hatalommal bíró kulturális üzletember szerepéből, amikor már elvesztette egykori befolyását. De színműírói pályája kapcsán talán életútjának alakulástörténetével is indokolható egyre erősödő rámenőssége. Az irodalmi piacról való fokozatos kiszorulása komoly egzisztenciális válságba sodorta, hiszen megélhetését fiatal kora óta irodalmi és kulturális vállalkozásainak köszönhette. Az 1860-as évektől kezdve már semmivel sem tudott vezető szerephez jutni, ezért egyre inkább színműíróként igyekezett megkapaszkodni. Önmagáról alkotott képe és a darabjaival kapcsolatos értékítélete valóban

⁸⁰ VÉRTESY, *i. m.*, 236–240.

⁸¹ Lásd például azt a *Pesti Divatlap*ban megjelent cikket, amelyben azon mérgelődik, hogy Bartay Endre mekkora jutalékot fizet az egyes szerzőknek, s neki a *Még egy tisztújítás* ősbemutatójának jövedelméből egy fillért sem adott. *Pesti Divatlap*, (1845), 17. sz., 272–275.

⁸² Petőfi Sándor Arany Jánosnak, Pest, 1847. március 31. - Arany János Petőfi Sándornak, Szalonta, 1847. május 27. = ARANY JÁNOS *Levelezése (1828–1851)*, kiad. SÁFRÁN Györgyi, Bp., Akadémiai, 1975 (Arany János Összes Művei, 15), 73–74, 91.

erősen túlzó, ugyanakkor arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a Nemzeti Színház nagyfokú darabigényével összefüggésben a kor drámatermése jóval sokszínűbb és rétegzettebb volt, mint ahogyan azt az utókor számára a kanonikus művek mutatják. Vahot színművei a színház egykorú repertoárjához mérten valószínűleg nem voltak sokkal rosszabbak az átlagnál, a színház ennek megfelelően is bánt velük, miközben ő kivételes bánásmódot szeretett volna elérni.

De viselkedésének megítélésekor legalább ennyire fontos azt is figyelembe vennünk, hogy stratégiái és manipulációi nem minősíthetők egyedi esetnek a századközép irodalmi-színházi életében. Jókai Mórnak a színházhoz való viszonya is mutat hasonló vonásokat,⁸³ és Egressy Gábor családi levelezésében is találunk további példákat arra, hogy egy-egy színműíró a színésszel való közelebbi ismeretségét kihasználva próbálta művét színpadra állíttatni vagy nagyobb közönségszámot ígérő napokon előadatni.⁸⁴ A szerzőknek ez a fajta nyomása valószínűleg az egyik oka lehetett annak, hogy idővel a Nemzeti Színház vezetősége szükségesnek látta, hogy szabályozza, mibe szólhatnak bele, és mibe nem. A színház szervezetét irányító vezetők feladat- és hatáskörét leíró, 1875-től hatályos szabályrendelet döntési jogokat ugyan sehol nem ad a szerzőknek, de lehetőséget teremt arra, hogy a területért felelős színházi szakemberekkel együttműködve javaslatot tegyenek a szereposztásra, illetve részt vegyenek a már leadott dráma szövegének végleges színpadi változattá alakításában:

A drámai műsorozatot és szereposztást, ezen szabályrendelet értelmében, az illetők meghallgatása mellett ő [drámai szakigazgató] határozza meg. Az új eredeti művek szereposztására nézve azonban a szerzők véleménye is lehetőleg figyelembe fog vétetni, s az ekkép megállapított szereposztásban ok nélkül változtatás nem tétetik; de velük ezen változtatás is közöltetni fog.⁸⁵

[A dramaturg] az eredeti íróknak, kiknek nincs elég színpadi tapasztalatuk, műveik célszerű átdolgozásában tanácscsal szolgál. [...] A darabokat színre alkalmazza s nem csak az új, de az újonnan színre hozandó régiebb darabok nyelvezetét is kijavítja s a szavakat igényeihez idomítja, az eredeti daraboknál a szerző beleegyezésével.⁸⁶

Vahot Imre leveleinek vizsgálata az irodalmi és színházi élet szoros kapcsolatát új, eddig nem tárgyalt nézőpontból közelíti meg. A Nemzeti Színház saját hagyatéka, vala-

⁸³ Jókai Mór kapcsán már folyamatban van ilyen jellegű kutatásom. SZALISZNYÓ Lilla, *Nőm védelmében: Jókai Mór Laborfalvi Róza színházi ügyeivel kapcsolatos levelei* (kézirat).

⁸⁴ Hegedűs Lajos arra kérte a színészt, hogy segítsen kedvezőbb időpontban előadatni *Bíbor és gyász* című drámáját. Erről a feleség, Szentpétery Zsuzsanna értesítette Egressyt: „Gozon [Antal] a vagy Csepregi [Lajos] a hólnapi gyors szekéren küldi a Bibor és gyász darabot az ottani színház számára te csak abból tanud Hegedűs szeretné hogy még januarius 4^{én} vagy 5^{én} ha lehetne először mit hogy a második elő adást szeretné hogy még a bálók meg nem kezdődnek addig lehetne adni és így neki egy kis haszna lenne benne”. Szentpétery Zsuzsanna Egressy Gábornak, Pest, 1855. november 28. = „*Irjátok a mi tollatokra jön*”..., i. m., I, 307. A darabot a szerző kérésének megfelelően 1856. január 5-én tűzték először műsorra. Uo., II, 772.

⁸⁵ *Szabályrendelet a Nemzeti Színház igazgatása tárgyában*, Bp., Rudnyánszky A., 1875, 8, 4. cikk.

⁸⁶ Uo., 21, 3. és 6. cikk.

mint az írói és színészi levelezések lehetnek azok a forrásgyűjtések, amelyek a nyilvánosság előtt megjelenő színházelméleti és műsorpolitikai vitákon, illetve a színikritika műfaján túl a kapcsolatrendszer háttérben zajló mindennapjaira, színház és szerző viszonyára rálátást engednek, és e tárgyban a további kutatásokat megalapozhatják.

DEÁK ÁGNES

Pártfogói barátság védszárnyai

(Vachott Sándorné és Eötvös József)¹

1839. december 31-én az évbúcsúztatóra néhány jóbarát gyűlt össze Kuthy Lajos szállásán. Éjfél előtt néhány perccel a Privorszky kávéházba mentek, ott együtt töltötték az újév első perceit, majd írásba foglalt fogadalmat tettek, hogy tíz év múlva, 1850. január elsején találkoznak ugyanabban a kávéházban, ugyanannál az asztalnál. A fogadalomban a következők álltak:

...személyesen betegség vagy más egyéb le nem győzhető ok, például külföldön utazás, fogság stb. miatt meg nem jelenhetvén, a kört levéllel tudósítani; netalán történhet halál esetében pedig a jegyzőkönyvet valamelyik társ által, pecsét alatt az egyesülethez utasítani fogjuk, mely azt együttlétekor felolvassván, tudni fogja, mivel tartozik a kidölt társ emlékezetének. Szigorú életállapot esetében baráti készség gondoskodandik. Az összejövetel ünnepélyessége hozandja magával az ülés rendét s sorát megtartani; a netalán kihaló helyén a szék üresen hagyatván. S mindezt becsületszó- és aláírással szentül fogadjuk.²

1850 elején azonban a jóbarátok, Egressy Gábor, Erdélyi János, Kajdacsy István, Kazinczy Gábor, Kuthy Lajos, Reök István, Szigligeti Ede és Vachott Sándor aligha voltak olyan helyzetben, hogy felmerülhessen bennük a fogadalomban foglaltak megtartása. Az 1848–49-es nagy földindulás, majd 1849 késő nyarától a császári hatalom megtorló erejétől való félelem messze sodorta őket egymástól, térben és más tekintetben egyaránt. Vachott Sándor például Pomázon tartózkodott barátja, Arday Károly házában, és várta, hogy a bosszúállás indulata szelídüljön. A Vachott alakjára visszaemlékező kortársak mind kiemelik szelíd és szeretni való természetét, irodalmár társai közötti népszerűségét, ahogy Arany János lapja, a *Szépirodalmi Figyelő*

¹ Zalár József Heves megyei alispán levele, Eger, 1894. október 5. (feltehetőleg Eötvös Loránd vallás- és közoktatásügyi miniszternek): „...a három gyermekével magára maradt özvegy [Vachott Sándorné] csak Deák Ferenc és b. Eötvös József pártfogói barátságának védszárnyai alatt megkezdett és folytatott irodalmi munkásság útján volt képes családját fenntartani s gyermekeit fölnevelni” Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (OSZK Kt) Fond 20/22. Vachott Sándor hagyatéka; vö. „Eötvös” aláírással levél Vachottnéhoz, Budapest, 1895. január 3. OSZK Kt Fond 20/12.

² „Egressy Gábor, Erdélyi János, Kajdacsy István, Kazinczy Gábor, Kuthy Lajos, Reök István, Szigligeti Ede és Vachott Sándor megfogadják, hogy 10 év múlva találkoznak”, Pest, 1840. január 1. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár (MTA KIK Kt), Tört. 2-r. 86. sz. A magyar nyelvű levéltári idézeteket modernizált helyesírással közlöm. Vö. VÁCZY János, *Kazinczy Gáborék tízéves találkozója*, EPHK, 36(1912), 760–761.; VÖLGYESI Orsolya, *Egy siker kudarca: Kuthy Lajos pályafutása*, Bp., Argumentum, 2007, 141.

fogalmazott halálakor, „ő egyik legsympatheticusabb költői egyéniség”.³ Életútját fiatal kora óta pályatársak barátsága kísérte: még eperjesi tanulmányai idején ismerte meg Sárosi Gyulát, Pulszky Ferencet, ez utóbbin keresztül Eötvös Józsefet. 1841-ben költözött Pestre, ott Kazinczy Gábor figyelt fel először megjelent verseire, ő azután összeismertette Tóth Lőrincel, aki viszont bevezette a Csiga vendéglő írókörébe, 1842-ben a Kisfaludy Társaság tagjává választotta, 1843-ben az Akadémia levelező tagjai közé került. Testvére, Kornélia Erdélyi János felesége lett, és persze fiútestvére, Vahot Imre is a pest-budai íróársadalom közismert alakja volt; Vachott Sándor Petőfi Sándort és Garay Jánost is barátjának mondhatta. Házassága tovább szélesítette azt a fővárosi értelmiségi kört, amelybe egyre inkább integrálódott, hiszen Csapó Mária anyja Vörösmarty Mihály és Bajza József feleségének közeli rokona volt, maga is irodalmi szalont tartott fenn Pesten, Mária keresztapjának Fáy Andrászt kérte fel a család.⁴

Amikor azután 1852. december elején Vachott Sándort letartóztatta a csendőrség, az egyelőre két kisgyermekkel, anyjával és testvérével Nagyrédén magára maradt feleségnek igencsak szüksége volt a „baráti készség” gondoskodására. Pénzügyi viszonyaik Csapó Mária apjának váltóhamisítási ügye, majd eltűnése óta (1844) egyébként is meglehetősen bizonytalanok voltak, a nehézségeket 1850 után a vidéki gazdálkodás viszontagságai sem szüntették meg. A gazdálkodás mellett Vachott szerény írói honoráriumokkal próbálta anyagi helyzetüket javítani, ebben Tóth Lőrinc segítette (az *Ujabbkori Ismeretek Tára* számára írt szócikkeket), illetve Szilágyi Sándor vállalkozásaiban (*Magyar Emléklapok 1848. és 49-ből*, *Pesti Röpívek. Magyar írók füzetei*) publikált.⁵

Vachott tudta, hogy bebörtönzése önmagában további súlyos terheket ró a családra. Igyekezett ezen börtönéből, jobb híján, tanácsokkal segíteni:

Azon ne aggódjál, hogy pénzben szükséget látok. Van még elég, s ha fogytán lesz, megírom. Itt havonként 12 p[engő] forintból ki lehet jöni. Az új rend szerint 3 tál becsületes étel 20 p[engő]. kr[ajcár]. (ez nem drága.) Hogy eddig is pénz dolgában terhetekre kellett lennem, hidd el, rosszabbul esik a börtönnél. Úgysem tudom, ha még soká itt kell maradnom, hogy győzitek a háztartás bajait. Gazdaságunk, a külsőt értem, mit eddig én vittem, árvaságra jutott. Erre nézve utasításul szolgáljon: a) A férficselédek az erdőn fát ássanak, b) Kemény fagyon azon földet, mit lóhere alá szántattam, trágyázzák meg, c) szereztess vagy két szekér akárminő csak jó szalmát takarmány-vegyítékül.⁶

³ Vachott Sándor, Szépirodalmi Figyelő, 1(1861), 24. sz. április 17. 383.

⁴ TÓTH Lőrinc, *Vachott Sándor emlékezete = Vachott Sándor költeményei*, Harmadik, teljes kiadás, Közrebocsátja a Kisfaludy-Társaság, Pest, Athenaeum, 1869. III–XVII.; Dr. VÁCZY János, *Vachott Sándor élete*, Figyelő, 16. köt. (1884), 278–297; ÁGNER Lajos, *Vachott Sándor élete és költészete: Irodalomtörténeti tanulmány*, Bp., Rózsa Kálmán és neje, 1901, 10.; BALKÁNYI Enikő, *Rajzok a múltból: Vachott Sándor és Csapó Mária ismeretlen iratai és levelei*, Bp., PIM Évkönyve, 1965–1966. 143–146.

⁵ Vachott Sándor levele Erdélyi Jánoshoz, [Pomáz, 1850. március 28.] = *Erdélyi János levelezése*, 2. kötet, s. a. r. T. ERDÉLYI Ilona, Bp., Akadémiai, 1962 (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 3.), 16.; Vachott letartóztatásának körülményeiről lásd: DEÁK Ágnes, *Vachott Sándor elfogatásának körülményei és dokumentumai, 1852*, Irodalomismeret, 2016, 2. szám, 40–49.

⁶ Vachott Sándor levele Csapó Máriához, 185[3.] január 15. (sérült irat) OSZK Kt Levelestár, Vachott Sándor 7 levele Vachott Sándornéhoz, 1849–1855.

Ebben a helyzetben elsőként természetesen a szűkebb-tágabb család segítségére számíthatott a házaspár: „Azon búsulok leginkább, hogy fogyatkozást szenvedtek anyagilag. A tavali rossz termés, semmi eladni valótok; ez van mindig eszemben. Legjobban tennéd, ha azon egypár adósunkat megkeresnéd soraiddal, kik vannak. Különösen János sógort. Kösd szívére jelen gyám nélküli sorsotokat, és kérd, hogy legalább részletenként fizesse le tartozását. Mondd neki, hogy most három felé kell élnünk.”⁷ Nem tudjuk, milyen eredménnyel járt ekkor ez az akció, de a későbbiek inkább azt sejtetik, hogy Erdélyi János nem tudott vagy nem akart hathatós anyagi segítséget nyújtani,⁸ Csapó Mária vele együtt élő rokonai pedig maguk is az ő támogatására szorultak.

A családi védőernyő hiányát 1853 tavaszától kezdve – ahogy egy még nem említett irodalmár jóbarát, Zalár József fogalmazott egy későbbi hivatalos beadványában – a „pártfogói barátság védszárnyai” voltak hivatottak pótolni. Férje letartóztatása után Csapó Mária is Pestre sietett, ahol Bajza Józseféknél lakott, és távoli rokona, Heinrich Nep. János kapitány mellett Vahot Imrével, Székács József evangélikus lelkésszel, Fáy Andrással, levélváltás útján Erdélyi Jánossal tanácskozott. Vörösmarty volt az, aki felesége útján levélben azt tanácsolta, hogy Eötvös József báróhoz forduljon, akinek anyja Bajzáékkal egy házban lakott. Eötvös így felkereste Csapó Máriaát Bajzáéknál, és azonnal magára vállalta, hogy igyekszik közbenjárni. Vachott szabadon bocsátását azonban nem Eötvös közbelépése, hanem Vachott 1853. február végétől észlelt ideg-összeroppanása érte el. Március 3-án utasította Albrecht főherceg magyarországi polgári és katonai kormányzó a pesti hadbírószéket, hogy Vachottot felesége kérelmére Lang Mihály evangélikus lelkész, Müller Gyula könyvkereskedő és Vahot Imre jótállása mellett helyezték szabadlábba otthoni orvosi kezelés céljából (a jótállók szavalták, hogy gyógyulása után újra a haditörvényszék rendelkezésére áll). Tartózkodási helyeként Vahot Imre házáat jelölik ki, ahol majd állapotának ellenőrzésére hetente egyszer egy katonaeorvos is megvizsgálja. Eötvös azonban azonnal elvitte Vachottékhoz Kovács Endrét, aki már 1848 előtt is kezelte más panaszokkal Vachottot, hogy gyors orvosi segítségben részesítsék. Április elején azután engedélyezte a kormányzó, hogy Nagyrédére hazautazzanak.⁹

Eötvös a reformkorban nem tartozott Vachott szoros baráti köréhez, de Vachott már 1846-ban megjelent verseskötetében verssel tisztelgett előtte: „Báró Eötvös József.

⁷ Vachott Sándor levele Csapó Máriaához, 1853. február 2. Uo.

⁸ Vö. Vachott Sándor levele Erdélyihez, [Pest, 1854. január 11.], Vahot Imre levele Erdélyihez, Pest, 1854. január 24., regesztá: Vachott Sándorné levelei Erdélyihez, Pest, 1852. december 30., 1854. február 22. = *Erdélyi János levelezése*, 2. kötet... i. m. 107–108, 548, 551; Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül. OSZK Kt Levelestár.

⁹ VACHOTT Sándorné, *Rajzok a multból: Emlékiratok*, 2. kötet, Bp., Aigner Lajos, é. n. 281–288, 309–310, 326–332; Parrot altábornagy levele Albrecht főherceg nevében a pesti hadbírószékhöz, Buda, 1853. március 3., Parrot levele Albrecht főherceg nevében, Buda, 1853. április 4. (másolat) MTA KIK Kt Ms 6226/2-15. „Vachott Sándor letartóztatására és a szabadon bocsátására vonatkozó iratok”.

Büszkék volnánk rád, ha tanácsos lenne felednünk: Hogy nyomorú a' hon, bárha dicsők egyesink!"¹⁰ A börtönből való szabadulás utáni közel két évet a házaspár Nagyrédén töltötte, reménykedve a gyógyulásban. Vachott üldözési téveszméi, letargiája, öngyilkossági hajlama azonban velük maradt. Szorult anyagi helyzetükben a pénzszerzés két módja kínálkozott. Egyrészt Csapó Mária lépett az irodalmi pálya terére, másrészt férje verseinek a kiadásával igyekezett családja megélhetéséhez, illetve Vachott gyógykezeléséhez pénzügyi forrásokat előteremteni. 1854-ben jelent meg Vachottné első regénye *Derü és Boru* címmel, amelynek kiadásában Vahot Imre mellett Tóth Lőrinc játszott szerepet. Vachott költeményeinek újabb kiadása pedig a testvér szerkesztésében 1856-ban látott napvilágot, mindkettő Müller Gyula nyomdájából.¹¹ E vállalkozásokhoz azonban pénzügyi támogatásra volt szükség, és ehhez kérte Csapó Mária 1855 tavaszán újra Eötvös segítségét. Ettől kezdve Eötvös József vált a család első számú patrónusává egészen haláláig, több mint tizenöt éven keresztül. Eötvös saját szerepének értelmezésében mindenekelőtt a nemzet kötelességeit hangsúlyozta nagyjainak támogatásra szoruló családtagjaival szemben.¹² Ennek változatos eszköztára ezekben az években alakult ki és formálódott.

Eötvös mindenekelőtt igyekezett mecénásokat keresni, mint Csapó Máriának írta, „pár barátot” felszólítani a nyilvánosság teljes kizárásával. Károlyi István gróf ennek nyomán már 1855 tavaszán 200 forint segélyt folyósított Eötvösön keresztül Vachottnénak, és azután 1856. január végétől magára vállalta Vachottnak a Schwarzerféle magán-elmegyógyintézetben való tartózkodási költségeinek a felét – ezzel megteremtve a lehetőségét annak, hogy az otthoni ápolás után Vachott ezen intézménybe

¹⁰ VACHOTT Sándor, *Versei*, Pest, Beimel József, [1846], 87; ebben a kötetben a kortársak közül Deák Ferencnek, Kazinczy Gábornak és Fáy Andrásnak állított hasonló emléket. A kötetet Arday Károlynak ajánlotta.

¹¹ VAHOT Sándorné Csapó Mária, *Derü és Boru: Regény*, kiadták Tóth Lőrinc és Vahot Imre, 1–2. kötet, Pest, Müller Gyula, 1854; VAHOT Sándor, *Összes költeményei*, kiadta VAHOT Imre, 2. bővített kiadás, Pest, Müller Gyula, 1856. Ajánlás: „Méltóságos gróf Károlyi István és báró Eötvös József uraknak, mint a beteg költő leglelkesebb pártfogóinak”. Ez utóbbi kötet biztosan nem váltotta be a hozzá fűzött pénzügyi várakozásokat, vö. Vahot Imre levele Vachott Sándornéhoz, Pest, 1856. május 5. OSZK Kt Fond 20/7.

¹² Vö. Eötvös levele Vachottnéhoz, 1855. május 12. OSZK Kt Levelestár, közli: Eötvös József, *Levelek*, s. a. r. OLVÁNYI Ambrus, Bp., Magyar Helikon, 1976, 261–262. Eötvös hasonlóképpen érvel majd közel egy évtizeddel később Szalay László családja pénzügyi segélyezése kapcsán. Vö. Eötvös levele Madách Imréhez, 1864. aug. 15. Uo. 374–377. Gyulai Pál közlése szerint Eötvös támogatói szerepének Vachott 1861 tavaszán bekövetkezett halála után volt egy, a nyilvánosságra nem tartozó aspektusa is, amelyre nem kívánom kiterjeszteni elemzésemet: „Tudni kell ugyanis (én Gyulai Páltól tudom), hogy a dalnok halála után Vachottné hosszú bánatos özvegyiségének a <holdkirály> [Eötvös] volt a vigasztalója. Ami nem ellene szól, hanem mellette, hiszen fiatal volt és szép, amikor az ura előbb mint a Neugebäude foglya búskomorságba esett, aztán kiszabadulva megőrült, s néhány évi önkívület után meghalt. Mire az egykor oly gondtalan, becézett asszony támasz- és krajcártalanul, három gyerekekkel maradt, hogy kenyerét bizonytalanul fogott tollával keresse” HATVANY Lajos, *Így élt Petőfi*, 2. javított kiadás, Bp., Akadémiai, 1967, 1. kötet, 694. Köszönöm Devescovi Baláznak, hogy felhívta a figyelmemet erre a forrásra.

kerülhessen.¹³ A következő években – feltehetőleg Vachott 1861 kora tavaszán bekövetkezett haláláig – Károlyi a báró közvetítésével folyósította a támogatást, évi 360 forintot.¹⁴

Eötvös azonban úgy vélte, további állandó mecénásra van szükség, aki első-sorban a családot támogathatja: „Önnek állandó és biztos istápra van szüksége, s ez anélkül, hogy ön állásának ártson, csak nő lehet. Vodjanerné minden tekintetben tiszteletre méltó nemes szívű asszony, egyike azoknak, kik, amit tesznek, nem hírlapi cikkekért vagy hiúságból, hanem szívek sugallatát követve teszik [...] s én, mint többször mondtam, nem esmerek senkit, kinek esmeretségit Önre nézve kívánatosabbnak tartanám.” Így arra ösztönözte Csapó Máriát, hogy a Pest-Budán működő Jótékonyági Nőegylet vezetőjéhez, Wodianer Móric feleségéhez forduljon, gondosan kioktatva, hogy mivel érveljen (családja helyzetén kívül az egyesület erőfeszítéseire Vörösmarty árvái ügyében, Wodianerné személyes érdemeire, hivatkozzon Eötvösre és Deák Ferencre).¹⁵ Nyilvánvalóan ugyanilyen okokból terelte Csapó Mária figyelmét Nádasdy Lipótné Forray Júlia grófnőre: „Nádasdy Lipótné nem szorult arra, hogy részvétre buzdíttassék. Mindenesetre írjon neki, s ha lehet, mindjárt. Melegen s egyszerűen, oly nemeslelkű nő s jó anya, minő Nádasdyné, bizonyosan nem fogja Önt félreérteni.”¹⁶ Nem tudjuk, Wodianernével milyen eredménnyel zárult a kapcsolatfelvétel, de Nádasdyné legalább egy alkalommal biztosan segített.¹⁷ Talán ennek a patrónuskereső akció részeként fordult valamikor Csapó Mária Batthyány Lajosné grófnőhöz is, aki azonban mindenekelőtt Deákhoz utalta („talán ő valamit kigondolhatna”).¹⁸

Károlyn kívül végül Sina Simon báró volt az, aki Eötvös közvetítésével a Vachott család folyamatos támogatására vállalkozott, természetesen itt is Eötvös volt az ötletadó. 1857 nyarán ilyen tanácsokat adott Csapó Máriának:

Sinára nézve célszerűnek, sőt illendőnek tartom, hogy Kegyed neki írjon. Jó, érzékeny ember, s így legjobb, ha neki a lehetőségig egyszerűen ír, kiemelve főképp azt, hogy ezen új jótéteménye által, mely több évekre terjed, főképp azért érzi magát kettős hála kötelezve, mert azon reményt támasztá szívében, hogy hatalmas pártfogását nem fogja megvonni gyermekeitől sem. Ő, kit az isten kedves gyermekekkel áldott meg, legjobban megértheti az anyának érzését, ki, midőn gyermekeire néz, benne nem csak élte egyedüli boldogságát,

¹³ Eötvös levelei Vachottnéhoz, 1855. május 12., május 22., 1856. január 16. OSZK Kt Levelestár, közli: Eötvös József, *Levelek...* i. m. 262, 275–276; lásd még *Eötvös József báró és Vachott Sándorné*, Budapesti Hírlap, 33(1913), 215. sz. 1913. szeptember 11.

¹⁴ Eötvös levele Tóth Lőrinchez, 1857. szeptember 8. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára (PIM Kt) V. 1802.

¹⁵ Eötvös két levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül [1856. ősz vagy 1857. ősz] OSZK Kt Levelestár.

¹⁶ Eötvös két levele Vachottnéhoz, 1856. november 31., keltezés nélkül. OSZK Kt Levelestár.

¹⁷ Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül, OSZK Kt Levelestár.

¹⁸ Battyány Lajosné levele Vachott Sándornéhoz, Dáka, [1856 vagy az után] november 12. = HERNÁDY Zsolt, „*Akkor megtudom azon nagy titkot, melyet levélben közölni nem lehet.*”: *Deák Ferenc levelei a Batthyány családnak (1845–1865)*, Századok, 144(2010), 3. sz., 631.

de egyszersmint egy nem szűnő gondot talál, s ki a jövőbe, mely más szüléknek hosszú fáradságok jutalmát nyújtja, csak gondot nézhet. Esmerve Sinát, legjobbnak tartom, ha neki körülbelül ily értelemben ír, a stílus Ön dolga...¹⁹

Sina azután rendszeresen évi 200 forinttal támogatta a családot, Eötvös közvetítésén keresztül – hogy pontosan meddig, nem tudjuk, de 1870 őszén Eötvös még azt remélte, a következő évre is biztosítani tudja ezt a forrást az asszony számára.²⁰

A kiegyezési tárgyalások megindulásával, az országgyűlés összehívásával 1865 végén kedvezővé vált politikai légkör, az uralkodópár pest-budai tartózkodásai felfűrték annak lehetőségét is, hogy esetleg az uralkodó, de még inkább Erzsébet császárné személyes támogatását igyekezzen megszerezni Csapó Mária. Deák Ferenc támogatta az ötletet, de a gyakorlati segítségadás, például az Erzsébethez intézett levél korrekciója Eötvösre várt. (De arról lebeszélte, hogy Bad-Ischlbe utazzon, és ott próbáljon az uralkodóné színe elé jutni.) Nem tudunk arról, hogy végül sor került-e az Erzsébettől remélt audienciára – de ha igen, láthatólag az nem járt tartós kedvező fordulattal a család pénzügyi helyzetére nézve.²¹

Nem nagy összegű pénzügyi segítséget, de annál hathatósabb erkölcsi támogatást és befolyást remélhetett Vachottné Deák Ferenc pártfogásától, akit Csapó Mária még leánykorából ismert, és aki Eötvösön kívül végig mellette állt a legkülönbözőbb formákban. Néhány akciónál kifejezetten Eötvös tanácsolta, hogy Csapó Mária Deákhoz forduljon: „Én részemről legjobbnak tartanám, ha Deák írná a felszólítást. Éppen most, midőn a felírás után népszerűsége tetőpontján áll, ha ő áll az egésznek élére, a siker biztos, holott ha én lépek fel, ki azt többször tettem, az egész épp oly sikertelen fog maradni, mint eddig mindég volt” – írta 1861 nyarán, minden bizonnyal az *Anyák Hetilapja* tervezett megindítása kapcsán.²² (Tudjuk, Deák azután a *Pesti Napló*ban megjelent nyílt levelében valóban meleg hangon szólította fel a nagyközönséget a vállalkozás támogatására – mindhiába.)²³

Láthattuk Sina példáján, hogy Eötvös volt az, aki igyekezett Csapó Máriát arra is rávezetni, milyen gesztusokkal közelítheti meg potenciális támogatóit – miután Eötvös már előkészítette a terepet számára –, illetve milyen formában köszönheti meg támogatóinak a segítséget, egyúttal további támogatás alapját is megteremtve. 1855 novemberében például a következőképp:

¹⁹ Eötvös levele Vachottnéhoz, Gastein, 1857. július 29. OSZK Kt Levelestár

²⁰ Eötvös két levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül, 1864. június 15. OSZK Kt Levelestár; Eötvös levele Pulszky Ferenchez, 1870. szeptember 30. OSZK Kt Fond 67/19. „Pulszky Ferenc hagyatéka”

²¹ Deák levelei Vachottnéhoz, Pest. 1865. december 17., négy keltezetlen levél [1865. vége, 1866. tavasz] OSZK Kt Levelestár.

²² Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül [1861. nyár–ősz] OSZK Kt Levelestár; más hasonló példa: Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül [1867 után] Uo.

²³ Deák és Vachottné kapcsolatáról lásd: DEÁK Ágnes, *Deák Ferenc és Vachott Sándorné Csapó Mária = „Jól esik köztetek lenni...”: Női sorsok, szerepek Deák Ferenc környezetében*, szerk. Kiss Gábor, Zalaegerszeg, Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár, 2015, 111–132.

Károlyi István annyi részvétet mutatott Sándor iránt, kit nem is esmert, hogy nálamnál minden bizonnyal több hálát érdemel, s így én azt tanácsolom, hogy szép elbeszélését neki ajánlja, ki ezen megtiszteltetésnek bizonyosan örülni fog, és Sándorért nem csak többet tehet, de mint őt esmerem, többet is fog tenni. Kegyed mívét szívében nőmnek ajánlá, és mi elfogadva az ajánlást, szívünk hálát mond a szeretet ezen jeléért; de ha a nyomtatott példányokon másnak neve áll, nem változtat semmit érzéseinkben; de igen sokat a munka anyagi hasznára nézve... Ha tanácsomat elfogadja, mire Önt mint legőszintébb barátja kérem, küldjön nekem munkájához egy új címet és ajánlást, s egy Károlyi Istvánhoz szóló, mentül egyszerűbb levelet. A többit bízva reám...²⁴

Közben igyekezett Vachottnét önálló gesztusokra is ösztönözni – Vachott Sándor költeményeinek kötete kapcsán például így: „...jó lenne, ha Kegyed néhány sort írna Károlynak, s azt maga küldné hozzá, például Bartfay által, ki a Karolyi házban lakik, s ezen meghagyást szívesen fogja magára vállalni. Bartfayné a legtiszteletre méltóbb nők egyike, s jó, ha vele ezen alkalommal megismerkedik”.²⁵ Egy más alkalommal: „A költemény egyes helyei igen szépek, s meg vagyok győződve, hogy szegény Nádasdynének bizonyosan jól fog esni”.²⁶

Amikor azután 1861 őszén megalakulhatott az eredetileg Pompéry János, illetve Eötvös által korábban kezdeményezett Magyar Írók Segélyegylete, megnyílt az út az előtt is, hogy a Vachott család intézményesített rendszeres segélyben részesüljön. Egy 1864 nyarán készült bizalmas kimutatás szerint Vachottné évi 600 forintot kapott havonta folyósítva, a legmagasabb összeget a segélyezetttek között. Ha hirtelen megszorult, és a szervezet kasszájában volt pénz, Eötvös előleg kifizetését engedélyezte számára.²⁷ A magyar irodalmárok másik fontos szervezete, az újjászervezett Kisfaludy Társaság nem pénzügyi támogatást nyújtott, hanem Vachott Sándor halála után Tóth Lőrinc emlékbeszédet tartott a Társaság ülésén 1862 elején (amely beszéd Vachott

²⁴ Eötvös levele Vachottnéhez, 1855. november 14. OSZK Kt Levelestár, közli: Eötvös, *Levelek...*, i. m., 265–266.; vö. „Sinának minden esetre irjon...” Eötvös levele Vachottnéhez, keltezés nélkül [1857-1859 között] OSZK Kt Levelestár.

²⁵ Eötvös levele Vachottnéhez, 1856. november 10. OSZK Kt Levelestár.

²⁶ Eötvös levele Vachottnéhez, keltezés nélkül, OSZK Kt Levelestár; lásd még: „Nézetem szerint célszerű, ha Kegyed a lehetőségig egyszerű sorokban Vnek háláját kifejezi. Őt felkeresni azt akkorra halassza, mikor vele Kegyed iránt szóltam” Eötvös levele Vachottnéhez, keltezés nélkül. Uo.

²⁷ A tizenöt évdíjas segélyezett között szerepelt Táncsics Mihályné két gyermekével évi 300 forinttal, Garay János fia és leánya 400 forinttal, Szenvey József és leánya 300 forinttal, illetve Lisznyay Kálmáné és gyermekei évi 400 forinttal. (Petőfi Sándor gyermeke egymaga évi 200 forintot kapott.) Krásznonyi József Pest városi polgármester jelentése Pálffy Móric gróf helytartóhoz, Pest, 1864. augusztus 26. MNL OL D 191 Magyar királyi helytartótanács, elnöki iratok 5767.IV.e.1864.; lásd még: Eötvös levele Vachottnéhez, 1862. június 5. OSZK Kt Levelestár; előleg kifizetésére példaként lásd: Eötvös levele Vachottnéhez, keltezés nélkül. OSZK Kt Levelestár; az egyesület tevékenységéről lásd: T. SZABÓ Levente, *Az irodalmi hivatásosodás és az írói szolidaritás új formái a 19. század közepén: a Magyar Írói Segélyegylet esete*, It, Új folyam 39(2008), 3. sz., 347–377.

mellett igen hangsúlyosan szolt Vachottné érdemeiről),²⁸ és 1869-ben a Társaság kiadásában jelent meg Vachott költeményeinek harmadik kiadása.²⁹

1863-ban Csapó Mária, mint írja, első alkalommal az evangélikus egyház pénzügyi segítségét is kérte, cserébe folyóiratának küldését felajánlva, de nem tudjuk, az egyház mint a jótékonyág hagyományos intézménye ez esetben játszott-e szerepet a család támogatásában.³⁰

Később, amikor Vachottné sokféle irodalmi vállalkozása kudarcba fulladt, Eötvös a jótékonyág addig még meg nem kísértett módjához folyamodott: 1866 márciusában nyilvános adakozásra szólított fel.

Vachott Sándor rövid életében hazai irodalmunknak nem tehetett annyi szolgálatot, hogy özvegye s árvái gyámolítására az egész nemzetet felhíhatnánk; de tett mint író, és szenvedett mint ember s hazafi annyit, hogy midőn neje tizenkét évi küzdés és önfeláldozás után az irodalmi téren, melyen dolgozva családját eddig fenntartá, nem képes többé annyit szerezni, hogy három gyermeke iránti kötelességének mint anya megfeleljen, egyes nemes szívű honfiakat s honleányokat felszólítsunk, hogy elhagyott családját pártolásuk alá véve, érte annyit áldozzanak, mi által egyik jelesebb írónk gyermekeinek nevelése biztosítható.

Saját nevében tett felhívását Deák Ferenc meleg támogató soraival nyomtatékosította: „Néhai Vachott Sándornak, a magyar irodalom korán elhunyt derék munkásának vagyontalan családja meleg pártfogásra méltó, s azt én is ajánlom. Pest Mart 19^{én} 1866. Deák Ferenc”. Az egyetlen fennmaradt aláírási ív a Magyar Gazdasszonyok Egyesületének egyik legaktívabb és a nemzeti vállalkozások iránt leginkább elkötelezett tagjává, herceg Odescalchi Gyuláné volt, amelyen 59 tétel szerepelt 5–100 forintos összegekkel, 1045 forint értékben. Az aláírók többsége a liberális ellenzék ismert személyiségeinek családtagjaiból állt (Lónyay Menyhért, Lónyay Etelka, Wenckheim Krisztina grófné, Andrássy Gyuláné grófné, Tisza Kálmán, Tisza Lajos és Tisza László, Széchenyi Béla gróf, stb.), de a konzervatív arisztokrácia képviselői (Breczenheim Karolina hercegné, Nádasdy Ferenc gróf, Festetics György gróf, Nádasdy Lipót gróf, stb.) sem hiányoztak.³¹

²⁸ Váczy János szerint az emlékbeszéd egyik nem elhanyagolható gyakorlati célja az volt, hogy előkészítse a Vachott család rendszeres támogatását az Írói Segélyegylet által. Váczy, *Vachott Sándor élete, i. m.*, 278. A beszédet közölte a Kemény Zsigmond szerkesztette *Pesti Napló: Vachott Sándor emlékezete*, Pesti Napló, 13(1862), 35–37. – 3601–3603. sz. 1862. február 12, 13, 14.; Csapó Mária szerepéről például lásd: „... mindig és folyvást egy tiszteletreméltó fiatal nőt találtam, mint örömmel s bánattal hű osztagosát, mint boldogítót, mint vigasztalót, mint őrszellemet s védangyalt: Vachott Sándornét” Tóth, *Vachott Sándor emlékezete, i. m.*, VIII.

²⁹ A kötetért járó tiszteletdíj kifizetése ügyében szintén Eötvös közvetített Vachottné és Kemény Zsigmond báró között. Eötvös levele Vachottnéhoz, [1868.] július 5. OSZK Kt Levelestár.

³⁰ Vachottné levele Székács Józsefhez, Pest, 1863. március 4. = Szász Károly, *Régi írások: Székács József leveleiből*, Budapesti Hírlap, 47(1927), 265. sz., november 22. 2.

³¹ Eötvös és Deák autográf felszólítását lásd: OSZK Kt Analekta lit. 1349. Ugyanitt található még két példány ebből: An. lit. 11 650. és An lit. 6382. („Odescalchi Gyuláné iva”) Tisza Kálmán feltehetőleg

Hirtelen jött pénzügyi zavar esetén Vachottné barátai, Deák éppúgy, mint Eötvös, baráti kölcsönrel – amely lehetett tíz forint éppúgy, mint száz³² – is kisegítették, hogy be tudja fizetni adóját vagy lakásbérleti díját, bár maguk is mindketten takarékos életmódra szorultak, és nem egyszer kényszerültek visszautasítani a segítségkérést. A pénzszerző akciók kudarca után és talán a miniszteri fizetés biztonságában bízva Eötvös hat évre kötelezte magát évi 120 forint folyósítására a Vachott család számára (sajnos nem tudjuk, ez mikor kezdődött, de 1870-ben már érvényben volt, és 1871 elején is fizetett).³³

Amit Eötvös mindenekelőtt magára tudott vállalni a pénzügyi segélyezés megszervezése mellett, az az volt, hogy szakmai tanácsaival segítette Csapó Mária irodalmi működését,³⁴ elsősorban az értő kritikus és tanácsadó szerepében vagy ötletadóként (lásd Károlyi Györgyné Zichy Karolina grófnő pályázatát, aki 1859 tavaszán a női nemnek a magyar történelemben játszott szerepéről kívánt színvonalas, elsősorban fiatal női olvasóknak szánt új irodalmi műveket díjazni az Akadémia közreműködésével³⁵), de alkalmanként akár le is beszélte egy-egy téma kidolgozásáról,³⁶ vagy már megkezdett írását – jelesül egy regénykéziratot – engedett át nagylelkűen befejezésre.³⁷ Irodalmi vállalkozásainak azonban nemcsak ötletadója, de résztvevője is volt, legyen szó a *Remény* zsebkönyvekről vagy a *Magyar Gazdasszonyok Lapjáról* – ez utóbbi szerkesztői posztját is neki köszönhetette Vachottné, és Eötvös *Egy gazdasszony levelei* címmel levélregény részleteket közölt, vezércikkeket írt, akár saját nevének feltüntetésével, akár anélkül.³⁸ Vachottné 1861-ben kiadhatta a *Gyöngyosorok Báró Eötvös*

---

később sem feledkezett el Csapó Mária támogatásáról, hiszen emlékiratainak második kötetét Csapó Mária majd neki ajánlja.

³² Vö. „Ma reggel nem szólhatok Ráthtal, s ezért addig a magaméból küldök 10 fto, hogy az adót kifizethesse.” Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül. OSZK Kt Levelestár; „...magam is csak most jutottam annyihoz, hogy Kegyednek a 100 fto elölegezzem, míg azt novemberben a segélypénztár visszafizeti”. Eötvös levele Vachottnéhoz, 1864. szeptember 2. Uo.; „Kedves Mariskám! Küldtem a 110 forintot – beteg vagyok én is. Isten áldja és gyógyítsa!” Deák Ferenc levele Vachottnéhoz, december 5. [év nélkül] Uo.; „Fogadja el addig költsönként az idemellékelt 50 fto hogy legalább a lakást fizethesse ki.” Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül, Uo.; „Addig is, míg önnek a pénz jön, küldök itt 100 forintot, fájdalom, nincs több, másképp szívesen elküldeném az egészt” Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül. Uo.

³³ Eötvös levele Pulszky Ferenchez, 1870. szeptember 30. OSZK Kt Fond 67/19.; Eötvös levele Pulszkyhoz, 1871. január 1. OSZK Kt Fond VIII/69. 8. sz.

³⁴ Részletesen lásd Török Zsuzsa *A nemzet özvegye. Vachott Sándorné írói pályája* című tanulmányát jelen lapszámban.

³⁵ Károlyi Györgyné Zichy Karolina levele Eötvöshöz, Genova, 1859. április 7. MTA KIK Kt Régi Akadémiai Levéltár 255/1859.

³⁶ „A velem közlött tervet, mely tulajdonképp csak egy betegség története, nem javaslom. A legtökéletesebb kivitel mellett is az elbeszélés mint egész mindég gyenge maradna” Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül OSZK Kt Levelestár.

³⁷ Vachottné levele Pulszky Ferenchez, Alsólendva, 1887. augusztus 4. OSZK Kt Fond VIII/1103.

³⁸ Eötvös levelei Vachottnéhoz, [1863. nyár], 1863. június 23., 1863. szeptember 3., 1865. január 21., keltezés nélkül [1865. eleje], 1865. június 14., 1865. augusztus 21. OSZK Kt Levelestár.

József összes szépirodalmi műveiből című kiadványt,³⁹ amely egyszerre volt tisztelgés a pártfogó előtt és az Eötvös nimbuszát kihasználó pénzkereseti vállalkozás.

Mindemellett Eötvös talán legfontosabb segítségnyújtási módja mégis az volt, hogy magára vállalta a könyv- és lapkiadókkal való kapcsolatépítés és -tartás feladatát Csapó Mária irodalmi vállalkozásai „infrastruktúrájának” megteremtése érdekében: mozgósította összeköttetéseit és befolyását a kiadók és irodalmárok körében: mindenképp Heckenast Gusztáv közreműködését biztosította, aki azután Vachottné jó néhány vállalkozása (*Reményzsebkönyv* 2. kötete, a *Gyermekvilág* című antológia, a *Gyöngyosorok Eötvös József műveiből*, a *Szünórák* és az *Anyák Hetilapja* című lapok, az *Ünnepi ajándék* című kötet, *A magyar nemzet története...* kiadvány két füzet) mögé állt, és megnyerte Gyulai Pált.⁴⁰ Emellett igen impozáns az a névsor, amely azon személyekből áll, akik Vachottné és Eötvös levelezésében felbukannak potenciális segítőként, akiket Eötvös „mozgathat” egy-egy konkrét ügyben: az irodalmárok közül elsősorban Tóth Lőrinc, később Pulszky Ferenc (de fel-feltűnik még Gorove István, Kemény Zsigmond, Szász Károly, Henszlmann Imre, Pompéry János, Szilágyi Sándor, Falk Miksa, Rónay Jácint neve is), a kiadók közül Heckenaston kívül Emich Gusztáv, Pfeiffer Ferdinánd, Ráth Mór, a Pollák testvérek, ifj. Deutsch Mór, Lauffer Vilmos.⁴¹

³⁹ *Gyöngyosorok: Báró Eötvös József szépirodalmi műveiből*, füzte VACHOTT Sándorné, Pest, Heckenast, 1861.

⁴⁰ Heckenastra vonatkozóan lásd: Eötvös levelei Vachottnéhoz, 1856. április 18., keltezés nélkül [1858. nyár], 1858. november 4., 1859. szeptember 3., 1861. augusztus 30., szeptember 10., [1863.] június 23., 1863. szeptember 3., öt keltezetlen levél OSZK Kt Levelestár, Eötvös levele Arany Jánoshoz, 1859. április 16. MTA KIK Kt K 513 99/1-2.; Gyulaira lásd: Gyulai levele Szász Károlyhoz, Pest, 1857. október 21., Gyulai levele Aranyhoz [1857. november 2. felében] = GYULAI Pál *Levelezése 1843-tól 1867-ig*, s. a. r. SOMOGYI Sándor, Bp., Akadémiai, 1961, 334, 337. Eötvös levelei Vachottnéhoz, [1856. vagy 1857.] november 22., 1857. május 1., [1863.] június 23., 1868. július 27. OSZK Kt Levelestár, Eötvös levele Falk Miksához, [1869.] január 9. OSZK Kt Fond IV/223. Eötvös József levelei Falk Miksához, 54. sz.

⁴¹ Tóth Lőrincről: Eötvös levele Vachottnéhoz, 1855. december 23. OSZK Kt Levelestár, közli: EÖTVÖS, *Levelek...*, i. m., 273, Eötvös levele Tóth Lőrinchez, PIM Kt V. 1802, Eötvös levelei Vachottnéhoz, 1862. június 5., keltezés nélkül [1861. ősz vagy 1863.], 1864. szeptember 2., egy levél keltezés nélkül OSZK Kt Levelestár; Emichről: Eötvös levelei Vachottnéhoz, 1857. május 1., keltezés nélkül [1863], 1863. szeptember 3., 1864. szeptember 2., 1865. június 14. OSZK Kt Levelestár, Eötvös levele Emich Gusztávhoz, Pest, 1863. április 4. PIM Kt V. 3650/5., Vachottné levele Emich Gusztávhoz, Csep, 1863. augusztus 18. OSZK Kt Levelestár; Pfeifferről: Eötvös levelei Vachottnéhoz, keltezés nélkül [1858. nyár], 1862. június 5. OSZK Kt Levelestár; Ráthról: Eötvös levelei Vachottnéhoz, 1863. augusztus 8., 1863. szeptember 3., négy levél keltezés nélkül OSZK Kt Levelestár; Goroveről: Eötvös levele Vachottnéhoz, 1865. június 14. OSZK Kt Levelestár; Pollákról: Eötvös levelei Vachottnéhoz, [1865.?] december 20., 1866. március 24. OSZK Kt Levelestár; Deutschról: Eötvös levelei Vachottnéhoz, [1868] március 14., keltezés nélkül OSZK Kt Levelestár; Keményről: Eötvös levelei Vachottnéhoz, [1868.] március 25., [1868.] július 5., keltezés nélkül OSZK Kt Levelestár, Kemény levele Vachottnéhoz, csütörtök este 19-én. Uo.; Szászról: Eötvös levele Vachottnéhoz, 1868. július 27. OSZK Kt Levelestár, Eötvös levele Falk Miksához, [1869.] január 9. OSZK Kt Fond IV/223.; Pulszkyról: Eötvös levele Vachottnéhoz, 1868. július 27. OSZK Kt Levelestár, Eötvös levele Falk Miksához, [1869.] január 9. OSZK Kt Fond IV/223.; Pompéryről: Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül [1868–1869] OSZK Kt Levelestár; Henszlmannról: Eötvös levele Falk Miksához, [1869] január 9. OSZK Kt Fond IV/223., Vachottné levele Szilágyi Sándorhoz, Pest, 1868.

Feltételezhetően Eötvös abban is közreműködött, hogy Vachottné munkáiról a saját tudósítások, illetve értékelő kritikák jelenhessenek meg,⁴² és az előfizető-gyűjtés nehéz mesterségében is igyekezett segédkezni, Deák Ferenchez hasonlóan már Vachott Sándor költeményeinek kiadására is saját aláírási íveket kapott az 1850-es évek derekán.⁴³

Az irodalom terén tett próbálkozások, hogy egy népesebb család megélhetési forrását megteremtsék, rendre kudarcot vallottak mindkét tárgyalt évtized során. Hiába, már 1856 késő tavaszán így összegzi a helyzetet Vahot Imre: „Hogy jelenleg ennél többet nem tehetek, annak legfőbb oka olvasóközönségünk részvéltlenségében s a magyar költők szerencsétlen állapotában rejlik. – Isten óvjon minden magyart e pályától!”⁴⁴ Így azután Eötvös segítségnyújtása sem korlátozódhatott csupán az irodalmi szférára. A legkülönbélebb pénzszerző akciókhoz segédkezet nyújtott, ha kellett, azzal, hogy információkat gyűjtött a segédszerkesztőnek ajánlott személyről vagy a családról, ahol magánleckét kellett volna adnia Csapó Máriának,⁴⁵ ha úgy adódott, maga igyekezett munkalehetőséget keresni számára.⁴⁶ Sőt amikor Vachottné 1866 késő nyarán belevágott egy tejviszonteladói üzletbe, Eötvös, bár vonakodva, igyekezett potenciális vevőket felkutatni – sőt tejszállítóként Lónyay Menyhértet is belevonta az üzletbe.⁴⁷

---

december 10. OSZK Kt Fond IX/687.; Rónayról: Eötvös levele Falk Miksához, [1869] január 9. OSZK Kt Fond IV/223., Vachottné levele Szilágyi Sándorhoz, Pest, 1868. december 10. OSZK Kt Fond IX/687.; Falkról: Eötvös levele Falk Miksához, [1869] január 9. OSZK Kt Fond IV/223.; Szilágyról: Vachottné levele Szilágyi Sándorhoz, Pest, 1868. december 10. OSZK Kt Fond IX/687.; Laufferről: Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül OSZK Kt Levelestár.

⁴² Vö. *Legújabb regényeink*, Pesti Napló, 5(1854) 120–1263. sz. május 25.; [SALAMON Ferenc], *Sziklárny Ilona*, Szépirodalmi Figyelő, 1(1861), 45. sz., szeptember 12. 717–719. A szöveg újabban megjelent: *Salamon Ferenc irodalmi írásai 1858–1888*, II. kötet, szerk. ZABÁN Márta, Kolozsvár, Kolozsvári Egyetemi Kiadó, 2018, 305–307; „B.”, *Vachott Sándorné*, *Hazánk s a Külföld*, 3(1867), 5. sz., február 3. 65–66.

⁴³ Vahot Imre levele Vachottnéhoz, Pest, 1856. május 5. OSZK Kt Fond 20/7; lásd még Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül. OSZK Kt Levelestár.

⁴⁴ Vahot Imre levele Vachottnéhoz, Pest, 1856. május 5. OSZK Kt Fond 20/7.

⁴⁵ „...sajnálom hogy a Hollánné által ajánlott egyedet nem nevezte meg, hogy arról **előbb** is kérdezősködhettem volna” Eötvös levele Vachottnéhoz, [1863.] június 23. OSZK Kt Levelestár; „Ollenhauseennél volt leckét ne **utasítsa** vissza határozottan, de mondja nekik, hogy miután most meginduló lapja által nagyon el van foglalva, egy pár hétig semmi esetre nem fogadhatja el, addig **bővebben** kérdezősködni fogok mind a **házról**, mind **Ollenhauseennéről**” Eötvös levele Vachottnéhoz, 1857. december 19. Uo.; „Ha az erdélyi ház becsületes, célszerűnek tartom, hogy a leckét fogadja el.” Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül [1861?] Uo.; „Igen **jól** tette, hogy Balassané oktatását elfogadta, nem lehet Önre nézve fontosabb, mint ha vele közelebb öszveköttetésbe **jön**” Eötvös levele Vachottnéhoz, [?] okt 2. Uo.

⁴⁶ „Biztos munkát még nem találtam, de van egy kis kilátásom.” Eötvös levele Vachottnéhoz, 1864. szeptember 2. OSZK Kt Levelestár.

⁴⁷ Eötvös levele Vachottnéhoz, [1866.] augusztus 26. OSZK Kt Levelestár; „...igen sajnálom, hogy azoknak nevét, kiknek a tejet ajánlatni kívánja, nem írta meg, akkor a leveleket mindjárt leküldhettem volna. Tegye ezt tehát most, de ne küldje fel levelét külön hordár által, mi tetemes költséggel jár, hanem az Akademiába, honnan leveleimet naponként felhozzák” Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül OSZK Kt Levelestár; Eötvös levele Lónyay Menyhérthez, 1866. szeptember 17. MTA Kt Ms 5304/180, közli: Eötvös József Levelek 471; Eötvös levele Vachottnéhoz, 1866. szeptember 15. OSZK Kt Levelestár;

1868 tavaszán „felolvasási nőtanoda” beindításának előkészületeihez nyújtott Eötvös segítséget, a kor népszerű fiúiskola igazgatójának, Gönczy Pálnak a szakmai segítségét igyekezett igénybe venni Vachottné számára.⁴⁸ De ez alkalommal sem állt meg támogatása ennél: „Küldjön, kérem, Programot s aláírási ívet hozzám, hogy két leányom számára subscribálhassak. Azonkívül fűnek-fának ajánlom az iskolákat, s meg vagyok győződve, hogy e terv sikerülni fog. Ha kívánja, hogy valamely asszonynak az ügy érdekében írjak, írja meg” – veti papírra az immáron nagyhatalmú miniszter.⁴⁹ Az iskolaalapítás költségei előteremtésére Vachottné által tervezett *Szépek könyve* kiadványhoz is felajánlotta hozzájárulását, legalább néhány gondolattörredékkel, ha terjedelmesebb szépirodalmi munkák alkotására már nem is maradt ideje a hivatali teendők közepette.⁵⁰ Sőt a megszokott kerékvágás szerint ő kapacitálta Szász Károlyt, Gyulai Pált, illetve az időközben hazatelepült Pulszkyt a közreműködésre.⁵¹ Végül, amint Eötvös írta, a Vachottné által „félíg” az ő tanácsára „felnőtt kisasszonyok” számára rendezett népszerűsítő tudományos előadások beindultak, biztosak lehetünk abban, hogy a felolvasók szervezéséből (Gyulay, Szász, Rónay, Pulszky, Henszlmann) Eötvös ez alkalommal is kivette a részét. Sőt, mivel „a részvét nagyon csekély, főképpen mert a vállalat agyonhallgattatik”, régi bizalmasát, Falk Miksát, a *Pester Lloyd* főszerkesztőjét kérte, hogy vegye pártfogása alá a vállalkozást: küldjön egy tudósítót az előadásokra néhány alkalommal, aki röviden referálna azokról, és Falk természetesen készségesen állt rendelkezésre. Eötvös, ahogy Vachottnénak írta, maga is levélben fordult olyan személyekhez, akikről feltételezte, hogy a „felolvasási nőtanoda” felkeltheti az érdeklődésüket.⁵² Az, úgy tűnik, hiába való erőfeszítések után Vachottné végül a Nőképző

Eötvös levele meg nem nevezett személyhez [Lónyayhoz], keltezés nélkül. OSZK Kt Levelestár (A levelet tévesen „Eötvös József három levele Andrásyhoz” cím alatt katalogizálták be.)

⁴⁸ Eötvös levele Vachottnéhoz, [1868.] március 25. OSZK Kt Levelestár; „szólni fogok holnap Gönczyvel, hogy ha Ön iskolát nyitni akar, mindenben segédére legyen...” Eötvös levele Vachottnéhoz, [1868.] március 31. Uo.; lásd még: Eötvös levele Vachottnéhoz, 1868. április 29. Uo.

⁴⁹ Eötvös levele Vachottnéhoz, 1868. június 11. OSZK Kt Levelestár.; „valamely asszonynak”, azaz a Magyar Gazdasszonyok Egyesülete valamelyik vezetőjének.

⁵⁰ Eötvös levele Vachottnéhoz, [1868.] július 5. OSZK Kt Levelestár.

⁵¹ Eötvös levele Vachottnéhoz, 1868. július 27. OSZK Kt Levelestár.

⁵² Eötvös levele Falk Miksához, [1869] január 9. OSZK Kt Fond IV/223; Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül, [1869. január] OSZK Kt Levelestár; vö. „A Múlt év végével alakult meg a felolvasási nőtanoda özv. Vachott Sándornénál, s buzgalommal keltette fel több oldalról jelenleg szerencsés folyamatban van. A kezdetnek nehézségei azonban ezen üdvös intézetnél is sok tekintetben útjában állnak a sikernek. Az első felszerelés költségei, mindazon segítség mellett, melyet az ügy némely hű pártolója tőle meg nem vontak, nem törlesztethetnek le az első évben. E tekintetben tehát történik ezen felhívás mindazokhoz, kik e felolvasási nőtanoda célját üdvösnek találják, s a már eddig is elért eredményeket méltányolni tudják, legyenek szívesek hozzájárulások által ezen intézetet elősegíteni, hogy jövőre is fennállhasson s megalapíttathassék” Eötvös felhívástörredéke ismeretlenhez, keltezés nélkül. MTA KIK Kt Ms 4747/19.

Egyesülettel szerződött lakásának tanterem céljára való hasznosítására 1869 őszétől, és ez ismét csak állandó bevételi forrást jelenthetett számára.⁵³

Eötvös mindezen túlmenően Csapó Mária számára a magánélet fontos eldöntendő kérdéseiben is az iránytű szerepét játszotta – mint 1871-ben írta, Eötvös „valóságos Gondviselés volt felettünk”.⁵⁴ 1855–1856 fordulóján, láttuk, döntő szerepet játszott Vachott intézeti kezelésének megszervezésében. Vachottné bizalmas családi ügyekben később is igyekezett Eötvös véleményére hagyatkozni: például a család fekete báránnyával, Csapó Mária nővérével, Jozefával kapcsolatban is kikérte tanácsát,⁵⁵ ahogy az egykori sógorral, Erdélyi Jánossal való pénzügyi konfliktusban is nyilatkozatát igényelte a perindítás előtt.⁵⁶ A hétköznapi élet apró dolgaiban Eötvös felesége is tett gesztusokat. „Tisztelt barátném. Vegye legőszinőbb köszönetemet szíves megemlékezéséért; ha önnek s kedves gyermekeinek kedvök volna a császárné bevonulását ablakaiból nézni, nagy örömmel elvárnám, s szerencsémnek tartanám lakásom egyik ablakát rendelkezésére tenni [...] őszinte tisztelője Eötvös Józsefné.”⁵⁷ De Csapó Mária is igyekezett hálás gesztusait az egész családra kiterjeszteni, 1861-ben például az akkor tizenöt éves Eötvös Ilonának ajánlotta *Christomathia az ifjuság számára* című antológiáját, a Magyar Gazdasszonyok Hetilapja pedig 1865 elején Eötvös Józsefné Rosti Ágnesről közölt jellemzést, s arcképét mellékeltek a számhoz.⁵⁸

Eötvös fáradhatatlanul szervezte újra és újra a család fenntartásának pénzügyi alapjait, nem csoda, ha néha-néha láthatóan elege volt az önként vállalt, de aztán, nyilvánvalóan már kötelességtudatból is, rajta ragadt szerepből, időről időre

⁵³ Vachott Sándorné szerződése a Nőképző Egyesülettel, 1869. április 17. OSZK Kt Fond 20/21.

⁵⁴ *Babérlombok báró Eötvös József műveiből*, füzte mély hálája s hódolata emlékeül: VACHOTT Sándorné, Pest, Heckenast, 1871. Előszó.

⁵⁵ Eötvös levelei Vachottnéhoz, 1862. augusztus 4., szeptember 3. OSZK Kt Levelestár; Vachottné emlékiratában csak annyit árul el, hogy Jozefa az akkor ifjú költő, Zalár József menyasszonya volt, de felbontotta jegységüket. Szerinte Jozefa fiatalkori barátnője, Szendrey Júlia telebeszélte fejét „függetlenségi – s önállósági eszmékkal”, majd egy új barátnő, Frajzajzon-Panker Viktória vonzkörébe került, és mint „alvajáró holdvilágát” követte, és barátnőjéhez költözött. VACHOTT Sándorné, *Rajzok a multból...*, i. m., 2. köt., 198–204.

⁵⁶ „Imrének igazsága van. Kegyed helyzetében nem ajándékozhat el semmit, s miután férje terheit kifizette, nem mondhat le követeléseiről, annál inkább, minthogy ha a per miatt valaki pirulhat, az Erdélyi dolga, ki ismervé sógora állását, kötelességének eleget nem tett, s Ön gyengeségével visszaélt. Tanácsom tehát az, hogy az ügyvédi meghatalmazást írja alá” Eötvös levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül. OSZK Kt Levelestár; a Zemplén megye törvényszéke előtt 1862-ben Vachottné és Vahot Imre által indított perben 1291 forintnyi tartozás és annak kamatai megtérítésére kötelezték végül Erdélyit. Köszönöm Sziklay Cs. Mónikának az információ és az erre vonatkozó, magántulajdonban levő irat szövegének rendelkezésemre bocsátását.

⁵⁷ Eötvös Józsefné levele Vachottnéhoz, keltezés nélkül. OSZK Kt Fond 20/4.; ugyanitt található egy másik keltezetlen levél is Eötvös Józsefnétől: „Ha más terve nincs, igen örvendenék, ha ma délután eljönne hozzám kedves leánykáival; csak magunk közt leszünk.”

⁵⁸ VACHOTT Sándorné, *Christomathia az ifjuság számára*, Pest, Lauffer Vilmos, 1861.; *Jellemzés B. Eötvös Józsefné szül. Rosti Ágnesről*, Magyar Gazdasszonyok Hetilapja, 3(1865), 7. sz., február 16. 49. A lap rendszeresen beszámolt Eötvös politikai lapjának, a *Politikai Hetilap*nak egy-egy cikkéről is.

próbálta lazítani a patrónus és patronált közötti köteléket, és önállóságra biztatni Vachottné.⁵⁹ Mindemellett egészen 1870 őszéig kitartott, ekkor azonban így összegezte a helyzetet:

Minden ember szerencsétlenségében részt veszek, s így szívesen segítenék Vachottné is, azonban félek, hogy az nem áll hatalmamban. Éveken át elköttem mindent, hogy munkáinak kiadót szerezzek. Írtam lapjában. Jótállásom által lehetővé tettem a gazdasszonyi lap megjelenését, mely által magát feltartotta, pártoltam őt mindenütt, és támogattam vállalatait, míg a buzgalom által, melyet érdekében tanúsítottam, nevetségessé tettem magamat, és senki nem sajnálhatja inkább, hogy törekvéseinek semmi sikere nem volt. Jelen állásomban s elfoglaltatásom mellett támogathatom őt, de csak addig, míg saját – s mint tudod – nem fényes pénzbeli helyzetem engedi.⁶⁰

Láthatólag az volt a véleménye, hogy az évi 920 forintnyi biztos jövedelem (az Írói Segélypénztártól, Sinától és az Eötvös által folyósított évi összeg), „több, mint mit egy tábornok özvegy nyugpénzt húz”, és ha nem is mondja ki Eötvös, kiérződik szavaiból egyfajta rosszallás: „Meggyőződésesem szerint sem Garayné, sem más hasonló érdemű férfiak özvegyei nem voltak kedvezőbb helyzetben, kik azért gyermekeiket becsületesen nevelték fel, és soha az ellen, hogy elhagytak, nem panaszkodtak.”⁶¹

S ezen a ponton történt a szakítás. Vachottné is igyekezett levonni a tanulságot irodalmi és másfajta vállalkozásainak kudarcából, és arra jutott: független állásra, valamiféle állami alkalmazásra van szüksége, feltehetően úgy vélte, Eötvös miniszterként ebben is rendelkezésére állhat. Deák Ferenc láthatólag támogatta, más esetekben is, az egyedülálló nők igényét arra, hogy a jótékonyság védőhálóján túl saját egzisztenciateremtésre nyíljon előttük út: „Anyának soha nem szégyen becsületes úton, becsületes állást keresni, hogy gyermekeit tarthassa s nevelhesse” – írta 1865 végén.⁶² Csapó Mária is úgy látta, némileg a női önállóság korai előharcosaként is, hogy joga van ezt követelni: „...bajaimat az okozta, hogy jövedelmem mindig publikum kegyeitől függött, s láttuk Arany J. Koszorú című lapjánál, Csengerynek sokszorosan pártolt Szépirodalmi szemlélénél, sőt Méltóságod Politikai lapja s Pulszky felolvasásainál, mennyire számíthatunk a magyar közönség részvételére.” Erre hivatkozva „esd” oly munkakört, amely

eléggé állandó jövedelmet s oly állást biztosítson, mely által kötelezettségeimnek becsülettel megfelelve, gyermekeim boldogulását eszközölhessem. Hiszen azért, hogy véletlenül aszszonynak születtem, én is Isten teremtése vagyok, s azon munka képességerő mellett, melyet nekem is adott a természet, csak természeteset kívánok, ha azért esdeklek, hogy engedtenék meg nekem is a munka és előre törekvés erő érvényesítése, hogy azért, mert csak aszszony vagyok, engedtessek meg, hogy én is ember számba jöjjek – Hiszen az iszonyú igazságtalan,

⁵⁹ Lásd például: Eötvös levele Vachottnéhoz, [1863.] június 23. OSZK Kt Levelestár

⁶⁰ Eötvös levele Pulszky Ferenchez, 1870. szeptember 30. OSZK Kt Fond 67/19.

⁶¹ Eötvös levele Pulszky Ferenchez, 1870. szeptember 30. OSZK Kt Fond 67/19.

⁶² Deák levele Vachottnéhoz, Pest. 1865. december 17. OSZK Kt Levelestár.

az kegyetlenség volna, ha egy anya elől elzáratná az egyetlen út, melyen becsületét megválthassa, s gyermekeit megmentse.⁶³

Eötvös viszont állami alkalmazás kijárására nem volt hajlandó, ő egészen más tanulságot vont le a megelőző tizenöt év sziszifuszi küzdelmeiből: Csapó Máriának vidékre kell költöznie (ezzel elszakadni a fővárosban maradó két nagyobbik gyermekétől), rokonai támogató védszárnyai alá kell visszavonulnia, vidéken olcsóbb a megélhetés, így iskolaalapítási kísérletei is több sikerrel kecsegtethetnek.⁶⁴ A tradicionális női szerepek, így a nemzet nagyjának özvegye és árváinak anyja szerep, illetve a 19. század derekától gyakoribbá váló női író és szerkesztő pozíció mellett új társadalmi szerepek felé való nyitást nem támogatta (miközben azt felajánlotta, az egyik leányt „felvetteti” egy állami nőképző intézetbe, a fiú számára saját, Lónyay és Deák befolyásával szerezhetnek egy képességeihez szabott állást, és a legkisebb leányról is gondoskodhatnak, ha anyja már nem kívánja tovább maga mellett tartani). Ekkor a mindennapi apró gondokkal foglalkozó pártfogó szerepét is lerázta magáról, és Pulszky Ferencre hagyományozta (aki egyébként Csapó Mária és Vachott Sándor házasságkötésekor a násznagyi feladatokat látta el). Ettől kezdve minden bizonynyal Pulszky vitte tovább a mentor szerepét, például Vachottné mindkét leányának esküvőjén ő vállalta magára a násznagy teendőit, és mindhárom gyermek útjának egyengetésében – Csapó Mária szavaival élve – „gondviselési szerepet” játszott.⁶⁵

Eötvös halála 1871-ben természetesen eleve lehetetlenné tette a klasszikus pártfogói szerep folytatását, mégis az egykori befolyásos mentor még jó ideig segítette Vachottné: az Eötvös által szőtt személyes ismeretségi hálózat továbbra is háttérrel biztosíthatott különböző irodalmi művei (ekkoriban főképp fordításai) számára. 1871-ben *Babérlombok báró Eötvös József műveiből* címmel kötetbe szerkesztette az Eötvös által különböző vállalkozásai céljára átengedett aforizmáit, újságcikkeit,⁶⁶ 1876-ban pedig meghirdette az 1868-ban megindított felolvasássorozat szövegeinek a megjelentetését.⁶⁷ Eötvös halálát követően majdnem húsz évvel is fordulhatott „Eötvöshöz” szorult anyagi helyzetében. 1887 késő nyarán ugyanis, hogy váltóügyletbe keveredett, bajba jutott fiának segítsen, az utókor történésének szerencséjére a Magyar Nemzeti Múzeumot igazgató Pulszky Ferencnek ajánlott fel megvételre

⁶³ Vachottné levele Eötvöshöz, keltezés nélkül (piros tintával rávezetve: 1870. október 11.) OSZK Kt Fond VIII/1957.

⁶⁴ Eötvös levele Pulszky Ferenchez, 1870. szeptember 30. OSZK Kt Fond 67/19.

⁶⁵ VACHOTT Sándorné, *Rajzok a multból...*, i. m. 1. köt., 221.

⁶⁶ *Babérlombok báró Eötvös József műveiből*, i. m..

⁶⁷ „Ifjusági Közlöny. Heti folyóirat az érettebb, mívelt ifjuság, a praeparandiák, s felsőbb iskolák s tanintézetek használatára, szerkeszti B. Eötvös József utasítása szerint: Vachott Sándorné”. OSZK Kt Fond 20/20.; lásd még: *Az utmutató: Cooper beszélve után az ifjuság számára báró Eötvös József utasítása szerint átdolgozva*, 2. jav. kiadás, Bp., Légrédy testvérek, é. n.

42 Eötvös-levelet és a *Margit* című regény kezdetének Eötvös által írt kéziratát (négy Deák Ferenc levél társaságában).⁶⁸

A „pártfogói barátság védszárnyai” az eseti kudarcok ellenére eredményesen működtek évtizedeken át: a válságos helyzetben kisgyermekével (és két másik családtagjával) magára maradt vagyontalan nő számára túlélési lehetőséget nyújtott a nemzeti irodalom elkötelezett költője és a barát iránti szolidaritás: a magán- és közjótékonyosság intézményrendszere, ha abban nem is azok játszottak szerepet, akik 1839 szilveszterének estéjén erre fogadalmat tettek. Mindez a tisztességes túlélésre igen, de egy családfenntartó nő önálló egzisztenciateremtésére nem volt elegendő.

---

⁶⁸ Vachottné levele Pulszky Ferenchez, Alsólendva, 1887. augusztus 4. OSZK Kt Fond VIII/1103.

TÖRÖK ZSUZSA

A nemzet özvegye

Vachott Sándorné írói pályája

1. Bevezetés

1857 novemberének utolsó hetében Gyulai Pál levélben¹ kérte Arany Jánost, hogy támogassa bármily aprócska saját szerzeménnyel a Vachott Sándorné neve alatt, ám voltaképpen általa szerkesztett *Remény* című zsebkönyvet. Valamivel korábban már Salamon Ferencről is üzent az akkor még Nagykőrösön élő poétának, ám mint az alábbi levélrészletből kiderül, Salamon megfeledezett az üzenet átadásáról. Második, a kérést is tartalmazó levele aztán Gyulaiéval egy időben érkezhettek Nagykőrösre:

Gyulai azt izeni, küldj az ő vagy is a Vahotné albumába egy kis verset, ha csak akkorát is, mint a nyúl farka. Emlékszik, hogy látott volt nálad egy heverő, ily <czim> kezdetű költeményt: „Hálnak, hálnak, egyre hálnak. ....” Erre fáj a foga. Ezt még előbbi levelemben kell valam meg írnom, de onnan, mint „lapsum” e levelemre maradt ki. Segits Gyulain! A Vörösmarti <vers> (<ki> eddig kiadatlan) verse mellé szeretne tőled is kiállítani valamit. Hidd el, jó ember ez a Gyulai – szépen megköszöni, s megis [!] honorálja tenéked!

Ő a jótékonyágban kifáradhatatlan. A nemzet özvegyeit és árváit ő portálja gyenge vállain.²

Arany végül nem a *Néma bú* (amelynek kezdő sorait idézte Salamon), hanem a *Balzsamcsepp* című verset küldte a zsebkönyvbe,³ noha a tanulmány szempontjából e tény itt mellékes információ. Ennél jóval fontosabb Salamon Ferenc által a nemzet özvegyeire való utalás, amely közösségbe ő egyértelműen Vachott Sándornét is beletartozónak vélte.

Vachottné azonban a levélírás idején, 1857-ben még nem volt ténylegesen özvegy, ám helyzetét illetően akár annak is tekinthették. Férjét, Vachott Sándort még 1852 novemberében nagyrédei otthonukban tartóztatták le. Őrizetbe vételében szerepet játszhatott, hogy fiatalkori barátja, az 1848–49-es forradalom alatt kormánybiztosi tevékenységet folytató és a *Ponyvára került Arany Trombitát* szerző Sárosi Gyula a környéken bujkált, és náluk is többször megfordult. Ennél azonban még súlyosabb

¹ Gyulai Pál Arany Jánosnak, [Pest, 1857. november utolsó hete], ARANY János, *Levelezése (1857–1861)*, s. a. r. KOROMPAY H. János, Bp., Universitas, 2004 (Arany János Összes Művei, 17; a továbbiakban: AJÖM 17), 117–118.

² Salamon Ferenc Arany Jánosnak [Pest, 1857. november utolsó hete] = AJÖM 17, 119.

³ ARANY János, *Balzsamcsepp = Remény: Zsebkönyv az 1858. évre*, szerk. VACHOTT Sándorné, Pest, Pfeifer Ferdinánd, 1858, 190–191.

körülménynek számított, hogy a rendőrség a házkutatás során a lakásban forradalmi tartalmú, tiltott költemények kéziratait találta meg.⁴ Vachott aztán elfogatása és bebörtönzése után elborult elmével került ki a fogságból. Családfenntartói szerepét így módon nem tudta többé betölteni. Feleségét és három gyermekét anyagi támogatás nélkül hagyva végül 1861-ben halt meg Schwartz Ferenc budai magán-elmegyógyintézetében.

A tanulmány tézise, hogy Vachottnének voltaképpen a férje elvesztése által előidézett akaratlan kényszerhelyzet jelentett ugródeszkát az írói pályán való induláskor, és később is e kényszerhelyzet volt szimbolikus tőkéje a rögzött írói pályán való érvényesülés során. Magánlevelezésében és 1887-ben kiadott emlékiratában egyaránt ezzel magyarázta az írói pályán való indulását. 1870 októberében nem először esdekelt segítségért szorult anyagi helyzetében legfőbb pártfogójához, báró Eötvös Józsefhez:

Hallgasson meg, ó hallgasson meg az irgalom nevében, – hiszen sokszor mondta nekem évek előtt hogy bárki lehet bajainak oka, de nem én, ki csakugyan nem tehetek róla, hogy oly kegyetlenül megölték büntelen férjemet, s én, mint alig 24 éves fiatal, tapasztalatlan asszony, három piczi gyermekemtől környezve, anyám s testvéremmel együtt egyszerre hatod magamnak lettem egyetlen támasza és feltartója, – hiszen Méltóságod tudja, hogy soha a világ elé nem jöttem volna, hogy soha, soha azt sem tudta volna meg hogy élek, ha a kegyetlen végzet oly irgalom nélkül ki nem ragad természetes helyzetemből...⁵

Emlékiratai kezdetén, hosszú évek távlatából az időződő Vachottné hasonló módon indokolta az írói pályaválasztást:

Sokkal könnyebb volt a dolog azon időben, midőn évek előtt mint íróni működni kezdék. – Akkor fiatal asszony voltam még, a csapás, mely férjem gyászsorsa által oly mélyen sújtott s feldúlta boldogságomat, el nem lett volna viselhető szellemi munka nélkül, – mintegy a végzet utalt reá, hogy tollat vegyek kezembe, hiszen világomul gyermekimet tekintém, – kis fiam s pici leánykáim vettek körül, – s irtam érettük s számukra...⁶

Ha végigolvassuk a Vachott Sándornéval kapcsolatos legterjedelmesebb forráscsoportot, Eötvös József Vachottnéhoz írt leveleit, még a válaszlevelek hiányában is feltűnő, hogy Vachottné írói tevékenysége során végig e kényszerhelyzetbe került, támasz nélkül maradt, segítségre szoruló özvegy szerepét performálta, akinek a megsegítését a keresztényi kötelesség mellett Eötvös József és egyéb támogatói részéről egyértelmű politikai elkötelezettség motiválták. A nemzet nem egyetlen, hanem egyik özvegyének lenni ráadásul olyan szerepkört jelentett, amelynek körvonalai az 1848–49-es forradalom és szabadságharcot követő időszakban rajzolódtak ki, és teltek fel politikai tartalommal. Gondoljunk csak arra, hogy a 19. századi köztudatban például Vörösmarty

⁴ Vachott elfogatásáról, új dokumentumok alapján legutóbb: DEÁK Ágnes, *Vachott Sándor elfogatásának körülményei és dokumentumai, 1852*, Irodalomismeret, 2016, 2. sz., 40–49.

⁵ Vachott Sándorné Eötvös Józsefnek, [1870. október 11.], OSZK Kt., Fond VIII/1957.

⁶ VACHOTT Sándorné, *Rajzok a multból: Emlékiratok*, I–II, Bp., Aigner Lajos, 1887–1889; itt: 1887, I, V.

Mihályné Csajághy Laurára,⁷ Batthyány Lajosné Zichy Antóniára,⁸ Damjanich Jánosné Csernovics Emíliára⁹ egyaránt a nemzet özvegyeként tekintettek.

Petőfi Sándor eltűnése után Arany János *Emléklapra* című költeményében a Szendrey Júlia számára egyértelműen kijelölt pozíció szintén „[m]int honleányt, mint özvegy árva nőt” jeleníti meg Petőfi özvegyét,¹⁰ akiből tudvalevő, hogy Horvát Árpáddal még a gyászév letelte előtt kötött második házassága következtében „csak” *A honvéd özvegye* lett Arany egykorú értelmezésében.¹¹ Szendrey Júlia azonban azért sem válhatott

⁷ Vörösmarty Mihály 1855-ben bekövetkezett halála után három gyermekének gyámja, és a hátramaradt család legjelentősebb támasza Deák Ferenc volt, aki az árvák megsegítésére országos méretű mozgalmat indított. A család támogatása érdekében írt leveleiben Deák minduntalan hangsúlyozta, hogy a segélyezés a nemzet erkölcsi feladata és „legszentebb tartozása,” a hátramaradt özvegyről és gyermekeiről tehát a nemzeti közösségnek kötelessége gondoskodni. Vö. REXA Dezső, *Deák Ferenc levele a Vörösmarty árvák érdekében*, ItK, 11(1901), 2. sz., 200–202. – KRISTÓF György, *Deák Ferenc két levele gróf Mikó Imréhez a Vörösmarty-árvák segélyezése érdekében*, ItK, 42(1932), 2. sz., 184–186. A gyűjtés történetétől: NAGYRÉVI György, *A Vörösmarty-árvák javára indított gyűjtés története*, Irodalomtörténet, 46(1958), 1. sz., 113–122. A gyűjtést szintén említi: HERNÁDY Zsolt Géza, „Nőnek jelentsd szíves tiszteletemet”. *Gróf Batthyány Lajosné Zichy Antónia és Deák Ferenc kapcsolata = „Jól esik köztetek lenni...”*: Női sorsok, szerepek Deák Ferenc környezetében, szerk. Kiss Gábor, Zalaegerszeg, Zalaegerszegi Milleniumi Közalapítvány – Degré Alajos Zalai Honismereti Alapítvány, 2015, 98–101. A Vörösmarty Bélára és húgaira, Ilonára és Erzsébetre használt „nemzet árvái”, valamint az anyjukra alkalmazott „nemzet özvegye” ragadványnévről: BALÁZS Margit, *A haza bölcse, a bolond gróf és a többiek: Ragadványnevek történelmünkben*, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001, 146.

⁸ Batthyányné halálakor a *Vasárnapi Ujság*ban megjelent nekrológ így írt róla: „Magasztos példányképe volt köztünk a nőnek és honleánynak, kit határtalan tisztelettel vettünk körül, a kit nagy jósága s a lelken viselt nagy fájdalom mindnyájunk szívéhez közel hozott, úgy hogy mindenki érezé, hogy a nagy vértanu szenvedő özvegye azokhoz a kegyelettel őrzött nemzeti kincsekhez tartozik, a melyeket e nemzetből mindenki a magáéinak is tekint. [...] Mindenki érezé, hogy az ő fájdalma a legnagyobb, az ő fájdalomában testesült meg legigazabban a nemzeté. Szörnyű megpróbáltatásai és az a hősi lélek, mellyel a szenvedés martirkoronáját viselé, közel hozta őt minden érző szívhez s megrendítő sorsát könnyező részvétellel hallgatták mindenütt a művelt világon” Törs Kálmán, *Gróf Batthyány Lajos özvegye 1815–1888*, *Vasárnapi Ujság*, 35(1888), 41. sz., október 7., 665.

⁹ Damjanichné halálakor a *Néptanítók Lapja* így emlékezett meg róla: „Damjanichné halála. Damjanich János özvegye meghalt. A fehérhajú matróna hatvan évvel élte túl férjének, az akasztófán megdicsőült vértanúnak halálát. Az egész nemzet vele gyászolt azokban a szomorú napokban, most meg az egész nemzet őt gyászolja, a magyar asszonynak, a hű feleségnek a példaképét. Legendás alak volt már életében a „nemzet özvegye”, bár itt járt-kelt közöttünk s megmérhetetlen bánatára a szegények, az árva, az elhagyottak gyámolításában keresett enyhületet. A halhatatlan nagy magyar asszonyok Pantheonjában illeti meg hely ezt a nőt, ki miként férje, szerb eredet volt, s mégis igaz magyar honleány tudott lenni. Emléke örökké él minden magyar szívében” *Néptanítók Lapja*, 42(1909), 49. sz., december 9., 18.

¹⁰ Erről legutóbb: GYIMESI Emese, *Szendrey Júlia és Arany János kapcsolata = „Összel”: Arany János és a hagyomány*, szerk. SZILÁGYI Márton, Bp., Universitas, 2018, 138.

¹¹ Arany verse csak 1882-ben, a *Pesti Napló* Arany halálakor kiadott gyászkeretes számában jelent meg, ám a költeményt bevezető sorokban az újság is utalt arra, hogy a vers keletkezése (1850) után a kéziratot nyilvánosságban keringett, és sokan ismerték. Arany Szendrey Júliához való viszonyáról és a költemény kéziratok terjedéséről legutóbb: SZILÁGYI Márton, *Arany János és Szendrey Júlia (Textuális nyomok az Arany-életműben Szendrey Júlia második házasságáról) = Hungarológiai Közlemények*, megjelenés előtt. (Köszönöm Szilágyi Mártonnak, hogy a tanulmány kéziratát rendelkezésemre bocsátotta.)

a nemzet özvegyévé (noha e ragadványnév mind a mai napig gyakran fordul elő a róla írt cikkekben),¹² mert Petőfi egyértelmű halálára vonatkozó bizonyítéka nem volt. De még ha lett volna is, az 1848–49-es forradalmat közvetlenül követő időszakban nem álltak rendelkezésére azok a lehetőségek, amelyek később, az 1850-es évek második felében, de főként az 1860-as években az enyhültebb politikai körülmények között Vachott Sándorné számára már lehetőségként kínálkoztak. Szendrey Júlia 1849-ben még nem kérhetett volna Petőfi kapcsolatrendszerévé támogatói segítséget, hiszen a forradalmat közvetlenül követő időszakban mindenki a saját életét mentette, vagy éppen bujdosott valahol. Szendrey ráadásul írásaiból sem biztosíthatott volna jövedelmet magának egy teljesen ellehetetlenült irodalmi piacon. Ezért szorult helyzetére való megoldásként a gyors második férjhezmenetelt választotta. Hiszen az a tény sem veszítendő szem elől, hogy az 1848–49-es események nyomán özvegyen maradt nők körülményei, társadalmi helyzete egészen különböző lehetett. Nyilvánvalóan nem azonos társadalmi státust töltött be Batthyány Lajos vagy pedig Petőfi Sándor és Vachott Sándor özvegye. Míg Batthyányné vagyoni helyzete lehetővé tette, hogy a zaklatások elől gyermekeivel egy időre külföldre költözzön, megélhetésüket ugyanis a tekintélyes Zichy-vagyon biztosította,¹³ hasonló alternatíva sem Szendrey Júlia, sem Vachott Sándorné számára nem kínálkozott. Az özvegység a férj támogatása nélkül magára maradt középosztálybeli nőt élete mindaddig legnagyobb kihívása elé állította.

2. Özvegyek a 19. században: Vachott Sándorné társadalmi helyzete

A házasság intézménye a középosztálybeli és arisztokrata nők számára a legfontosabb társadalmi kötelék volt a 19. században. A korabeli társadalom az életterek nemi alapon való elkülönülését hangsúlyozta, és ennek megfelelően a fiatal lányok neveltetésének fő célja volt, hogy szerencsésen bevezessenek a házasság (legalábbis elvileg) biztonságos kikötőjébe. Nők számára voltaképpen alig volt más alternatíva a házasságkötésnél, noha kétségtelen, hogy nem minden lánynak sikerült férjhez mennie. A vénkisasszonyokat azonban gyakran övezte megvetés és szarkazmus a korabeli társadalomban.¹⁴

¹² A megtagadott nemzet özvegye szerepkör alapvetően befolyásolta Szendrey Júlia 19. századi megítélését. A Nyugatosok aztán, a 20. század eleji nőideál kontextusában, más szerepmoდეllek (excentrikus nő, múzsa) keresztmetszetében helyezték el alakját. Mindezekről: GYIMESI Emese, *Az excentrikus nő és a múzsa: Szendrey Júlia alakja a magyar kulturális emlékezetben*, Hévíz, 23(2015), 6. sz., 463–469.

¹³ Sőt, anyagi helyzete még azt is megengedte, hogy alkalom adtán ő maga segítsen más özvegyeken és árvákon. Így tett Vörösmarty halálakor, amikor 400 forintos adománnyal segítette a költő árváit. Vö. HERNÁDY, „Nődek jelentsd...”, i. m., 101.

¹⁴ Wohl Jankát és hűgát, Stephanie-t például vénkisasszonyságuk miatt a társaságban Wohl Jankerlnek és Wohl Hoserlnek csúfolták. Vö. M. HRABOVSKY Júlia, *Ami elmúlt: Visszaemlékezések életemből*, s. a. r. STEINERT Ágota, [Bp.], Helikon, 2001, 219. A Wohl nővérek társadalmi megítéléséről: TÖRÖK Zsuzsa, *A Wohl-nővérek emancipációja: Társadalomtörténeti megközelítés hosszmetsetben*, Aetas, 30(2015), 1. sz., 87–115. A vénkisasszony tragikomikus irodalmi példája Petelei István *Árva Lottija* is. Vö. PETELEI István, *Árva Lotti = Uő, Összes novellái*, I–II, s. a. r. TÖRÖK Zsuzsa, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007 (Csokonai Könyvtár. Források, 13), 9–16.

Az özvegyiség tehát, amely a házasság végét jelentette, megsemmisítő tapasztalat lehetett, hiszen élete központi szerepétől, identitásának legfontosabb elemétől, a feleség státustól fosztotta meg a nőket. Az özvegyasszonyi szerepkör, az aggszűzekéhez képest, kevésbé volt megbélyegzett a korabeli társadalomban, ám a feleség társadalmi állásához viszonyítva mégiscsak alsóbbrendű pozíciót jelentett. Az özvegyiség ugyanis legtöbb esetben annak a társadalmi elismertségnek a végét jelölte, amelynek biztosítékát a férj munkája, vagyona, társadalmi státusa jelentette a nő számára is. Ha nem sikerült az újbóli házasságkötés, egy akaratlanul vállalt társadalmi exíliumot is jelenthetett. Természetesen kivételek e tekintetben is említhetők. Szendrey Júlia példája épp azt bizonyítja, hogy a társadalmi megbecsültség nem volt az újbóli férjhezmenetel automatikus következménye. Batthyány Lajosné és Damjanich Jánosné számára viszont az özvegyiség épp hogy nem társadalmi számkivetettséggel, elszigetelődéssel járt, hanem új szerepkörök megtalálásával a társadalmi munka, a jótékonykodás, a szervezés, a Magyar Gazdasszonyok Országos Egyesületének megalapítása révén.

A férj elhalálásával tehát voltaképpen életük teljes mértékű szétesésével szembe-sülhettek az özvegyek, hiszen az mindaddig férjük pénzügyi helyzetétől, társadalmi állásától és karrierjétől függött. A biztonság és a védelem elvesztésének tapasztalata bizonyára gyakran járt együtt pánikrohamokkal és bénító tehetetlenségérrzellemmel. Pedig az özvegyek legtöbbször korántsem voltak tehetetlenek a gyászszigetelő időszakban, csupán képességeik a házi körben való tevékenységre korlátozódtak. Hiszen a korabeli középosztálybeli és arisztokrata lányok neveltetése (történjen az magánúton és egyházi vagy magánintézetekben) a magánszférában való szerepkörökre komolyan felkészítette őket. Házi körben igenis hozzáértő háztartást vezető, gyöngéd anyák, szerető feleségek, jótékonykodó angyalok és pompás háziasszonyok lehettek. De anyagi kiszolgáltatottságuk, az üzleti szférában való járatlanságuk és egy fizető állás hiánya igencsak súlyosbíthatta helyzetüket a gyász időszakában. Férjüket, társadalmi állásukat és a biztos jövedelemforrást tehát egyszerre veszítették el, mindez pedig fokozta sérülékeny mivoltukat. Ennek ellenére megbirkózhattak helyzetükkel, és oly módon szervezhatték újra életüket, hogy az a korábban a férj szerepköréhez tartozó társadalmi nyilvánosságot is érintse, és segítse új szerepkörök körvonalazását.¹⁵ Vachott Sándorné esetében is e törekvés látható.

Vachott Sándor 1861 tavaszán bekövetkezett halála (ezt megelőzően pedig fogsága és a fogság ideje alatt kezdődő elmebaja) elsősorban férje társaságától fosztotta meg Csapó Máriát. Házasságuk szerelmi házasság volt, amelyet a korabeli értelmiség „a romantikus szerelem diadalaként” ünnepelt az 1840-es évek közepén.¹⁶ Vachott

¹⁵ Az özvegyiség természetesen Európa más országaiban is hasonló kihívások elé állította a nőket. Vö. Pat JALLAND, *Death in the Victorian Family*, Oxford, University Press, 1996, különösen: 231–250.

¹⁶ KERÉNYI Ferenc, *Biedermeier váltóhamisítás, a háttérben költészettel (A Csapó-ügy)*, ItK, 103(1999), 3–4. sz., 350. Csapó Mária és Vachott Sándor kapcsolatáról a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött levelezésük és emléktárgyaik is tanúskodnak. *Vachott Sándor Csapó Máriának*, 1843–1852, PIM Kt., V.1159/1–35. – *Vachott Sándor Csapó Máriának*, 1843; 1848, PIM Kt., V.4713/1424. A levelezés nagy részét kiadta és

halála azonban nemcsak a szeretett férj elvesztését jelentette Vachottné számára, hanem a családfenntartás alapját jelentő férfi jövedelemét is. A gyámoltalan nő hagyományos menedékeként 1861 után az újbóli férjhezmenetel lehetősége kínálkozhatott volna számára is; ekkor még csak harmincadik éve körül járt. Három gyermekével, anyjával és leánytestvérével oldalán, vagyon nélkül azonban nem volt túl sok esélye, hogy ismét férjhez menjen. A fennmaradt források azonban nem is tartalmazznak arra vonatkozó utalást, hogy e megoldás egyáltalán felmerült volna számára. Vachott Sándor csekély családi öröksége (némi földtulajdonnal rendelkezett a vachotfalvi ősi birtokból¹⁷), költői és hivatalnoki szerepkörei, tehát többnyire a nyújtott szolgáltatásért kapott jövedelme életében is alig volt elegendő a jómódhoz szokott, ám Csapó János 1844. április 30-án való eltűnése után súlyos anyagi gondokkal küzdő Csapó család eltartására. Olyan tőke felhalmozásáról, amely a bekövetkezett tragédia után biztosította volna a hátramaradt özvegy és a család megélhetését, tehát szó sem volt.

Az újbóli férjhezmenetel mellett másik lehetőségként a gyermekeivel apja védőszárnyai alá való visszaköltözés merülhetett volna fel Vachott Sándorné számára. E megoldás azonban nem volt megvalósítható alternatíva. Apja, Csapó János, a tehető pesti ügyvéd, 1844 április utolsó napjának reggelén eltávozott otthonából, és soha nem tért oda vissza. Felesége, Csapóné Csajághy Erzsébet a családi legendárium és Vachottné majdani emlékiratai számára a tönkrement magyar nemesurak hagyományos gesztusával, a főbelövással magyarázta férje eltűnését.¹⁸ Tudvalevő azonban, hogy az előkelő életvitelű, népszerű irodalmi-művészeti szalont fenntartó Csapó János 1843 őszén anyagi csőd közelébe került, és szorult helyzetén váltóhamisítással igyekezett segíteni. Komoly összegeket tartalmazó hamis váltókat állított ki mások nevére, amelyek közül az első váltólejárata épp 1844 május elején vált esedékessé. Eltűnése tehát minden bizonnyal e váltóhamisítási ügyekhez kapcsolható,¹⁹ ám hogy halála is ugyanekkor következett volna be, semmilyen tény nem bizonyítja.

Vachottné anyja tehát Csapó Etelke halála után Mária két másik leánytestvérével, Jozefával és Vilmával együtt már jóval Vachott Sándor elfogatása előtt a fiatal házaspár háztartásában élt.²⁰ Csapó Máriának férje halála után nemcsak önmaga és gyermekei, hanem még anyja és akkor még szintén velük élő egyik leánytestvére eltartásáról is gondoskodnia kellett.

---

a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött hagyatékot ismertette: BALKÁNYI Enikő, *Rajzok a múltból: Vachott Sándor és Csapó Mária ismeretlen iratai és levelei = A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve* 6, 1965–1966, szerk. BARÓTI Dezső, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum–Múzeumi Ismeretterjesztő Központ Kiadó, 1967, 143–167.

¹⁷ Vö. DEMMEL József, *Az irodalom (szociális) hálója: Közelítések Vahot Imréhez*, *Sic itur ad astra* 59, 20(2009), 258. A Vachott családról és a három testvéréről, Kornéliáról, Sándorról és Imréről: T. ERDÉLYI Ilona, *Egy reformkori család a magyar irodalomban*, *Irodalomtörténet*, 87(2006), 3. sz., 353–377.

¹⁸ Így említi Vachottné emlékirata: VACHOTT, *Rajzok a múltból*, i. m., I, 279.

¹⁹ Minderről lásd: KERÉNYI, *Biedermeier váltóhamisítás...*, i. m., 345–350.

²⁰ VACHOTT, *Rajzok a múltból*, i. m., II, 5.

Férje elfogatása, betegsége, végül halála után tehát a megélhetés Vachott Sándorné mindennapjainak legégetőbb problémájává vált: létfenntartást biztosító munka után kellett néznie. A 19. század közepének munkaerőpiacán azonban nőként újabb kihívásokkal szembesült. Az egzisztenciát biztosító munka gondolata ugyanis nehezen volt kibékíthető azzal a társadalmi normarendszerrel, amely egy középosztálybeli nő helyzetét meghatározta. A 19. század egyik legnagyobb hatású ideológiája, a nemi alapon elkülönülő életterek gondolata szerint ugyanis a férfiak szerepe a társadalmi nyilvánosságban, a nőké pedig a magánélet környezetében való tevékenykedés volt. Ezen elgondolás értelmében a nő elsődleges feladata, hogy jó feleség, kiváló családanya, esetenként buzgó honleány legyen: vezesse a háztartást, férje számára biztosítson kiegyensúlyozott családi hátteret, és jó hazafiakat neveljen gyerekeiből. A családfenntartás feladata nem a nő számára kijelölt szerepekhez kapcsolódott. A létfenntartás kényszere azonban sok esetben lehetetlenné tette, hogy minden nő e társadalmi vízió szerint éljen. Az egzisztenciateremtés szükséglete legtöbbször épp az özvegyasszonyokat vagy az egyedülálló, férjetlen lányokat kényszerítette önfenntartó életmódra. Foglalkoztatás tekintetében hazai körülmények között azonban e nőknek még annyi lehetőségük sem volt, mint a társadalmilag fejlettebb nyugat-európai országokban élőknek. Hajadonok elmehettek nevelőnőnek arisztokrata családokhoz (tudvalevő, hogy például Wohl Janka is, mielőtt hűgával lapvállalkozásaiba kezdett, egy Nyitra megyei úri családnál volt nevelőnő, később pedig arisztokrata családok gyermekeit tanította zongorázni Pesten), vagy írásból, lapszerkesztésből teremthettek egzisztenciát maguk számára, mint például Kánya Emília vagy szintén a Wohl nővérek. Vachottné számára is az írás kínálkozott szinte egyértelmű lehetőségként önmaga és családja eltartásának eszközeül.

3. „Válságos és szokatlan” irodalmi működés

Az írónővé válás folyamatában a 19. században rendkívül nagy szerepet játszott a társadalmi háttér és a szociális kapcsolatháló. A családi környezet sok esetben mintaként kínálta fel az írói-értelmiségi létformát, Csapó Mária pedig olyan családba született, melynek a reformkori író és művész értelmiség minden jelentős tagjával rokoni vagy baráti kapcsolata volt. Anyjának, Csajághy Erzsébetnek testvérei, Júlia és Laura, Bajza Józsefné, illetve Vörösmarty Mihályné voltak. Jókai Mór és Laborfalvi Róza gyakran fordult meg szülei házánál,²¹ Fáy András szüleinek rokona és komája volt. A szülők nevenapjára, Erzsébet és János napra rendezett mulatságok, családi-baráti piknikerek és egyéb társasági alkalmak rendszeres résztvevői voltak Szemere Pál, Székács József, Garay János és családja, Egressy Gábor, Lendvay Márton, Tóth Lőrinc és Vahot Imre. Csapó Mária Fáy András híres főtí szüreteinek egyikén ismerkedett meg Deák

---

²¹ VACHOTT, *Rajzok a multból, i. m.*, I, 6–7; 9.

Ferencsel.²² Férje, Vachott Sándor nővére, Vachott Kornélia, Erdélyi János első, korán meghalt felesége volt. Szintén férje ismeretségi körébe tartozott báró Eötvös József és Pulszky Ferenc, akikkel Vachott még eperjesi tanulmányai idején ismerkedett meg.²³ Vachott Sándor rokonságban volt Kossuthékkal, Petőfivel pedig jóbaráti kapcsolatot ápolt, aki házukban való látogatása alkalmával ismerte meg Csapó Mária húgát, Etelkét. A lány korai, 1845. január 8-án bekövetkezett halála ihlette aztán a *Cipruslombok Etelke sírjáról* című versciklust. Nem mellékes, hogy maga Vachott Sándor is költő volt, tehát a költő férj is szolgálhatott Csapó Mária számára mintául az írói pályán való induláskor.

Vachott Sándorné azonban nem tervszerűen és nem is emancipatorikus indítástól vagy romantikus fellengzősségből került az irodalmi pályára.²⁴ Természetesen ő maga is, mint sok más középosztálybeli fiatal lány, már hajadon korában írt – leveleket. Érzelmösen emlékszik vissza emlékiratában arra a lepkés tintatartóra, amelylyel édesanyja lepte meg, hogy enyhítse leánya szomorúságát, amelyet jegyesének az 1843-as pozsonyi országgyűlésre való elutazása idézett elő.²⁵ Az aranyos szárnyú lepkés porcelán tintatartót a retrospektív elbeszélésben Vachottné aztán szimbolikus jelentéssel ruhazza fel, az íróeszköz mintegy eljövendő pályafutásának válik jelképévé, melyet „[m]intha egy titkos előérzet sugallatára választott volna” akkor anyja.²⁶

Vachott Sándor és Csapó Mária 1843. július 10-én kötött házasságot Pesten a Deák téri evangélikus templomban,²⁷ nászútra pedig Gyöngyösre, majd a Felvidékre mentek. A friss menyecske e nászút alatt ismerkedett meg egy felvidéki grófi kastély történetével, férje pedig arra kérte, hogy jegyezze le számára az elbeszélést, hogy majd később ő, tehát Vachott felhasználhassa valamelyik írásához. Vachottné ezt a szóbeli elbeszélés nyomán lejegyzett történetet nevezi emlékiratában „irodalmi első kísérletem”-nek,²⁸ amelyet később aztán ő maga is átdolgozott, és Eötvös Józseffel lektoráltatott.²⁹

²² Uo., 204.

²³ Uo., 110.

²⁴ A nőírószághoz kapcsolódó korabeli sztereotípiákról Eötvös József Vachottnének 1855. november 14-én írt levele is tanúskodik: „Az, mi Önt íróvá tette, nem hiúság volt, Ön nem más nők módjára unalomból vagy hírvágyból nyúlt pennájához; az egyedüli cél, melyért e nehéz pályára lépett, kedveseinek jóléte.” Eötvös József Vachott Sándorné, 1855. november 14. = EÖTVÖS József, *Levelek*, szerk. OLTVÁNYI Ambrus, Bp., Magyar Helikon, 1976, 265–266.

²⁵ VACHOTT, *Rajzok a multból*, i. m., I, 211.

²⁶ Uo.

²⁷ DEMMEL, *Az irodalom (szociális) hálója*, i. m., 256. – T. ERDÉLYI, *Egy reformkori család*, i. m., 365.

²⁸ VACHOTT, *Rajzok a multból*, i. m., I, 245.

²⁹ Az emlékirat szerint az elbeszélés meg is jelent a Vachottné által kiadott zsebkönyvben. Valójában azonban nem az 1858-as *Remény* című zsebkönyvben, hanem az 1861-ben kiadott azonos című évkönyvben jelent meg: VACHOTT Sándorné, *Egy monda: Uti emlékeimből = Remény: Irodalmi és művészeti évkönyv*, szerk. VACHOTT Sándorné, Pest, Heckenast Gusztáv, 1861, 103–118. Vachottné emlékirata is közli *A nagyanya átka* címmel: VACHOTT, *Rajzok a multból*, i. m., I, 249–275.

Az elkövetkező tíz évben azonban írással legfeljebb csak kedvtelésből foglalkozhattott: vidékre, Tápiósápra (ma Sülysáp), majd 1849 után Nagyrédére költöztek, megszülettek gyerekei, és bizonyára a házi teendők foglalták el idejének nagy részét. 1853-tól azonban egyre világosabbá vált, hogy a család megélhetése Vachottné vállaira nehezedik. Vachott Sándor bebörtönzése alatt idegileg összeroppant, ezért 1853 tavaszán ki is engedték a fogdából. A remélt gyógyulás azonban később sem következett be, és közel két, Nagyrédén töltött év után az is nyilvánvalóvá vált, hogy Vachott ápolását intézményes körülmények között célszerű folytatni. A család mindennapi költségei mellett tehát a beteg férj kezeltetésének terhei is nyomasztották Vachottnét.

Valószínűleg már 1853 elején vagy még korábban, megfordult fejében, hogy szorult anyagi helyzetükön úgy is segíthet, hogy ő maga is írói pályára lép. Családja, rokoni és baráti kapcsolatai révén tisztában lehetett az írói pályában rejlő lehetőségekkel és a leselkedő kudarcokkal is. Mindenesetre 1854-ben regénnyel jelentkezett; ekkor jelent meg *Derü és boru* című kötete Tóth Lőrinc (Vachott Sándor barátja) és Vahot Imre (Vachott öccse) kiadásában.³⁰ Debütálását valamivel később, az 1850-es évek végén az idős Szemere Pál „válságos és szokatlan” indulásként értelmezte, legalábbis így emlékszik vissza Vachottné az öreg poétával folytatott beszélgetésre emlékiratában, amikor is Szemere a következőket mondta neki:

Sajátságos eltérőn intézte kedves hugocskám másokétól mind életét, mind irodalmi munkásságát. [...] Ki magában hivatást érez, rendszeren először is költeményekkel kísérti meg szárnyait, – a mondák és beszélyek, ezeket szokták követni, – a regényírás, melyhez tapasztalások is kívántatnak, utoljára marad. – Ön, szép hugocskám [...] épen fordítva cselekedett: először is regénnyel lépett föl, még pedig három egymás után következő [...] költői regénnyel; – ezeket szép mondái s beszélyei követték, – s a költeményeket végsőre hagyta.³¹

Szemere Pál főként férfi írókra gondolhatott, amikor az írói debüt szinte kötelező állomásait Vachottné előtt felsorolta. Ha azonban a 19. század közepén kötetpublikációval jelentkező nők felől nézzük Vachott Sándorné írói feltűnését, akkor is rendhagyónak mutatkozik eljárása. Az 1850–60-as években ugyanis egyre több alkotó nő jelenik meg az irodalom színpadán kötetpublikációval. E publikációk közös jellemzője azonban, hogy kivétel nélkül verseskötetek. 1853-ban és 1854-ben jelenik meg két posztumusz kötet, amelyeknek szerzője Iduna (Szász Károlyné Szász Polixéna), illetve a fiatalon öngyilkos lett Ferenczy Teréz.³² Őket követi 1858-ban és 1860-ban Majthényi Flóra,³³

³⁰ VACHOTT Sándorné CSAPÓ Mária, *Derü és boru*, kiad. TÓTH Lőrincz és VAHOT Imre, Pest, Müller Gyula bizománya, 1854.

³¹ VACHOTT, *Rajzok a multból, i. m.*, I, 42.

³² Iduna [SZÁSZ Károlyné] *Hagyományai*, Pest, Müller Gyula, 1853. – FERENCZY Teréz, *Téli csillagok*, hagyományából összeszedte BÚLCSÚ Károly, Pest, Müller Gyula, 1854.

³³ [MAJTHÉNYI] Flóra, *50 költeménye*, Pest, Emich Gusztáv, 1858. – [MAJTHÉNYI] Flóra, *Dalai*, Pest, Emich Gusztáv, 1860.

1861-ben Malvina, Kisfaludy Atala és Wohl Janka,³⁴ 1864-ben pedig Hajnalka és Izidora.³⁵

A költőnők egyre nagyobb számban való jelentkezésével párhuzamosan az 1850-es években Jósika Miklós sikere viszont azt bizonyította, hogy a regényírás a jövedelemszerzés leghatékonyabb módja.³⁶ Főként ilyen megfontolásból nyúlhatott tehát Vachottné először a regény műfajához; az 1854-ben kiadott *Derű és borút* 1857-ben *Margit*,³⁷ majd 1859-ben *Irma hagyományai*³⁸ című regénye követte. Közben Vahot Imre segítségével Vachott Sándor verseinek újabb kiadását is megjelentette 1856-ban.³⁹ A könyvek bevételeiből beteg férje kezeltetésének költségeit szerette volna fedezni, ám e terve aligha sikerült.⁴⁰

Kétségtelen, hogy Vachott Sándorné írói pályáját egy krízishelyzet indította el, írói működésének sajátossága mégsem e magánéleti válság szokatlanságában ragadható meg. Kánya Emília és Jósika Júlia irodalmi vállalkozásait hasonló módon válsághelyzetek motiválták: Kánya a temesvári Gottfried Feldingertől (Földényi Frigyesztől) való válása után kezdett egzisztenciális okok miatt írni, majd lapot szerkeszteni, Jósika Júliát pedig az emigrációs élethelyzet ösztönözte írásra, ily módon ugyanis ő maga is hozzájárulhatott férje, Jósika Miklós jövedelmének kiegészítéséhez.⁴¹ Vachott Sándorné írói és szerkesztői tevékenységének példátlan, atipikus jellege viszont, hogy pályafutásában mindvégig erőteljesen támaszkodott patrónusi segítségre. Az írói pálya, nők számára különösen, elképzelhetetlen volt támogatói segítség nélkül. Míg a családi

³⁴ [TARNÓCZY] Malvina, *Költeményei*, Pest, Ráth Mór, 1861. – [KISFALUDY] Atala, *Költeményei*, Pest, Emich Gusztáv, 1861. – WOHL Janka *Költeményei*, kiad. JÓKAI Mór, Pest, Engel és Mandello, 1861.

³⁵ [BÁLINTFFY Etelka] Hajnalka, *Dalai*, Pest, Herz János, 1864. – [PETRICHEVICH HORVÁTH] Izidora, *Dalaiból*, Kolozsvár, Stein János, 1864.

³⁶ ERRŐL: KERESZTÚRSZKI Ida, „...de azért nem irok gyárilag...”: A folytatásos regényközlés megjelenése a kultúrtermékek 19. századi magyar piacán = klasszikus – magyar – irodalom – történet: tanulmányok, szerk. DAJKÓ Pál, LABÁDI Gergely, Szeged, Tiszatáj Könyvek, 2003, 171–193. – HITES Sándor, *Még dadogtak amikor ő megszólalt: Jósika Miklós és a történelmi regény*, Bp., Universitas, 2007, különösen: 70–85.

³⁷ VACHOTT Sándorné, *Margit*, I–IV, Pest, Emich Gusztáv, 1857.

³⁸ VACHOTT Sándorné, *Irma hagyományai*, I–II, Pest, Heckenast Gusztáv, 1859.

³⁹ VAHOT Sándor, *Összes költeményei*, kiad. VAHOT Imre, Pest, Nyomatott Gyurián Józsefnél, 1856.

⁴⁰ Mind a regények, mind pedig Vachott Sándor költeményeinek kiadása kapcsán a megfelelő számú előfizető összegyűjtése jelentette a legnagyobb gondot. Vö. EÖTVÖS József Vachott Sándornénak, Pest, 1855. április 13. = EÖTVÖS, *Levelek, i. m.*, 259–260. – Vahot Imre Vachott Sándornénak, Pest, 1856. május 5., OSZK Kt., Fond 20/7. Vachott Sándor kezeltetésének költségeit a Schwartzter-féle elmeegógyintézetben 1856 januárjától részben Károlyi István gróf vállalta magára; ő fizette ki az intézményben való tartózkodás kiadásainak a felét. Vö. EÖTVÖS József Vachott Sándornénak, 1856. január 16. = EÖTVÖS, *Levelek, i. m.*, 275.

⁴¹ A példák sora külföldi esetekkel is gazdagítható. A brit irodalomban a skót származású Margaret Oliphant hasonló módon férje halála után kezdett el írni kifejezetten azért, hogy három, apa nélkül maradt gyermekét el tudja tartani. Vö. ZSUZSANNA VARGA, 'An Unusually Cosmopolitan Outlook: Margaret Oliphant Revisits Domesticity = Exchanges and Correspondence: The Construction of Feminism', ed. Claudette FILLARD, Françoise ORAZI, Cambridge, Cambridge Scholars Publishing, 2010, 236–249, különösen: 237.

háttér mintát, a szociális kapcsolatok segítséget, pártfogást jelentettek az irodalmi pályán, férfiak és nők számára egyaránt. Az írónőket férfi mentorok egész sora vette körül, és Vachottné is voltaképpen azt a társadalmi kapcsolathálót hozta mozgásba az érvényesülés érdekében, amellyel még szülei házában majd férje mellett érintkezett. Vachottné azonban pályájának későbbi szakaszában sem próbált meg önálló döntéseket hozni. Az írói-szerkesztői pályán tett minden egyes kísérletét 1855-től 1871-ig kizárólag fő támogatója, Eötvös József tanácsainak, javaslatainak és jóváhagyásának vetette alá. A férje halálával egy időben magára öltött pártfogásra és oltalomra szoruló özvegy szerepe ily módon irodalmi működését is alapvetően és mondhatni egyedülálló módon határozta meg a 19. században.

4. Remény és szolidaritás

Noha Vachott Sándornét férje beszámíthatatlanságának kezdetétől, majd özvegységében sem védte a nyugati típusú hagyományos társadalomra jellemző mikrotársadalom (szülők és legközelebbi rokonok),⁴² annál több segítséget kapott Vachott Sándor egykori baráti és írói hálózatának tagjaitól.⁴³ A korabeli írói társadalom figyelemre méltó segítőkészséggel és szolidaritással igyekezett segíteni Vachott Sándor szorult helyzetbe került feleségén. Együttérzésükre kiváló példát nyújtanak Arany János és Gyulai Pál levelezésének az 1858-ban kiadott *Remény* című zsebkönyv,⁴⁴ illetve az 1861-ben megjelent azonos című évkönyv⁴⁵ előkészítő munkálataira vonatkozó darabjai.

1858-as évjelzéssel ugyanis a reformkori Aurora-típusú kiadványok mintájára *Remény* címmel zsebkönyv jelent meg, amelyet címdala szerint Vachott Sándorné szerkesztett. A *Reménnyel* kapcsolatos levelezésből kiderül, hogy az irodalmi almanach ötlete is Eötvös Józseftől származott,⁴⁶ aki huszonkét költeményét bocsátotta

⁴² Vö. HUNYADI István, *Az özvegy nők helyzete Nyugat-Magyarország paraszttársadalmában a 16. században*, Történelmi Szemle, 26(1983), 3–4 sz., 447.

⁴³ Vachott Sándorné támogatói köréről lásd Deák Ágnes *Pártfogói barátság védszárnyai* (Vachott Sándorné és Eötvös József) című tanulmányát jelen lapszámomban.

⁴⁴ *Remény. Zsebkönyv az 1858. évre*, szerk. VACHOTT Sándorné, Pest, Pfeifer Ferdinánd, 1858.

⁴⁵ *Remény. Irodalmi és művészeti évkönyv*, szerk. VACHOTT Sándorné, Pest, Heckenast Gusztáv, 1861.

⁴⁶ Vö. Eötvös 1859 áprilisában Arany Jánosnak írt levelével, amelyből az is kiderül, hogy az 1858-as dátummal kiadott zsebkönyv voltaképpen 1859-ben jelenhetett meg, ám nem Heckenast Gusztáv, hanem Pfeifer Ferdinánd adta ki.

„Tisztelt társam!

Miután a Vachott Sándor neje által kiadott *Remény* című zsebkönyv különféle akadályok miatt 1858-ban ki nem jöhetett, kiadását ez évben Heckenast Gusztáv Ur vialta magára. – Auroraink 's azokat követett hasonló válalatok megszűnván, én egy korunk igényeinek megfelelő zsebkönyv kiadását kizárólag az irodalmi szempontból is régtől olta kívánatosnak tartottam, még inkább felhíva érzem magamat annak támogatására, miután tudom, hogy irodalmi tevékenységem ezen esetben egyszersmint egy szerencsétlen írói társam tiszteletre méltó háznépének javára lehet. – Hogy minden törekvés melyel az újonnan meginduló válalatot elősegíteni iparkodom sikeretlen, ha írói társaim 's főképp Kegyed segedelmére nem számolhatok ki jelenleg 's méltán, hazánk első élő költőjének ismertetik, azt jól tudom, de tudom azt is,

rendelkezésre a kiadvány számára. Gyulai Pál Aranynek 1857 novemberében írt levele értelmében azonban, úgy tűnik, a kiadványt, amely Vachott Sándorné neve alatt jelent meg, főként ő (Gyulai) szerkesztette. Aranynek ugyanis ezt írta: „Kedves barátom! / Talán hallottad hogy én egy zsebkönyvet szerkesztek a Vachott Sándorné neve alatt. Miért, gondolhatod.”⁴⁷ A kiadványnak 1859-ben tervezték folytatását is, ám akkor nem sikerült megjelentetni, csupán 1861-ben jött ki nyomdából az azonos című évkönyv. Eötvös és Gyulai 1857 és 1859 között mindenesetre az íróvilág minél szélesebb körét igyekezett megszólítani Vachottné kiadványai érdekében: Gyulai, mint láttuk, írt Arany Jánosnak, és külön üzent a tárgyban Salamon Ferenctől is neki.⁴⁸ Írt továbbá Szász Károlynak,⁴⁹ Pompéry Jánosnak⁵⁰ és Lévay Józsefnek;⁵¹ Eötvös Arannyal és Tompa Mihállyal⁵² levelezett a tárgyban.

A zsebkönyv körüli levelezés egyik legizgalmasabb aspektusa a Gyulai által felvállalt, a szerkesztés nagy részét magára vállaló, ám azt névlegesen Vachottnéra áthelyező szerepkör. Gesztusa Szász Károlynak 1857. október 21-én írt levele értelmében egyfajta, a szorult anyagi helyzetben lévő Vachott Sándornénak és családjának szánt ajándékként vagy adományként értelmezhető. Hiszen így ír Szásznak, amikor arra kéri, küldjön ő is költeményt a kiadvány számára: „A Vachott Sándorné neve alatt általam szerkesztett zsebkönyv a napokban sajtó alá megy. Emlékeztetek ígéretedre. Küldj egy pár költeményt akár eredetit, akár fordítottat. Tiszteletdíj szívesen fizet Pfeifer, ha pedig nem akarsz venni, a Vachott gyermekének szánt ajándéknak nézzük.”⁵³

Gyulai tehát annak a keresztényi etikának a jegyében segít a rászoruló Vachott Sándorné családján, amely sajátos etikai érzület jelentette alapját a már 1854-ben a Garay család, majd a Vörösmarty árvák javára történő sikeres gyűjtésnek is.⁵⁴

---

hogy valamint akkor, mikor a Remény első ízben megjelent, úgy Kegyed most sem fogja visszautasítani kérésemet s nem vonja el közremunkálását e szépirodalmi valalattól, [!] mely – ha munkatársai között Kegyednek tisztelt neve hiányzanék, a' közönség várakozásainak bizonyosan nem felelne meg” Eötvös József Arany Jánosnak, Pest, 1859. április 16. = AJÖM 17, 293.

⁴⁷ Gyulai Pál Arany Jánosnak [Pest, 1857. november utolsó hete] = AJÖM 17, 117.

⁴⁸ Arany nemcsak költeményeivel, hanem a *Szépirodalmi Figyelő*ben közreadott hirdetésekkel is hozzájárult Vachottné kiadványainak népszerűsítéséhez. Az 1861-es évkönyvről folyóirata *Értesítő* című rovatában tudósított: *Szépirodalmi Figyelő*, 1(1861), 7. sz., december 19., 110. Később különálló ismertetést is közölt a kiadványról: Z., *Remény. Irodalmi és művészeti évkönyv. Szerkeszti Vachott Sándorné.* (Pest, Heckenast, 1861.), Nagy 4-r. XXX. l. 120 l., *Szépirodalmi Figyelő*, 1(1861), 14. sz., február 6., 221.

⁴⁹ Gyulai Pál Szász Károlyhoz, Pest, 1857. október 21. = GYULAI Pál, *Levelezése 1843-tól 1867-ig*, s. a. r. SOMOGYI Sándor, Budapest, Akadémiai Kiadó – A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete, 1961 (A magyar irodalomtörténetírás forrásai, 4), 334.

⁵⁰ Pompéry János Gyulai Pálhoz, [Pest, 1857. november 26.] = GYULAI, *Levelezése, i. m.*, 337–338.

⁵¹ Lévay József Gyulai Pálhoz, Miskolc, 1859. február 19. = GYULAI, *Levelezése, i. m.*, 369.

⁵² Tompa Mihály Arany Jánosnak, [Hanva, 1860. február 1.] = AJÖM 17, 373.

⁵³ Gyulai Pál Szász Károlyhoz, Pest, 1857. október 21. = GYULAI, *Levelezése, i. m.*, 334.

⁵⁴ Ismeretesek ennek politikai vetületei is, hiszen a nemzet költői családjának megsegítése, az egymás problémái iránt érzett szolidaritás egyben az elnyomó hatalomnak szánt szimbolikus üzenet is volt. Így alakul Vörösmarty temetése is önmagán túlmutató politikai demonstrációvá, amelyről osztrák

E gyűjtés nyomán fogalmazódott aztán meg a kortárs íróvilág köreiben, hogy az írók és családjaik megsegítése intézményes körülmények között működjön. S noha az írói segélyegylet ötlete már 1854-ben felmerül, a Magyar Írói Segélyegylet tényleges megalakulására csak 1861 őszén került sor. Eötvös és Gyulai mindketten ott vannak már az alapításnál: Eötvös az alapszabályok kidolgozására alakult bizottmány elnöke, Gyulai pedig a segélyegylet titkára. Bár az 1854-ben benyújtott tervezetet és az egyesület megalapításának kérelmét a Helytartóság majd a Belügyminisztérium visszautasítja, a Segélyegylet informálisan az 1854–61 közötti időszakban is szerepet vállalt a rászorulóknak megsegítésében. Eötvös József Vachottnének 1855. május 12-én írt levele értelmében maga Vachottné is részesült az informálisan működő segélyezésből, és egy későbbi, 1864-es kimutatás értelmében évi 600 forintot kapott a Segélyegylettől.⁵⁵

Eötvös Vachottnének 1855 májusában írt levele a később formálisan is megalakult intézmény mindhárom funkciójára egyértelműen világít rá: arra tudniillik, hogy az írói segélyezés nemcsak keresztényi segítség, hanem politikai eszköz és annak a szakmai szolidaritásnak a markáns összetevője is, amely az írói szakmához való viszony egyik fontos elemeként tűnt fel a 19. század közepén, és az irodalom hivatásosodásának, a profi írói szerep és szakma létrejöttének folyamatára utalt.⁵⁶

Azon kérdésre, elfogadhat-e ily segedelmet? már Önnön szíve válaszolt. Minden becsületes ember felfogása szerint az, ki hazájának szentelte munkásságát, akár irodalmi, akár más téren, megérdemli, hogy a haza ne feledkezzék meg róla. Mit a nemzet ilyen gyermekeiért tesz, nem jótétemény, hanem valóságos kötelesség. – Ez volt az alapeszme, mely azokat, kik velem együtt egy írói segélypénztár alapítását megkísérelték, vezette; s hogy sokan osztják ezen nézetünket, bizonyítja a részvét, mely a célba vett intézet iránt mindenfelől mutatkozott. A kormány – mily okoknál fogva, azt nem érhetem fel eszemmel, – az írói segélypénztár felállítását eltiltotta; de vajon ezért megváltoztak-e nézeteink e tárgy iránt, s mi a nemzet kötelessége volt e tilalom előtt, nem marad-e kötelessége a tilalom után is? – Kötelesség, mely, [!] hol a nemzet vagy nagyobb társulatok nem cselekedhet, egyesek teljesítenek.⁵⁷

A levél megírásának pillanatában Eötvös elsősorban a még életben lévő Vachott Sándor kezeltetésével kapcsolatos költségek fedezésére ajánlja fel segítségét. Hogy azonban Eötvös József milyen meghatározó módon vett részt Vachott Sándorné írói és lapszerkesztői pályájának irányításában, arra a Vachottnével kapcsolatos fennmaradt kézíratos

---

spiclik irnak jelentést Bécsnek. Erről: LÁSZLÓ József, *Iratok a Vörösmarty halálával kapcsolatos események történetéhez*, ItK, 59(1955), 4. sz., 466–473. A Vörösmarty árvák megsegítésére rendezett gyűjtésről: NAGYRÉVI György, *A Vörösmarty-árvák javára indított gyűjtés története*, Irodalomtörténet, 46(1958), 1. sz., 113–122. – SZILÁGYI Márton, *Egy nemzeti ügy: Vörösmarty temetése*, Századok, 151(2017), 3. sz., 537–548.

⁵⁵ Az adatot Deák Ágnesnek köszönöm. Részletekért lásd tanulmányát: DEÁK Ágnes, *Pártfogói barátság védszárnyai. (Vachott Sándorné és Eötvös József)*. Lásd e folyóirat számban.

⁵⁶ A Magyar Írói Segélyegylet történetéről és az irodalmi hivatásosodás folyamatáról: T. SZABÓ Levente, *Az irodalmi hivatásosodás és az írói szolidaritás új formái: a Magyar Írói Segélyegylet esete*, Irodalomtörténet, 89(2008), 3. sz., 347–377.

⁵⁷ Eötvös József Vachott Sándornének, 1855. május 12. = Eötvös, *Levelek, i. m.*, 261–262.

és nyomtatott források szinte mindegyike felhívja a figyelmet. Maga Vachottné írja neki 1870. október 11-i keltezésű levelében, amely idézet egész írói működésének mottója is lehetne: „parancsaival, akarataival ellenkezőt, még csak gondolni sem lett volna bátorságom”.⁵⁸ És valóban, a Vachottnéhoz kapcsolódó források mindegyike arról győz meg, hogy az özvegy minden írói és szerkesztői vállalkozásában voltaképpen kizárólag Eötvös József tanácsait követte.

5. Vachott Sándorné és Eötvös József kapcsolata

Vachottné írói pályájának megértése azért sem lehetséges Eötvös Józseffel való kapcsolatának vizsgálata nélkül, mert bármilyen, vele kapcsolatos forrást is vegyünk kezünkbe, az valamilyen módon mindig Eötvösre is utal. Vachottné levelezésének jelentős részét ugyanis Eötvös József levelei teszik ki,⁵⁹ Vachottné külön fejezetet szentel emlékiratában a bárónak, és sokat elárulnak kapcsolatukról Vachottné változatos kiadványai és azok paratextusai is. Az alábbiakban e források alapján tekintem át, hogy milyen szerepet játszott Eötvös József Vachott Sándorné irodalmi pályájának egyengetésében, hogyan viszonyult ő maga e kapcsolathoz, és mit gondolt felkaroltjáról, valamint hogy maga Vachottné hogyan viszonyult Eötvöshöz.

Noha az emlékirat Vachottné emlékezetének szubjektív szűrőjén keresztül tárja fel a múlt történéseit, más forrás hiányában egyelőre csak az ott leírtakra támaszkodhatunk Vachottné és Eötvös megismerkedésének idejére vonatkozóan. Az emlékirat szerint tehát első találkozásukra 1843. március 18-án került sor Pesten, a Kisfaludy Sándor nevenapja alkalmából rendezett irodalmi ünnepélyen a Trattner–Károlyi-féle házban (a Magyar Tudós Társaság, a későbbi Magyar Tudományos Akadémia akkori központjában), ahol Eötvös az ünnepély elnökeként tartott beszédet, Csapó Mária pedig mint Vachott Sándor jegyese volt jelen.⁶⁰ Kapcsolatuk tartalommal azonban később, a Vachott Sándor elfogatását követő időszakban telítődött. Ekkor tanácsolják Vörösmartyék Vachottnénak, hogy férje kiszabadítása érdekében tanácsért és utasításért báró Eötvös Józsefhez, a Batthyány-kormány volt vallás- és közoktatásügyi miniszteréhez forduljon.⁶¹

Vachott Sándor személye közszeretnek örvendett, a *Szépirodalmi Figyelő* nekrológja „egyik legsympaticusabb költői egyéniségnek” nevezte, és a haza ügyéért nem a harctéren elesett, de érdekében sokat szenvedett mártírként tekintett rá.⁶² Vachott 1842-től a Kisfaludy Társaság, 1843-tól az Akadémia tagja,⁶³ 1848–1849-ben

⁵⁸ Vachott Sándorné Eötvös Józsefnek, [1870. október 11.], OSZK Kt., Fond VIII/1957.

⁵⁹ Vachottné válaszevelei, egy kivételével, sajnos pillanatnyilag nem állnak rendelkezésre.

⁶⁰ VACHOTT, *Rajzok a multból, i. m.*, I, 196–200.

⁶¹ Uo., 83.

⁶² *Vachott Sándor*, *Szépirodalmi Figyelő*, 1(1861), 24. sz., április 17., 383.

⁶³ [TÓTH Lőrinc], *Vachott Sándor emlékezete: Felolvasatott a Kisfaludy-Társaság február 6-diki közülésében*, Csatár, 2(1862), 15. sz., február 19., 117–119; 2(1862), 16. sz., február 22., 126–127, itt: 119.

Kossuth Lajos titkára, akinek Tóth Lőrinc emlékbeszéde értelmében „legerősb érzelme – a családíság s házi boldogság cultusa mellett – hazaszeretete volt”.⁶⁴ Letartóztatása és fogságának kimenetele tehát nemzeti érdekelttségű ügy, betegsége idején maga Eötvös is úgy nyilatkozik róla, hogy sorsa „az egész országot érdekli”.⁶⁵ A felesége, majd özvegye iránt tanúsított segítőkészség tehát Eötvös részéről olyan hazafias kötelezettség volt, amelyet a hon egyik mártírja hátramaradott családtagjaival szemben gyakorolt. Az emlékirat szerint a Bajzáéknál megszállt Vachottné Eötvös személyesen látogatja és nyugtatja meg 1853 március elején, hogy minden tőle telhetőt megtesz Vachott szabadulása érdekében.⁶⁶ A költő szabadon bocsátását azonban végül egészségügyi állapotának romlása tette lehetővé, ám Eötvös ezután is Vachottné fő támogatója maradt férje ápolásának folyamatában, de főként Vachottné irodalmi vállalkozásaiban.

A kényszerhelyzet azonban, amely Vachott Sándornét az írói pálya felé terelte, nemcsak az érvényesüléshez szükséges szimbolikus tőkét jelentett számára, hanem hátrányt is. Vachottnének ugyanis a kezdeti próbálkozások után sem sikerült önállósodnia változatos irodalmi kísérleteiben. Eötvös József tanácsa nélkül nem mert önálló döntéseket hozni, egyedül, saját indíttatásból kísérletezni, és voltaképpen folyamatosan Eötvös ötleteire támaszkodott, és mindenben a báró jóváhagyására várt.

Amikor például az 1854-ben kiadott *Derű és ború* után, 1855-ben újabb regényével készült el, Eötvöshöz fordult segítségért a munka kiadásával kapcsolatos pénzügyi fedezet megteremtése érdekében. Eötvösnek küldte el a kéziratot, hogy próbálja meg eladni valamely kiadónak, hogy az ily módon begyűlt pénzüsszeget férje kezeltetésére fordítsa. Eötvös válaszlevelében a könyvkereskedelmi viszonyokra hivatkozva nem tartotta valószínűnek a regény értékesítését, és inkább a magánúton való diszkrét pénzügyűjtést javasolta a cél érdekében.⁶⁷ Vachottné azonban 1855 novemberében újabb kéziratot küldött, Eötvös pedig ez esetben, korábbi levelével ellentétben, a megjelenés reményével kecsegtette. Ugyanakkor praktikus tanácsokkal látta el, hogy a készülő munkát annak a Károlyi Istvánnak ajánlja, aki Vachott kezeltetési költségeinek fedezésében jelentős szerepet játszott.⁶⁸ Ugyanezen év decemberében Eötvös kapcsolatai révén fordítói munkát ígér Vachottnének, eredeti munkáira nézve pedig azt tanácsolja neki, hogy terveivel továbbra is először őt keresse meg, hogy folytatásuk előtt észrevételeivel láthassa el azokat.⁶⁹ Vachottné meg is fogadta a tanácsot, hiszen Eötvös 1856. január 16-án írt levelében is egy Vachottné által közölt irodalmi tervezetet

⁶⁴ Uo., 126.

⁶⁵ Eötvös József Vachott Sándornénak, 1855. dec. 23. = Eötvös, *Levelek, i. m.*, 272.

⁶⁶ VACHOTT, *Rajzok a multból, i. m.*, II, 326–329.

⁶⁷ Eötvös József Vachott Sándornénak, Pest, 1855. április 13. = Eötvös, *Levelek, i. m.*, 259–260. Nem világos, hogy Vachottné mely regényéről van szó a levélben, címét ugyanis Eötvös nem említi, és Vachottnének csak később, 1857-ben jelent meg újabb munkája, a *Margit*.

⁶⁸ Eötvös József Vachott Sándornénak, 1855. november 14. = Uo., 265–266. Ez esetben sem világos, hogy Vachottné mely kéziratáról van szó; lehetséges, hogy végül csak nem jelent meg.

⁶⁹ Eötvös József Vachott Sándornénak, 1855. december 23. = Uo., 272–273.

említ, amelynek visszaküldését későbbre ígéri.⁷⁰ 1857 januárjában már Vachottné készülő *Margit* című regényéről tanácskoznak levélben és személyesen is.⁷¹ A *Margit* még ugyanazon évben Emich Gusztáv kiadásában jelent meg, ám Eötvös először Heckenastnak próbálta eladni.⁷² Eötvös 1858-ban vélhetően a következő évben szintén Heckenastnál megjelent *Irma hagyományai*val is megkereste a kiadót, de maga Vachottné is tárgyalt vele.⁷³

Később, 1859-ben, amikor gróf Károlyi-Zichy Karolina ifjúsági beszély jutalmazására 40 aranyos pályadíjat hirdet, Eötvös valósággal Vachottné szájába rágja, hogy mit és hogyan írjon meg:

Ne felejtkezzék meg a Károlyi-díjra írandó beszélyről. Históriai tanulmányokra semmi szüksége nincs. – Vegyen egy egyszerű nemes családot a török időkben. Hozza őket bajba. Például azáltal, hogy egy portyázó csapat nemes házokat feldúlja, s a családfőt rabságba viszi; szükség esetén az egész családot is el lehet fogatni. A leány, vagy esze vagy jósága által, apját vagy az egész családot megmenti fogságából. Én inkább az elsőt, azaz az ügyességet tanácslom. Részint mert a könyv nevelési szándékú levén – gonosz világunkban az asszonyoknak több ügyességre, mint jóságra van szükségük, részint mert az elbeszélés így mulatságosabbá válik, s ez a jelen esetben fődolog. – Ne kímélje az eseményeket. Harag és háború, magas torony s csak éppen valamivel rövidebb lajtorja, vagy hogy a szökő ártatlanság a publikum élvezetére ég és föld között himbálózzék, titkos ajtók, mély tömlőc, poharak és láncok csörgése, egyszóval minden, mitől az emberek valóságban félnek s mit épp ezért a könyvben szeretnek... ne kímélje a dekorációt, s ne ijedjen meg a gondolatától, hogy mindazt nem ismeri, hisz azok, kik a beszélyt bírálni, s kik azt olvasni fogják, szinte csak úgy vannak azzal.⁷⁴

Vachottné aztán meg is írta az elbeszélést, mely 1861-ben *Sziklárly Ilona* címmel jelent meg,⁷⁵ és amely szorosan követte Eötvös tanácsait. Története 1549-ben játszódik (a török időkben), középpontjában a Sziklárly (nemes) családdal. Sziklárly Dezső, a családfő, megmenti a törökök támadásától Báthory Endrét, Ferdinánd király Izabella királynéhoz küldött követét, és házába invitálja. Másnap a törökök felégetik házát, őt magát foglyul ejtik, míg feleségének és leányának, Ilonának, sikerül elmenekülni és egy cigányasszony házában oltalomra találni. Sziklárlyné Bécsbe indul Ferdinánd

⁷⁰ Eötvös József Vachott Sándornénak, 1856. január 16. = Uo., 275–276.

⁷¹ Eötvös József Vachott Sándornénak, 1857. január 1. = Uo., 279; Eötvös József Vachott Sándornénak, 1857. január 4. = Uo., 279–280. A regényt Vachottné 1887. augusztus 4-én Pulszky Ferencnek írt levele értelmében maga Eötvös kezdte el írni, és később átengedte Vachottnének befejezésre. Vachott Sándorné Pulszky Ferencnek, Alsólendva, 1887. augusztus 4., OSzK Kt., Fond VIII/1103. (Köszönöm Deák Ágnesnek, hogy e levélre felhívta a figyelmemet.)

⁷² Eötvös József Vachott Sándornénak, 1857. március 5. = uo., 280.

⁷³ Eötvös József Vachott Sándornénak, [1858] = uo., 290.

⁷⁴ Eötvös József Vachott Sándornénak, 1859. szeptember 3. = uo., 308.

⁷⁵ VACHOTT Sándorné, *Sziklárly Ilona: Történeti beszély az ifjúság számára*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1861. Ezt a kiadást budapesti közgyűjteményekben nem találtam meg, ezért a történetet egy későbbi kiadásból olvastam: VACHOTT Sándorné, *Legujabb ifjúsági iratai: Sziklárly Ilona és más beszélyek*, Budapest, Franklin-Társulat, 1886, 1–90.

királyhoz férjének kegyelemért könyörögni, míg Ilona a magyar börtönőr gyerekeire vigyáz, és ily módon tartja közelebről szemmel bebörtönzött apja sorsát. Idő teltével a vár őrizetlen marad, mivel a törökök portyázni indulnak. Ilona az éj leple alatt egy titkos föld alatti járaton kiszökik, hogy a közelben fekvő Nádasdy Tamás várába siessen segítségért, ahol az apja által megmentett Báthory Endre is tartózkodik. A magyarok Ilona vezetésével a titkos rejtékjáraton keresztül a várba jutnak, elfoglalják, és rabjait kiszabadítják. Közben Sziklárnyé is megérkezik Bécsből Ferdinánd levelével, amelynek alapján aztán Báthory Endre rendelkezik: a vár úrnőjévé Sziklárnyé Ilonát, várparancsnokká pedig apját, Sziklárnyé Dezsőt nevezi ki.

Vachottné végül megnyerte a Károlyi-Zichy Karolina által az Akadémia számára felajánlott pályadíjat, mint „a mely leginkább, sőt egyedül felel[t] meg a kitűzött czélnek.”⁷⁶ Salamon Ferenc, a *Szépirodalmi Figyelő* bírálója „a nálunk meglehetősen elhanyagolt ifjúsági irodalom” kontextusában méltatta Vachottné elbeszélését.⁷⁷ Mind témája („Hazai vidéken foly le, s a hazai történetből van”),⁷⁸ mind pedig a főszereplő cselekedeteinek érzelmi motivációja (önfeláldozása apjáért, hazaszeretete) tekintetében különösen üdvözlendőnek tartotta Vachottné kísérletét. Ugyanakkor a beszély gyenge pontjaira is rámutatott: hogy a bemutatott történelmi események nincsenek mindig kellő módon tisztázva az olvasó számára, és hogy az elbeszélés hazafias célzata néhol túlzottan hangsúlyos, például a szöveg szakaszai elé helyezett, Vörösmartytól, Eötvöstől, Berzsenyitől, Kölcseytől, Petőfitől származó versidézetek esetében, amelyeknek tulajdonképpen nincs kapcsolata az adott fejezetben elmesélt történésekkel. A túlhangsúlyozott „erkölcsi leczkék” közhellyé válásának veszélyére hívta fel bírálatában a figyelmet. Ugyanakkor azt tanácsolta, hogy a rendkívüli kalandok helyett inkább hiteles jellemábrázolásra törekedjen a szerző, és végül összegezve mondandóját megállapította: „átalán úgy vélekedünk, hogy családi, háziasb tárgyakkól szerző jelesb elbeszélést tudna írni hajlamánál fogva is, mint ha harczias kalandokból alkotja meséjét.”⁷⁹

Vachottné később, Salamon Ferenc megállapításával összhangban, mindvégig megmaradt a „családi, háziasb” témákra fókuszáló, elsősorban az anyákat és a gyermekeket megcélzó szövegek körében. Abban, hogy aztán később a magyar gyermekirodalom egyik megteremtőjeként került be a *Magyar életrajzi lexikonba*,⁸⁰ ismét csak a Batthyány-, majd az Andrássy-kormány vallás- és közoktatásügyi miniszterének, Eötvös Józsefnek az irányítása játszott meghatározó szerepet. Az írói pálya kezdetére jellemző regényírás után ugyanis Vachottné rendre adta ki különféle didaktikus célzatú

⁷⁶ Pesti Hírnök, 1(1860), 46. sz., május 4., [2.] (A *Közintézetek és társulatok* című rovat híradása.) A bírálóbizottság tagjai Fáy András, Lukács Móric és Peregriny Elek voltak.

⁷⁷ – m –. [SALAMON FERENC], *Sziklárnyé Ilona*, *Szépirodalmi Figyelő*, 1(1861), 45. sz., szeptember 12., 717.

⁷⁸ Uo., 718.

⁷⁹ Uo., 719.

⁸⁰ *Vachott Sándorné, Csapó Mária = Magyar Életrajzi Lexikon*, 2. köt., főszerk. KENYERES ÁGNES, Bp., Akadémiai, 1969, 934.

gyermek- és ifjúsági irodalmi köteteit.⁸¹ Sajtókiadványai, az *Anyák Hetilapja* (1861), a *Magyar Gazdasszonyok Hetilapja* (1863–1865) és a *Gyermek-Világ* (1868) szintén hasonló indíttatásból jöttek létre.⁸² Vachottné a női olvasókat megcélzó szépirodalmi és divatlapok mellett egy piaci úr betöltésére törekedett. Folyóiratai kifejezetten az anyáknak szóltak, a korszakban sokat hangoztatott hazafias nevelés kulcsszereplőinek. Nyilvánvalóan ezek koncepciója és a kiadás gyakorlati teendőinek megszervezése mögött is Eötvös József állt: programjuk kidolgozásában, cikkek és fordítások beszerzésében, sőt írásában, adminisztratív feladatok megoldásában, a kiadókkal való tárgyalásban a báró oroszlánszerepet vállalt.⁸³ De nemcsak irodalmi vállalkozásaiban segítette Vachottnét, hanem például 1868–69-ben összeköttetései a Vachottné által felnőtt kisasszonyoknak szervezett népszerű tudományos előadások kivitelezésében is (amely előadássorozat ötlete szintén Eötvöstől származott).⁸⁴ Praktikus tanácsokért Gönczy Pál pedagógushoz, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium osztálytanácsához, későbbi államtitkárához utasította,⁸⁵ és amikor látta, hogy az újabb vállalkozás érdeklődés hiányában nemigen működik, Falk Miksát, a *Pester Lloyd* szerkesztőjét kérte meg, hogy küldjön helyszíni tudósítót az előadásokra, és azokról néhány héten keresztül referáljanak az újságban, így reklámozva az ügyet.⁸⁶

⁸¹ 1861-ben többet is, közöttük egyiket Kánya Emiliával közösen: [KÁNYA] Emília, VAHOT (!) Sándorné, *Beszélyek*, Pest, Engel és Mandello, 1861. Kánya Emília és Vachott Sándorné kapcsolatára vonatkozóan nem sok adat áll rendelkezésre. Emília emlékiratában tesz említést arról, hogy a *Családi Kör* indulása után többek között Vachott Sándorné is felkereste, akivel valaha iskolatársak voltak. KÁNYA Emília, *Réges-régi időről: Egy 19. századi írónő emlékiratai*, Budapest, Kortárs Kiadó, 1998, 183. (Köszönöm Bozsoki Petrának, hogy az emlékirat ezen említésére felhívta a figyelmemet.) Kánya Emília a pesti evangélikus iskolában elkülönített leányosztályba járt, Csapó Mária Tánzer Lilla intézetében tanult. Nem világos, hogy mely intézményben voltak iskolatársak: lehetséges, hogy a Tánzer-intézet előtt Vachottné is járt a pesti evangélikus iskola leányosztályába. Később Székács József konfirmandusa volt. (Vö. VACHOTT, *Rajzok a multból, i. m.*, I, 31–40.) Vachottné más ifjúsági és gyerekirodalmi kiadványai: *Chrestomathia. Az ifjúság számára*, szerk. VACHOT Sándorné, Pest, Engel és Mandello, 1861 (Ifjúsági könyvtár). – VACHOTT Sándorné, *Gyermekvilág. Elbeszélések, regék, mesék, dalok és versek természettani és történelmi képek, útleírások és népismertetések, gyermekjátékok, rébuszok s. a. t. 8–12 éves gyermekek számára*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1861. – *Szünőrák. Mulattató és tanulságos olvasmányok családi körök számára*, szerk. VACHOTT Sándorné, Pest, Heckenast Gusztáv, 1862. – Uő, *A magyar nemzet története röviden előadva. Olvasmányul s tanodai használatra fiatal leánykák számára*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1863. – Uő, *Rövid magyarok története: 7–10 éves kis leánykák számára olvasmányul s tanodai használatra*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1864. – Uő, *Ünnepi ajándék: Mulattató elbeszélések, versek, mesék és adomák 6-10 éves gyermekek számára*, Pest, Heckenast Gusztáv, 1867. – *Ifjúsági iratok: Angol remekírók műveiből*, szerk. VACHOTT Sándorné, Budapest, Franklin-Társulat, 1867. – Uő, *Legújabb ifjúsági iratai, i. m.*

⁸² Vachottné sajtókiadványairól részletesebben külön tanulmányban szándékszem írni.

⁸³ Vö. Eötvös József Vachott Sándornénak, 1863. június 23. = Eötvös, *Levelek, i. m.*, 364–365. – Eötvös József Vachott Sándornénak, 1863. szeptember 3. = Uo., 367–368. – Eötvös József Vachott Sándornénak, 1864. szeptember 2. = Uo., 378. – Eötvös József Vachott Sándornénak, 1865. augusztus 21. = uo., 430–432.

⁸⁴ Eötvös József Falk Miksának, 1869. január 9. = uo., 577–578.

⁸⁵ Eötvös József Vachott Sándornénak, 1868. április 29. = uo., 532.

⁸⁶ Lásd a 26. lábjegyzetben idézett levelet.

Eötvös saját írásaival is folyamatosan támogatta Vachottné irodalmi kísérleteit: verseit és prózaszövegeit rendelkezésére bocsátotta, hogy Vachottné éljen a megjelenés lehetőségével, és a kiadványokból származó jövedelmet családjá fenntartására fordítsa.⁸⁷ A sajtóban közölt nyílt levéllel hívta fel a figyelmet lapvállalkozására,⁸⁸ és a Vachottné által szerkesztett lapokba is folyamatosan küldött cikkeket. Hogy e rengeteg segítségért Vachottné személyesen is sokszor mondhatott köszönetet, ahhoz kétség nem fér. Hiszen kiadványaiban, a nyomtatott nyilvánosságban is minden lehetséges alkalmat megragadott, hogy háláját és köszönetét legnagyobb pártfogójával szemben leróhassa. Köteteinek paratextusai között mindig külön helyet szentelt az Eötvös Józsefnek szánt köszönetnyilvánításnak, sajtókiadványaiban számtalanszor hivatkozott Eötvösre, vagy portrét közölt a báróról.⁸⁹

Hogy Vachottné valóban nem mert Eötvös jóváhagyása nélkül egyetlen lépést sem tenni, azt Eötvös egyik, 1863 júniusában írt, a *Magyar Gazdasszonyok Hetilapjának* elindulását megelőző, kissé enervált levele is jól példázza, amelyet érdemes teljes egészében idézni:

Annyira el voltam foglalva, hogy nem jöhettek, azonkívül azért, hogy a programot átnézzem, nincs is szükség reá, teljesen meg lévén győződve, hogy azt Ön éppen oly jó[] teheti, mint én. Átalján véve sokkal inkább el vagyok foglalva, mint hogy minden egyes dolognak átnézésére ráérnék. A dolog mozgásban van, a program megvan, számolhat vezércikkekre tőlem, szerezni fogok másoktól, megmondom, mit fordítson, egyébiránt a fődolog saját vállain fekszik, s főképp most, midőn az alföldi nyomor következtében minden percem el van foglalva, éppen nem támaszkodhatik reám. – A jelen esetben, mint már utolszor mondtam, legcélszerűbb, ha a program kiadásására, előfizetések hirdetésére, egyezőval mindenre nézve, mi a lap megindítását illeti, Heckenast tanácsával él, ki minden másnál több lapot indított meg, s ezért legjobb, ha azt, minek nyomtatása ez alkalommal szükséges, nála nyomatja, már csak azért is, mert meg vagyok győződve, hogy ő éppen Kegyeddal szemközt minden nyereszkezésről lemond. – Segédszerkesztővel szerződni e percben egészen felesleges, arra később is idő van, sajnálom, hogy a Hollánné által ajánlott egyedtet nem nevezte meg, hogy arról előbb is kérdezősködhettem volna. – A hét folytán valószínűleg párszor be kell mennem, mikor, nem tudom, de mihent időm lesz, meglátogatom, azonban azért kérem, ne függessen fel semmit, s éljen távollétemben Gyulai tanácsával. Ön sokszor monda, hogy más asszonyoknál praktikusabban tudja fel-fogni a tárgyakat. Mutassa meg most, ha a gazdasszonyok észreveszik, hogy mindég csak tanácsokat vár és követ, állása sokkal nehezebb s kellemetlenebb lesz, mint az másképp lenne. – Ég áldja meg Önt, s ha levelem kissé száraz, ne vegye rossz néven. Annyi dolgom

⁸⁷ Költeményei az 1858-ban kiadott *Remény* zsebkönyvben: VACHOTT, *Remény*, i. m., 1–52. Az 1861-es évkönyvbe elbeszélést adott: EÖTVÖS József, *Novella = Remény. Irodalmi és művészeti évkönyv*, i. m., 1–36. Vachottné kétszer is adott ki aforizmagyűjtemény-kötetet Eötvös bölcs mondásaiból: egyiket 1861-ben, a másikat Eötvös halálakor, 1871-ben: *Gyöngysorok báró Eötvös József összes szépirodalmi műveiből*, fűzte VACHOTT Sándorné, Pest, Heckenast Gusztáv, 1861. – *Babérlombok báró Eötvös József műveiből*, fűzte mély hálája és hódolata emlékeül VACHOTT Sándorné, Pest, Heckenast Gusztáv, 1871.

⁸⁸ Az *Anyák Hetilapja* kapcsán írt nyílt levelét idézi: *Előfizetési fölhívás az „Anyák Hetilapja” október-decemberi új évnegyedére*, *Anyák Hetilapja*, 1(1861), 23. sz., szeptember 17., 184.

⁸⁹ *Eötvös József báró*, *Anyák Hetilapja*, 1(1861), 2. sz., április 13., 39–40. (A *Női ismerettár* című rovatban.)

van, hogy nem tudom, hol áll fejem, s ehhez még jól sem érzem magamat. Mihent lehet, meglátogatom, ha csak egy percre is, de ne várjon reám, s végezze dolgait.⁹⁰

Nem csoda, hogy az Eötvös által magára vállalt pártfogói szerepkör időnként terhesnek bizonyult, hiszen a báró válaszeveleiből ítélve Vachottné kétségbeesett agresszivitással követelte sokszor figyelmét. Eötvösnek gyakran kellett leveleiben magyarázatot adni, hogy miért nem válaszolt azonnal, vagy miért nem sikerült a megígért személyes találkozáson megjelenie. Levélváltásuk mellett ugyanis gyakran kereste fel Vachottnét lakásán, ahol személyesen látta el tanácsokkal az özvegyet, és ahol Vachottné újabbnál újabb irodalmi vállalkozásait kigondolták. Eötvös ily módon való implikálódása Vachottné mindennapjaiba nem volt páratlan a korszakban. Deák Ferenc hasonló módon (igaz, hivatalos gyámként) követte Vörösmarty hátramaradt családjának, árváinak, különösen lányának sorsát,⁹¹ de magának Vachottnénak is, Eötvös József mellett, egyik legjelentősebb támogatója volt.⁹² Vachottné aztán ki is használta Eötvös jóindulatát és töretlen segítőkészségét: noha hálás volt a báró pártfogásáért, gyakran nyilvánult meg önző, csak a saját érdekeit szem előtt tartó módon, és Eötvös fennmaradt leveleiből ítélve többször állt elő a zsarolás eszközeivel, mint ahogy az alábbi levélből is következtetni lehet erre:

Őszintén megvallva, nem vagyok képes felfogni éppen most vett sorait. Ha izgatottságának az oka, mert tegnap nem jöttem el, eléggé ismeri elfoglaltatásomat, hogy azt magának megmagyarázza, s nem szükség okokat keresni, miután tudja, hogy egy órával nem rendelkezhetem. Ha valakire neheztelek, meg szoktam mondani. Őcsém vért köpött, s nem mehet ki szobájából, nőm beteg, akadémiai s más üléseim voltak, leveleket kelle írnom, gazdasági dolgaimban eljárnom s mit tudom én, mennyi egyéb apró s nagyobb dolgokat végezmem, s Ön kétségbeesve ír, mert nem jövök el! – Ha csak lehet, eljövök ma, de csak pár percre, az órát azonban most nem határozhatom meg.⁹³

Eötvös, noha valójában nagyon is impraktikus, ügyetlen és fárasztó, ám becsületos és szegény asszonynak tartotta Vachottnét, mint ahogy erre egyik, 1866. szeptember 17-én Lónyay Menyhértnek írt levelében utalt,⁹⁴ kitartóan segítette az írói pályán való különféle próbálkozásaiban. Segítőkészségének a keresztényi könyörületességen túli politikai motivációi nyilvánvalóak, hiszen az 1848–49-es forradalmat követő megtorlások áldozatául esett Vachott Sándor özvegyét és gyermekeit segítette ily módon. Nem csoda azonban, hogy végül ő maga is belefáradt e feladatkörbe, amelynek végül 1871. február 2-án bekövetkezett halála vetett ténylegesen véget.

⁹⁰ Eötvös József Vachott Sándornénak, 1863. június 23. = EÖTVÖS, *Levelek, i. m.*, 364–365.

⁹¹ Lásd erről: KÖRMÖCZI Katalin, *Deák és gyámleánya, Vörösmarty Ilona* = „Jól esik köztetek lenni...”, *i. m.*, 133–144.

⁹² Vö. DEÁK Ágnes, *Deák Ferenc és Vachott Sándorné Csapó Mária* = Uo., 111–132.

⁹³ Eötvös József Vachott Sándornénak, 1858 = EÖTVÖS, *Levelek, i. m.*, 291.

⁹⁴ Eötvös József Lónyay Menyhértnek, 1866. szeptember 17. = Uo., 471.

6. Összegzés

Vachott Sándorné írói pályájának Eötvös halálát követő időszaka nemigen körvonalazható markáns kontúrokkal. 1871-ben, Eötvös halálának idején voltaképpen már számos, kudarcba fulladt vállalkozáson volt túl. Erőfeszítései ellenére sem sikerült folyóiratai köré stabil olvasógárdát toborozni, melyek rövid időn belül rendre megszűntek. Ifjúsági irodalmi köteteket Eötvös halálát követően is adott ki,⁹⁵ ám ezek sporadikus megjelenése csupán alkalmi kiegészítést jelenthetett megélhetéséhez, amelynek legfontosabb alapját valószínűleg az Írói Segélyegylettől kapott évi járadék jelentette. Közben gyermekei is felnőttek, vélhetően kirepültek szárnyai alól. Hogy anyagi gondokkal továbbra is küzdött, bizonyítja egy Pulszky Ferencnek 1887 augusztusában írt levele is, amelyben Eötvös, Deák, Fáy András, Szemere Pál és gróf Batthyány Lajosné kéziratait ajánlotta eladásra, hogy belőlük váltóügybe keveredett fián segítsen.⁹⁶

Az 1880-as években aztán még egy, a nemzet özvegye szerepkörébe illő grandiózus cselekedettel búcsúzik az írói pályától:⁹⁷ megírja emlékiratait, amelyekben jellemző módon élete boldog korszakára, gyermek- és ifjúkorára, valamint Vachott Sándorral való házassága gondtalan időszakára fókuszál. Az emlékiratok Vachott Sándor elfogatásával érnek véget, az ezt követő időszakot, voltaképpen életének még hátralévő kétharmadát, nem tartja megörökítésre érdemesnek. Emlékiratait nem öngigazoló szándék vezérli, Vachottné nem kíván a megörökített férj fölé nőni, sem annak emberi-költői kvalitásait önfítogató magamutogatással igazolni. Visszaemlékezései inkább a tragikusan rövid közös életútnak és annak az 1848-at megelőző pesti társasági-értelmiségi szociokulturális környezetnek állítanak emléket, amelyekből Vachottné későbbi döntései és életpályájának további alakulása is érthetővé válik. Az öregkori nosztalgiával átítatott kétkötetes emlékirat ugyanakkor irodalmi vállalkozásainak utolsó, jelentős megvalósulása, melynek megírását, mint korábbi kísérleteit is, vélhetően egzisztenciális indokok is motiválták.⁹⁸

Vachott Sándorné írói pályáján határozott elmozdulás látható a kezdetben kifejezetten női olvasóknak szánt regényektől a nevelési, didaktikus célzattal született kiadványokig, egy, még születőben lévő ifjúsági irodalomig. E folyamatban Eötvös József a kulcsszereplő, az ő keze jelöli ki azt az utat, amelyen Vachottnének működnie

⁹⁵ VACHOTT, *Ifjúsági iratok...*, i. m. – Uő, *Legujabb ifjúsági iratai...*, i. m.

⁹⁶ Vachott Sándorné Pulszky Ferencnek, Alsó-Lendva, 1887. augusztus 4., OSzK Kt., Fond VIII/1103.

⁹⁷ Arról, hogy írók özvegyei hogyan vállalják magukra a hagyatékigazgató, emlékiratíró szerepkört: PAKU Imre, *Irodalmi mozgóképek*, Látóhatár, 21(1971), március–április, 356–360. A brit irodalomban például: Martha S. VOGELER, *George Eliot as Literary Widow*, Huntington Library Quaterly, 51(1988), 2. sz., 73–87.

⁹⁸ 1889. szeptember 5-én írt levelében igencsak sürgeti Aigner Lajost, az emlékiratok kiadóját, hogy a második kötetet karácsonyra (nyilvánvalóan a karácsonyi vásár miatt) jelentesse. „Van szerencsém idezárni az ajánlatot, emlékirataim második kötetének elejére. Kérem kiadását [!] karácsonyra, ismételve, igen igen kérem erre” Vachott Sándorné Aigner Lajosnak, Újpest, 1889. szeptember 5., PIM Kt., V.4713/1426.

„kelle: az irodalmi s nevelési tért”⁹⁹ A nyilvános szereplést, az írói pályát kényszerből vállaló Vachott Sándorné ugyanakkor ily módon talál a korszak ideológiájába, a nőírókkal kapcsolatos elvárásokba simuló legitimációs eszközt meghozott döntéseire, hiszen ahogyan az *Anyák Hetilapja* beköszöntő szövegében fogalmaz, ő „még az irodalom terén is csak női hivatása körében” kívánt mozogni.¹⁰⁰ Épp e törekvésért értékelte egyértelműen pozitívan a *Hazánk és Külföldben* róla 1867-ben közölt portré B. jelű szerzője:

Ő e műveiben [ti. regényeiben] seholsem ragadja ki a nőt ama szűk, de magas célú korlátok közül, melyekbe őt szervezete, természetes rendeltetése szorítá. Ő mint írónő, nem küzd amaz elérhetlen női reformok eszméiért, melyeknek átalános behozatala csak felforgatná ama békés, megszentelt világot, melyben a női függés gyöngéd szálai alkotják leginkább a belső nyugalmat: a házasságot. S ez, mit regényeiben legtöbbször tudunk becsülni.¹⁰¹

Vachottné esete, a nemzet özvegye szerepkörben vállalt írói pályafutás és korabeli megítélése ugyanakkor azért rendkívül izgalmas, mert arra a folyamatra is rámutat, amely során 19. századi írónői életpályák önmagukon túlmutató szimbolikus tartalommal telítődnek, voltaképpen átpolitizálódnak. Szabó Magdának egy 1996-ban, a *Népszavában* megjelent írása szerint „A kis Wachottné, bár maga is írt verseket, valahogy úgy jutott az irodalmi köztudatba, mint a krédóba a Pilátus: egy világnagyság kapcsán.”¹⁰² Az Eötvös József és más férfi segítők irányítására szoruló özvegy Vachottné esete ugyanakkor azt a folyamatot is jól példázza, amely során azok a társadalmi egyenlőtlenségek, amelyek nők és férfiak között a 19. században fennállnak, meghatározott helyzetekben kompenzálódni, kiegyenlítődni tudnak, és sajátos tartalmú írónői életpályák alakulásához vezetnek.

---

⁹⁹ VACHOTT, *Babérlombok...*, i. m., [VI.]

¹⁰⁰ VACHOTT Sándorné, *A Nőkhöz*, *Anyák Hetilapja*, 1(1861), 1. sz., április 6., 1.

¹⁰¹ B., *Vachott Sándorné*, *Hazánk és Külföld*, 3(1867), 5. sz., február 3., 66. Kiemelések az eredetiben. – T. Zs.

¹⁰² SZABÓ Magda, *A kis Wachottné*, *Népszava*, (94)1996, 132. sz., június 6., 6.

Schleicher Vera: *Kultúrfürdő. Kulturális kölcsönhatások a Balaton térségében 1821–1960 között*

Budapest, L'Harmattan, 2018, 386 l.

Izgalmas kérdésként vetődik fel, hogy egy olyan tudományos munka esetében, amely a Balaton térségének 19–20. századi kulturális átalakulását igyekszik körültekintően bemutatni, mi teszi láthatóvá, felismerhetővé, beazonosíthatóvá a Balatont, amikor az olvasó először veszi kezébe a kötetet. Több megoldás is kínálkozik a képzeletbeli látványtervező előtt: egy részletes kartográfiai ábrázolás a tóról, esetleg egy jól sikerült légi felvétel vagy éppen valamely ismert partszakasz festői nagytotálja. Schleicher Vera könyvének borítója – Kőműves Kristóf munkája¹ – azonban épphogy nem egyfajta teljességre törekvő, átfogó képet igyekszik adni a vidékről, hanem a táj érzékelésének (értelmezésének, használatának) egyéni perspektívá(k)hoz való kötöttségét hangsúlyozza. A sematikus látványvilágú képen két háttal álló alak fekete sziluettje látható, akik lábszárközépig gázoltak a tóban, tekintetük a túlsó part felé réved, a Balatont pedig (a víz kékségén kívül) leginkább csak az északi part jellegzetes hegyei, elsősorban a Badacsony² teszik fölismerhetővé. Az azonban első látásra egyáltalán nem egyértelmű, hogy a tóra irányuló figyelem vajon az óslakosság mindennapi látványtapasztalata vagy inkább a vidékre idegenként érkezők „turistatekintete”³.

Schleicher Vera könyve egyszerre összefoglalója a Balatonról szóló könyvtárnyi társadalomtudományos irodalomnak és megújítója a tóval kapcsolatos közkeletű (nem csak tudományos) reprezentációk, képzetrendszerek hagyományának. Problémafelvetését, forrásait és módszertanát illetően részben klasszikus, dokumentált terepmunkára alapozott etnográfiai tanulmány, részben pedig a kortárs, „térbeli fordulat” utáni turizmusantropológia tanulságait felhasználó interpretatív kultúrtörténet. A kötet célja a szerző által „Balaton-térség”-nek nevezett lehatárolt földrajzi egység 1821 és 1960 közötti társadalmi, kulturális átalakulásának a bemutatása, valamint az e korszak alatt

¹ A könyvborítón szereplő két alak mintája Kiss István 1960-ban készült *Emberpár* című alumíniumszobra, amely a fonyódi móló előtti parkban található. Jóllehet a szoborról készült fénykép szerepel is Schleicher könyvének 93. oldalán, az első olvasáskor átsiklottam fölötte. Torbó Annamáriának köszönöm, hogy minderre felhívta a figyelmemet.

² A könyvborító vizuális megvalósítása leginkább a Badacsonyi Céh Turisztikai Egyesület kiadványain használt „Badacsony régió” logóra hasonlít. Lásd: *Badacsony régió. Badacsonytomaj, Badacsonytördemic, Ábrahámhegy, Szigliget*, Badacsony, Badacsonyi Céh Turisztikai Egyesület, 2015.

³ Vö. John URRY, *A turistatekintet = Túl a turistatekinteten. A turizmus kritikai és kultúratudományi perspektívái*, szerk. BÓDI Jenő, PUSZTAI Bertalan, Bp.–Pécs–Szeged, Gondolat–PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék–SZTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2012, 41–62.

megfigyelhető kölcsönhatások (térhasználatok, térértelmezések, térrepresentációk) feltérképezése. A könyv első, igen hosszú bevezető fejezete a téma általános elméleti-történeti kereteit vázolja. Bemutatja a Balaton-térség történetileg változó földrajzi és társadalmi fogalmát, részletesen körüljárja az értekezésben hangsúlyosan szereplő terminusokat (turizmus, őslakosság, nyaralók stb.), ismerteti azokat a tudománytörténeti kontextusokat, amelyekből a vizsgálódás kiindul, és amelyekre reflektálni igyekszik, illetve kategorizálja azt az igen nagy kiterjedésű forrásanyagot, amelyre a könyvben található elemzések épülnek. A második fejezet a Balaton társadalomtörténeti korszakainak jellemzésével foglalkozik, ezt követi a régió kulturális átrendeződésének a bemutatása: az őslakosság kultúrájának rövid összefoglalása, majd a turisztikai célú kulturális mozgások elemzése, elsősorban a fürdőfejlesztési koncepciók, illetve az eltérő településfejlődési modellek alapján. A *Kapcsolatok rendszere az átalakuló Balaton-térségben* című fejezet a környező vidék lakosságának – az őslakosoknak, a turizmusban részt vevő népességnek, valamint az idegenforgalom terjeszkedését értelmező/irányító eliteknek – az intézményes és személyközi kapcsolatrendszerét járja körül, az ezt követő két fejezet pedig a turizmus térfoglalása révén átalakult balatoni kultúra *térhasználatát* és a földrajzi tér különböző *értelmezéseit* tárja föl. A *Kulturális kölcsönhatások mérlege* című összegző rész a tó kultúrtörténetéből kimetszett százötven esztendő során végbement átalakulás tömör foglalata.

A kötet hosszú bevezető fejezete elsőként felvázolja a Balaton társadalmi képzetben élő képeinek alakulástörténetét, annak első 18–19. századi geográfiai, irodalmi reprezentációitól kezdve egészen a 20. század közepén született tudományos-ismeretterjesztő leírásokig. Emellett a különböző munkákban eltérő, gyakran következtelen és egymásnak ellentmondó Balaton-fogalmak („Balatonmellék” „Balatonvidék”, „Balatonkörnyék” stb.) mátrixában megalkotja az elemzésben használt „Balaton-térség” definíciót, amely azon part menti településeket foglalja magában, amelyeket „egyrészt a vízjogból következően, másrészt a lakóhely-élettér azonossága révén, harmadrészt pedig a turizmus következtében a vizsgált társadalmi rétegek közösen használtak” (37). Ezen alakulástörténet, amely feltárja a térség tudományos megismerésének különböző történeti paradigmáit, már önmagában megvilágítja a könyv által felvetett legfontosabb problémát, mégpedig a Balatont egyaránt használó őslakosság és az idegenből érkező üdülőközönség (időszaki nyaralók, villaépítők, fürdőalapítók stb.) kultúrájának *kölcsönhatásaira* fordított figyelem hiányát. Ez a hiány abból táplálkozik – és ez teszi Schleicher könyvét előzmény nélküli, hiánypótló munkává –, hogy a Balatonnal kapcsolatos értekezések rendszerint „»elbeszélnek« egymás mellett: a kutatók figyelme megoszlik az úgynevezett »népi kultúra« és az úgynevezett »fürdőkultúra« között” (38). Az egyik vagy a másik „irányzatot” képviselő korábbi értekezőkkel szemben Schleicher Vera munkája e két kultúra: az őslakosság és az idegenforgalom „találkozását”, az e találkozásban részt vevők hol konfliktusos, hol integratív jellegű viszonyát elemzi. Ezt erősíti az elméleti reflektáltságon, a turizmusantropológia

nézőpontjának tudatos alkalmazásán túl a felhasznált források sokszínűsége: az értelmezésekben éppúgy meglik helyüket az etnográfiai szakmunkák, helytörténeti monográfiák és a terepmunka során készült mélyinterjúk, mint a turisztikai kiadványok és a szépirodalom.

Igen tanulságos a térség társadalomtörténeti korszakainak részletező leírása, amely a korábbi, főként hagyományos történelmi korszakokra és a turizmus statisztikai mutatóira alapozott korszakolásokkal szemben egy komplexebb szempontrendszer szerint állapítja meg a modern turisztikai régióvá válás egyes periódusait. Ez a szempontrendszer a környékbeli turizmus volumenének alakulása mellett számításba veszi a vízmederrel, fürdőekkel, ingatlanokkal kapcsolatos tulajdonosi szerkezet változását, a térség általános demográfiai mutatóinak alakulását, a Balatonnal kapcsolatos eszmék, ideológiák természetrajzát, a döntéshozatal és az intézményesülés mozzanatait, valamint a turizmus által indukált vagy fölerősített társadalmi mobilitás mértékét és típusait (68). Ez alapján állapítható meg a térség történetének három nagy korszaka (1702–1822, 1822–1960,⁴ 1960-tól napjainkig), amelyek közül a könyv elemzései a középső periódus tendenciáira irányulnak, arra a hosszú időszakra, amely döntőnek bizonyult a térség arculatának az átalakulásában. Ezt a csaknem százötven évet bontja kisebb korszakokra (1822–61, 1861–1909, 1909–20, 1920–44, 1944–48, 1948–60) a tárgyalt fejezet, amelynek leírásaiban, helyzetképeiben már teljes fegyverzetében mutatkozik meg a munka során felhasznált hatalmas forrásirodalom.

A *Balaton-térség átrendeződése* című fejezet voltaképp értelmezhető a Balaton kultúrájával és a balatoni turizmus üdvtörténetének közkeletű narratívájával kapcsolatos tévhitek lerombolásaként, e képzetek korrekciójaként. A *Balaton mint kulturális tér* című részben Schleicher sokoldalúan mutatja be a térség őslakosságának a kultúráját, termékeny párbeszédbe lépve a tőről szóló társadalomtudományos irodalom talán legfontosabb, legnagyobb hatású produktumával, Jankó János 1902-es monográfiájával.⁵ Jankó igényes, terepmunkára alapozott, ám megkérdőjelezhető axiómákra épülő etnográfiai munkájának megállapításaival vitatkozva fölülvizsgálja, árnyalja az őslakosság „szárazföldi természetével” kapcsolatos képzeteket, a tó kulturálishatár-szerepét, valamint az északi és déli part fejlődésének és kultúrájának egyértelmű elkülönülődését. A különböző part menti települések és földrajzi-ökológiai kistájak helyenként igen eltérő történeti formálódásának áttekintése révén pedig több alternatív fürdőfejlesztési koncepciót, valamint településfejlődési modellt különít el, meggyőzően érvelve a turizmus sajátos, egyszerre homogenizáló és (újra)differenciáló hatása mellett.

⁴ Az 1822-es esztendő a Balaton vízének fürdés céljából való felhasználására, pontosabban e minden bizonnyal már korábban is létező gyakorlat intézményesülésére (az első füredi tavi „hidegfürdő” megnyitására) utal (vö. 34–35). Mivel a könyv belső címlapján és az összes többi előfordulásakor is következétesen ez az évszám szerepel, a külső borítóra került „1821–1960” időszak-megjelölés valószínűleg sajtóhiba eredménye lehet.

⁵ JANKÓ János, *A Balaton-melléki lakosság néprajza*, Bp., A Magyar Földrajzi Társaság Balaton-Bizottsága, 1902.

Megvilágító erejű az idegenforgalomban részt vevő népesség és az őslakosság kapcsolatában azon intézmények szerepének a feltérképezése, amelyek (tervezési, döntéshozatali, kivitelezési szinten) jelentősen részt vállaltak a Balaton-térség átformálásában valamely korszak során. A különböző országos vagy regionális közigazgatási szervek, bizottságok és a helyi turisztikai érdekképviseltek (Balaton-egylet, Balatoni Szövetség, Balatoni Társaság, Balatoni Egyesületek Szövetsége) értelmező tevékenységének, hatalmi pozíciójának érzékletes leírásához képest lankad az olvasói figyelem a turizmusban részt vevők személyes kapcsolatrendszerének az áttekintésénél, amelynek során a szerző a szobakiadás eltérő módozataitól a tejárusítás hálózatán át a faragott szuvenírek iparáig feltérképezi a part menti népesség tevékenységkörét. Mindazonáltal e hosszúra nyúlt fejezet meggyőzően bizonyítja az őslakosság és a nyaralóközönség viszonyának sokrétűségét, komplex jellegét.

A térhasználat gyakorlatait elemző fejezet némileg megismétli a Balaton-térség őslakosságának kultúrájával kapcsolatban írtakat, ugyanakkor Schleicher itt foglalja össze leginkább egzakt módon a két kulturális rendszernek (az őslakosság és a nyaralónépesség térhasználatának) a különbségét.

[E] különbség legmeghatározóbb eleme az volt, hogy a fürdőkultúra a víz és annak szezonális hasznosítási formái felől értelmezte a térség egészét, míg a hagyományos kultúra a szárazföld, azaz saját élettere felől tette ugyanezt. A fürdőkultúra értelmezési keretében a Balaton és annak használata önálló kulturális rendszert alkotott, a hagyományos kultúra nézőpontjából azonban csupán az egész évben zajló szárazföldi és vízi-vízparti cselekvések rendszerének egyik, bár fontos eleme volt. Ráadásul az őslakosság hagyományos kultúrájában az évszázados tapasztalatok értelmében éppen azok az elemek – a híg vízen és vízben való tartózkodás – bélyegződtek meg veszélyesekként s váltak irracionálissá, amelyek a turizmus vízhasználatának központi elemét képezték. (224)

A turisztikai térfoglalás folyamata című második alfejezet legnagyobb tanulsága a mai olvasó számára pedig nem más, mint annak tapasztalata, hogy az a Balaton, amit ma látunk, érzékelünk, tapintunk és elképzelünk – amelynek a vízében megfürdünk, amelynek a partjain lépdelünk – egy visszafordíthatatlan (fizikai és szimbolikus) transzformáció eredménye. Az őslakosság népi kultúrájának marginalizálódása, majd a vizsgált korszakot követő teljes eltűnése mellett talán az a leginkább szembe-tűnő a mai olvasó számára, hogy a turizmus a szó szoros értelmében alakította át a tópart egészét. Települések formálódtak át, osztódtak szét és sorvadtak el az idegenforgalom hatására, a fürdőkultúra térhódítása átalakította a partokat, a medret, a természeti környezetet, a Balaton-kultusz pedig még a települések önidentifikációját is áthatja a helységnévadások révén. A sor tovább folytatható lenne, mindazonáltal furcsa belegondolni, hogy az a Balaton, amelyet ma Balatonnak tartunk (és turistaként autentikusnak érzékelünk), voltaképp egy konstrukció – egy megalkotott, valósággá lett konstrukció.

Ennek a mindennapi gyakorlatok rendszerén végbemenő kulturális átalakulásnak a szimbolikus aspektusait tárja fel a következő fejezet, amely érzékletes képet nyújt

a nyaralónépeség és az őslakosság eltérő térértelmezéseiről, illetve arról a „kulturharcról”, amely során a 19. század utolsó harmadától a 20. század közepéig egy jól meghatározható értelmező elit (a helyi lakosság ellenében) véghez vitte a Balaton idegenforgalmi „fölfedezését”, és kísérletet tett e kulturális igen tagolt „táj egészének átlényegítésére” (300). A több mint háromszáz oldalas, részletgazdag könyv utolsó fejezetéhez érve talán nem is lepődik meg az olvasó, hogy a vizsgált kulturális átalakulás (ha nem is rögtön, de a tárgyalt periódust követően rövidesen) az őslakosság kultúrájának eltűnésével és a turizmus teljes győzelmével végződött. Izgalmas részkonklúziója a kulturális átalakulás mérlegének a szerző azon állítása, hogy a térség társadalmában, kultúrájában „problematikus hatást fejtett ki [...] a turizmusban közvetített társadalomkép, pontosabban annak erős konzervatív vonásai” (323). Illetve, hogy a „turizmus szereplőit a vélt »kultúrfölény« mentesítette a helyiek kultúrájának és a lokális környezetre vonatkozó tudásának megismerése alól, így ezek a szempontok a legkevésbé sem érvényesültek a döntésekben [...]” (324). Utóbbi éles helyzetkép minden bizonnyal jellemző a vizsgált periódus legnagyobb részére – különösen a 19. század végétől az 1945-ig tartó időszakra –, de teljes egészében biztosan nem vonatkoztatható például az 1950–60-as évek központi (állami) fejlesztési terveire. Épp Schleicher írja le az 1945 utáni „nép tava” jellegű tájrepresentációk kapcsán, hogy a Balaton ekkor felértékelődő sportturisztikai jelentősége képes volt valódi közösségek megteremtésére, amellyel „– elsőként a balatoni turizmus történetében – a turisztikai kínálat a helyiek és a nyaralók közös és tömeges élményévé kezdett formálódni” (306).

Schleicher Vera *Kultúrfürdő* című könyvének tudományos relevanciáját, hiánypótló mivoltát nem lehet eléggé hangsúlyozni. Magától értetődő, ám a téma társadalomtudományos szakirodalmában eddig háttérbe szorult kérdésfeltevéseivel és problémáérzékenységével bizonyos értelemben megújítója a Balaton kultúrájáról való (nem csak tudományos) tudás történetének. Elméletileg reflektált, megalapozott munka, amelyhez a roppant volumenű forrásanyagot kezelni képes arányérzék és megnyerő stílus társul. Az etnográfus végzettségű szerző nemcsak a népismereti tanulmányok, levéltári források és helytörténeti munkák világában mozog otthonosan – elemzéseiben virtuóz módon alkalmazza a sajtóbeli és a szépirodalmi forrásokat is. Kötetében a társadalomtörténeti folyamatok sajátos fordulatait jól illusztrálják a Balatont témává tevő írók, publicisták (Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, Eötvös Károly, Endrődi Sándor, Gábor Andor vagy a kevésbé ismert Váth János) idézetei, ugyanakkor ezek a szövegek nem egy az egyben a társadalmi mozgások *tükréiként* jelennek meg;⁶ a szépirodalmi források felhasználása és kezelése a szerző kivételes retorikai érzékenységéről tanúskodik.

Ami hiányosságként róható föl a kötet kapcsán, az is leginkább a munka hatalmas volumenéből és a téma kereteiből adódik. Mivel a kötet egy igen nagy időtávot igyekszik

⁶ A szépirodalmi szövegek reflektálatlan, „illusztratív” jellegű használata igen gyakori jelensége a Balatonnal foglalkozó tudományos-ismeretterjesztő munkáknak. Ennek iskolapéldája: Kovács Emőke, *A régi idők Balatonja – Egy különös táj különös története*, Bp., Széphalom Könyvműhely, 2013.

áttekinteni, amelyhez nagy számú (összesen tizennégyféle) változatos szövegtípust használ fel, az igen eltérő műfajú és kontextusú, önmagukban is nagyon izgalmas források különböző súllyal jelennek meg az elemzések során. A könyv egésze természetesen arról tanúskodik, hogy szerzője behatóan ismeri a téma szakirodalmát és legkülönbözőbb forrásait – a turisztikai kiadványoktól egészen a fürdői levelekig –, ugyanakkor a kötet olvasása kapcsán jól kirajzolódik, hogy a munka gerince leginkább a helytörténeti monográfiákra és tanulmányokra alapozódik. A kutatás folytatásaként érdeklődésre tarthat számot a kötetben felhasznált, de különösebb hangsúlyt nem kapott egyéb források reprezentációinak a fókuszáltabb, „szövegközelibb” feltárása – itt nem csupán a szépirodalmi szövegek további értelmezésére gondolok, hanem például olyan intézményesült projektek behatóbb történeti vizsgálatára, mint az 1898-ban indult Balatoni Múzeum-Egyesület tevékenysége, a Magyar Földrajzi Társaság Balaton-Bizottságának (1891–1920) munkája, vagy éppen olyan hosszabb távú társadalomtörténeti folyamatok részletezőbb elemzésére, mint a magyarországi filoxéravész. Ugyancsak valamelyest a téma grandiózusságából adódik, hogy a részletgazdag elemzések mellett nemigen találják meg a helyüket a koncepcióban a kötetbe került vizuális ábrázolások (fotók, festmények, képeslapok). A mellékletben található igen hasznos és jól használható ábrákkal (fürdőalapítások, közigazgatási változások stb.) ellentétben a szerző legtöbbször nem is utal ezekre a főszövegben, így azok nemigen válnak értelmezés tárgyává.

A kutatás továbbvitelét illetően a különböző források fókuszáltabb vizsgálata mellett a másik lehetséges út a kötetben tárgyalt periódust követő évtizedek, tehát az 1960-as évektől napjainkig tartó korszak minden bizonnyal forrásokban gazdag balatoni fejlődéstörténetének a megrajzolása lehet. Számvetés a szocialista tervgazdaság és osztársadalmi (turisztikai) mobilitás mentalitástörténeti jelentőségével, valamint a rendszerváltást övező politikai harcokkal és a privatizáció hatásaival.⁷ Ennek a napjainkig hullámzó történetnek a hajózhatóvá tételéhez elengedhetetlen fogódzó Schleicher Vera hiánypótló munkája, amely a Balaton társadalom- és kultúrtörténetének első valódi kézikönyve.

Radnai Dániel Szabolcs

---

⁷ E korszakra nézvést talán az egyetlen ismert szociografikus munka a témában Moldova György monográfiája: MOLDOVA György, *A Balaton elrablása*, Bp., Dunakanyar 2000, 1996.